

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

AHKÂM AYETLERİNDEKİ AHLÂKÎ BOYUT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CEYDA GÜRMAN

İSTANBUL 2011

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

AHKÂM AYETLERİNDEKİ AHLÂKÎ BOYUT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CEYDA GÜRMAN

Danışman

PROF. DR. MUHSİN DEMİRCİ

İSTANBUL 2011

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı TEFSİR Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
CEYDA GÜRMAN'ın AHKAM AYETLERİNDEKİ AHLAKİ BOYUT adlı tez çalışması
,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 23.06.2011 tarih ve 2011/12-16 sayılı kararıyla
oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul
edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 12.08.2011

1) Tez Danışmanı : PROF. DR. MUHSİN DEMİRCİ

2) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. MURAT SÜLÜN

3) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. ALİ COŞKUN

ÖZET

Kur'an-ı Kerîm, ibadet, muamelât ve ukubâta dair pek çok ahkâma taalluk eden ayet ihtiva etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bulunan bu ayetler, kullar için elzem olan, dünyevî hayatlarını düzenleyen kural-kaide, emir-yasak ve tavsiyeler içeren ayetler bütünüdür. Yarattığı kulunu çok iyi bilen Yüce Allah'ın, kullarının maslahatını ve çıkarını gözeterek gönderdiği ilahî mesajları anlama- yorumlama ve yaşama, dünya ve ahiret saadeti için çok önemlidir. Saç ayaklarından biri olan bu üçlü taksimatın yanı sıra, diğer bir ayağı oluşturan ahlâk konusu da İslamî emirleri anlama ve yaşama bakımından ikincil bir öneme değil bilakis eşit bir öneme sahiptir.

Tezimizde gerek ahkâm gerekse ahlâk iç içe geçmiş olarak ele alınmıştır. Zaten bu iki konuyu birbirinden ayırmak mümkün değildir. Kur'an'da yüzlerce, bazı âlimlere göre binlerce geçen ahkâm ayetlerinin ahlâken taşıdığı değer ve bu ayetlerin ahlâkî boyutları konunun önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda amacımız, ahkâm ayetleri ile ilgili olarak günümüze kadar gelen tefsirleri derlemek, özetlemek değil, onlara sosyal açıdan bakabilmek ve ahlâkî ilkelerini çıkarabilmektir.

Anahtar kelimeler: Ahkâm, ahlâk, ibadet, hukuk

ABSTRACT

Kur'an-ı Kerim concludes lots of *ayets* which are about *ibadet*, *muamelat* and *ukubat*. These are the *ayets* that are necessary for arranging creature's mundane life and conclude the rules, orders-bans and advices. Understanding-commenting and living the divine message of *Allah*, who considers his creature's benefits, is very important for the happiness of this world and the other. Besides these three important spheres, another sphere *ahlâk* is as important as these ones for understanding Islamic orders and living them.

In our thesis we discussed *ahkâm* and *ahlâk* one in another because it is impossible to separate these two spheres. The moral value of *ahkâm ayetleri* which are represented in *Kuran* more than hundred times (for some researchers more than thousand times) shows the importance of our issue. In this concept, our purpose is looking these *ayets* in a social sight and deriving moral principles of them, not gathering the interpretations of *Kuran* or summarize them.

Key words: Kur'an (Quran), ayet (verse), ahkâm, ahlâk (moral) , ibadet (prayers), hukuk (law)

ÖNSÖZ

Hamd, Yüce Allah’a (c.c.) salât ve selâm Rasûl-i Ekrem Efendimiz’e olsun.

Kur’an-ı Kerîm, Allah tarafından gönderilmiş, Müslümanlar için sırf hayr isteyen, bozulmadan ve değıştirilmeden elimizde bulunan yegâne kitaptır. Kıymet ve değeri kelama dökülemeyecek kadar büyüktür. Hayatımıza yön veren bu *Kitap* üzerinde düşünme, onu daha iyi anlamaya çalışma her Müslüman için zarurîdir.

Bu çalışmada amacımız, Kur’an’ı anlamaya çalışma, özümseme ve hayatımıza rehber kılmak için ona bir adım daha yaklaşabilmedir.

Yapmış olduğumuz çalışma, üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, “ahkâm” ve “ahlâk” kavramlarının sözlük ve terim anlamaları üzerinde durduktan sonra, Kur’an-ı Kerîm’de genel olarak “ahkâm” ve “ahlâk” konularının nasıl ele alındığını inceledik. “Ahkâm” ve “ahlâk” konuları oldukça geniş ve hudutları kesin çizgilerle belirlenebilecek konular olmayıp, kapsayıcı ve hacimli konulardır. Ancak biz, tezimizin amacından sapmayıp, hulasa bilgiler vermeye çalıştık.

İkinci ve üçüncü bölümde ise, ibadet ve hukukla ilgili Kur’an’ın kapsadığı konuları başlıklandırıp, fikhî açıklamalarına çok yer ayırmadan, namaz, oruç, zekât, hac ve kurban konuları ile muamelât ve ukubât konularına dair tafsilatlı bilgiler verdik. Bu konuların ahlâk ile ilişkilerini ortaya koymaya, ahlâkî öğelerini çıkarmaya özen gösterdik.

Her iki konu da münferiden ele alınmış ve yüzlerce kitap telif edilmiştir. Birçok kaynakta özel bölümler açılmış ve mevzu irdelenmiştir. Ancak her iki

konunun mezcedilmiş olduğu eserler pek az ve sınırlıdır. Bu yüzden tercih ettiğimiz konunun önemi haliyle artmakta ve daha dikkat çekici hale gelmektedir.

Çalışmamızın her aşamasında engin bilgi ve birikimiyle yol gösteren, teşvik eden, yardım ve desteğini hiç eksik etmeyen muhterem hocam Sayın Muhsin Demirci Bey'e ve Rabbim'in hayat verip de vücuda getirdiğı ilk günden bu yana her türlü konuda destekçim ve dayanağım olan aileme ve hep yanımda olup beni hiç yalnız bırakmayan eşime şükranlarımı sunarım.

Ceyda GÜRMAN
İstanbul, 2011

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
I. KONU, ÖNEM VE AMAÇ.....	2
II. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI VE YÖNTEMİ.....	3
III. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	4
BİRİNCİ BÖLÜM	6
KAVRAMLAR VE TAHLİLLER	6
I. AHKÂM	7
A. SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI.....	7
B. AHKÂM AYETLERİNE GENEL BAKIŞ	9
C. AHKÂM AYETLERİ İLE İLGİLİ ESERLER.....	12
II. AHLÂK	13
A. SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI.....	13
B. AHLÂK’IN ÇEŞİTLERİ.....	15
C. AHLÂK’IN KONUSU, GAYESİ VE ÖNEMİ.....	18
1. Konusu	18
2. Gayesi.....	19
3. Önemi	21
4. Temel Ahlâkî Erdemler	22
D. KUR’AN AHLÂKİ VE KUR’AN’DAKİ AHLÂK AYETLERİNE GENEL BAKIŞ.....	26
III. AHKÂM-AHLÂK İLİŞKİSİ	29
İKİNCİ BÖLÜM	34
İBADETLERDEKİ AHLÂKÎ BOYUT	34

I. İBADETİN TANIMI VE MAHİYETİ.....	36
II. SİSTEMATİK İBADETLERİN AHLÂKÎ BOYUTU.....	41
A. NAMAZ.....	42
B. ORUÇ.....	48
C. ZEKÂT	51
1. <i>Anlamı ve Mahiyeti</i>	51
2. <i>Ahlâkî Hedefleri</i>	55
D. HAC.....	61
E. KURBAN.....	67
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	72
HUKUKÎ AYETLERDEKİ AHLÂKÎ BOYUT.....	72
I- KAVRAMSAL ÇERÇEVE	73
A. HAK KAVRAMI.....	73
B. HUKUK KAVRAMI.....	74
II- KUR'ÂN'DA HUKÛKÎ ALAN	75
A. ÖZEL HUKUK.....	75
1. <i>Şahıs Hukuku ve Ahlâkî Boyutu</i>	76
a. İnsan Hakları	77
b. Köleliğin Kaldırılması.....	81
c. Özel Hayatın Gizliliği	84
d. Kadına Karşı Şiddet	86
2. <i>Aile Hukuku ve Ahlâkî Boyutu</i>	89
a. Evlilik	90
aa. Evliliğin Mahiyeti ve Önemi	91
ab. Evliliğin Hukûkî Sonuçları.....	96
aba. Mehir	96
abb. Nafaka	99
ac. Çok Kadınla Evlilik.....	101
b. Boşama (Talak)	103
3. <i>Eşya Hukuku ve Ahlâkî Boyutu</i>	107
a. Mülkiyet Hakkı	108
b. İsrâf	110
4. <i>Borçlar Hukuku ve Ahlâkî Boyutu</i>	114
5. <i>Miras Hukuku ve Ahlâkî Boyutu</i>	116
B. KAMU HUKUKU	120
1. <i>Yargılama Hukuku ve Ahlâkî Boyutu</i>	121
a. Yargıçlık.....	125
b. Tanıklık (Şehadet).....	127

2. Ceza Hukuku ve Ahlâkî Boyutu	132
a. Kısas	135
b. Zîna	142
c. İftira (Kazif)	148
d. Hırsızlık.....	151
e. Terör (Hirâbe).....	155
f. İçki ve Kumar	158
C. İDARÎ HUKUK	163
1. Yönetim.....	163
2. Öteki Topluluklarla İlişkiler.....	166
SONUÇ	169
BİBLİYOGRAFYA.....	171

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.s.	: Aleyhisselam
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi
b.	: Bin
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
İİGYA	: İslamda İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi
İFD	: İlâhiyat Fakültesi Dergisi
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
İFAV	: İlâhiyat Fakültesi Vakfı
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜSBE	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
OMÜİF	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Örn	: Örneğin
r.a.	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
sav.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme Eden
ts.	: Tarihsiz
v.	: Vefat Tarihi
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

KONUNUN ÖNEMİ, AMACI, SINIRLARI VE YÖNTEMİ

I. ÖNEM VE AMAÇ

Kur'an-ı Kerîm, ibadet, muamelât ve ukubâta dair pek çok ahkâma taalluk eden ayet ihtiva etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bulunan bu ayetler, kullar için elzem olan, dünyevî hayatlarını düzenleyen kural-kaide, emir-yasak ve tavsiyeler içeren ayetler bütünüdür. Yarattığı kulunu çok iyi bilen Yüce Allah'ın, kullarının maslahatını ve çıkarını gözeterek gönderdiği ilahî mesajları anlama- yorumlama ve yaşama, dünya ve ahiret saadeti için çok önemlidir.

Saç ayaklarından biri olan bu üçlü taksimatın yanı sıra, diğer bir ayağı oluşturan ahlâk konusu da İslamî emirleri anlama ve yaşama bakımından ikincil bir öneme değil bilakis eşit bir öneme sahiptir.

Tezimizde gerek ahkâm gerekse ahlâk iç içe geçmiş olarak ele alınmıştır. Zaten bu iki konuyu birbirinden ayırmak mümkün değildir. Kur'an'da yüzlerce, bazı âlimlere göre binlerce geçen ahkâm ayetlerinin ahlâken taşıdığı değer ve bu ayetlerin ahlâkî boyutları konunun önemini ortaya koymaktadır.

Allah'ın "namaz kılınız!" emri altındaki ahlâk, iyice anlaşılmazsa, yerine getirilen emir, şekilsel hareketlerden ibaret kalır. Hâlbuki İslam, cemaat (topluluk) dinidir. Namaz, başta bireysel ancak daha önemlisi toplumsal hayatımıza olumlu tesirlerde bulunmalıdır ki, emir hakkıyla yerine getirilmiş yani namaz ikame edilmiş olsun. İşte bunun gibi, Kur'an naslarındaki ışık, yolumuzu aydınlatmalı, yaşantımıza yön vermelidir. İncelendiğinde, hepsi birbirinden derin anlamlar ihtiva eden ahkâm ayetlerini ahlâktan soyutlamak mümkün değildir.

Bu bağlamda amacımız, ahkâm ayetleri ile ilgili olarak günümüze kadar gelen tefsirleri derlemek, özetlemek değil, onlara sosyal açıdan bakabilmek ve ahlâkî ilkelerini çıkarabilmektir.

II. ARAŞTIRMANIN SINIRLARI VE YÖNTEMİ

İlimler için iki metod söz konusudur. Bütün ilimlerin ortaklaşa kullandıkları “genel metodlar” ve her iki ilmin kendisine özgü “özel metodlar”. Dedüksiyon (tümdengelim) endüksiyon (tümevarım) ve analogi genel metodlar olarak ifade edilirler.¹ Sosyal bilimlerde ayrıca; dökümantasyon, deney, tasvir ve istatistik metodları vardır. Biz metod olarak, kaynakları araştırma, tarama, yorumlama, örnekleme ve sentez yapma gibi yöntemleri kullandık. Bu bakımdan zikri geçen metodlardan deney ve tasvir metodu haricindekileri kullandık.

Ayetler, incelenirken konu konu gruplandırılıp, tek tek zikredilmedi. Yani, klasik *Ahkâmu'l-Kur'an* adlı eserlerin genelinde olduğu gibi, *Fatiha* suresinden başlanıp *Nas'a* kadar ayetler tek tek incelenmeyip, örneğin; “muâmelâta” dair olanlar bir grup “ukûbata” dair olanlar ise diğer bir grup olarak işlendi.

Ahkâm âyetlerinin sayısı ve tasnifi konusunda âlimler farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Kur'an-ı Kerim'de herkesin anlayabileceği şekilde bulunan açık ahkâm ayetlerini tesbit etmek, müfessirin kendi ilmî kudret ve kabiliyetine bağlıdır. Bu sebeptendir ki bu alanda te'lif edilen eserlerde ayetlerin sayısı birbirini tutmamaktadır. Zerkeşi'nin belirttiğine göre Gazzâlî ile Fahreddin er-Râzî Kur'an'daki ahkâm âyetlerinin sayısını “beşyüz” olarak tesbit etmişlerdir. Cessas, *Ahkâmu'l- Kur'an*'ında “bin seksen” ayet ele alırken İbnü'l- Arabî, *Ahkâmu'l- Kur'an*'ında “sekiz yüz altmış dört” ayet, M. Sıddık Hasan Han, *Tefsiru Ayâti'l- Ahkâm*'ında “iki yüz kırk bir” ayet ele almıştır. Abdulvahhab Hallaf ise modern hukuk sahalarına göre ahkâm ayetlerini tasnif etmiş ve “üç yüz altmış sekiz” ahkâm ayeti çıkarmıştır. Görüldüğü gibi bu sayıyı, binlerin üzerine çıkaranlar olduğu gibi *iki yüze* kadar indirenler de vardır. Herhalde bu iki yüz âyet içinde ahkâm bulunduğu

¹ Arslantürk, Zeki, *Araştırma Metod ve Teknikleri*, İstanbul, 2001, s. 71

açıkça ifade edilen âyetler olmalıdır. Çünkü kıssa, emsal vb. hususları ihtiva eden âyetlerden de dolaylı olarak hüküm çıkarmak mümkündür

Ahkâm âyetleri ayrıca, ihtiva ettikleri hükümler bakımından ibâdat, muamelât ve ukûbat şeklinde gruplandırılabilir. Bu grupların her birinde yer alan âyetlerin sayısı genel olarak şöyledir: “yüz kırkı” ibadetlere, “yetmiş” aile hukukuna, “yetmiş” medenî hukuka, “otuzu” ceza hukukuna, “on üç” veya “yirmisi” usûl-i muhâkemâta “yirmi ikisi” harp ve sulh hukukuna, “onu” da malî ve iktisadî konulara dairdir.

Ahkâm âyetlerine dair farklı görüşler çalışmamız açısından eksene oturtulmuş olmamakla birlikte, muhtelif fikirler konuyu zorlaştırmakta ve günümüze kadar en çok ele alınıp, işlenen konulardan biri olduğunu ıspatlamaktadır. Bu durumda belli sınırlar çizilmeye ve o sınırlar dışarısına çıkılmamaya özen gösterildi. Kur’an’da geçen âyetlerden açıkça ahkâma delalat edenler alındı, dolaylı olarak delalet edenler ile Kur’an’da geçmeyip hadislerde konu edilen ahkâm ele alınmadı.

Aynı zamanda, günümüze kadar yapılan onlarca ahkâm tefsiri, âyetlerin daha çok fikhî yönünü ele aldıkları için, kaynak tefsirlerden faydalanmakla birlikte güncel eserler çalışmamıza oldukça katkı sağladılar.

İbadet, ahlak ve hukukun insanın şahsi ve sosyal kemalatına ne derce katkıda bulunduğunu âyetler ışığında ele almaya çalıştık ve bunu yaparken âyetleri parçacı bir metodla değil, bütüncül bir metodla inceledik.

III. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

“Ahkâm âyetleri”, İslam âlimlerinin oldukça ilgisini çeken ve üzerine binlerce eser kaleme alınmış bir konu olması hasebiyle, kaynak çeşitliliği çok fazla olan bir konu. “Kur’an ahlâkî” “Ahlâk âyetleri” konuları da yine üzerinde fazlaca durulmuş, bilhassa tasavvufî tefsirlerde genişçe yer verilmiş bir konu. Ancak bu iki konuyu, mezcedilmiş olarak bir arada bulmak oldukça zor. Bilhassa klasik tefsir ve eserlerde ikisi ayrı ayrı işlenmiş, farklı başlıklar altında ele alınmış. Dolayısıyla, çalışmamızda bu eserleri iyice anlayıp, farklı yerlerde geçen bilgileri toplamaya, bir bütün halinde ele almaya çalıştık.

“Ahkâm” ve “ahlâk” en çok ele alınmış, incelenmiş konular olmakla birlikte, genelde münferiden üzerlerinde durulmuş, iki konunun birlikte değerlendirildiği pek olmamıştır. Biz, tezimizde, iç içe olan bu iki konuyu birbirinden ayırmaya değil, aksine aralarındaki sıkı bağı ispatlamaya çalıştık. Bu sebeple birçok eserde tekrar edilmiş bilgileri, özetleme yoluna gittik ve konunun hacmini, anlamı aynı ifadesi farklı bilgilerle genişletmemeye özen gösterdik. Kullandığımız onlarca kaynakta aynı bilgiye ulaşmamız, bize farklı ve yeni bilgilere ulaşmada çok daha fazla ve farklı kaynaklara başvurma zorunluluğu getirdi.

Yaptığımız tasnifteki her bir başlığa dair, günümüzde ele alınmış müstakil eserler mevcuttur. Bu eserler, konuları, farklı bakış açıları ile sunma noktasında oldukça faydalı oldu. Her ne kadar te’lif eserlerden ziyade kaynak eserlerimize daha çok yer vermeye çalıştıysak da, bu her konuda mümkün olmadı. Kaynak eserlerde, incelemeye çalıştığımız her başlıkla ilgili ayrı bir bilgi mevcut değildi. Mesela *Ahkâmu’l-Kur’an* adlı kaynak eserlerimizde, mevzuların ahlâkî değil, fikhî yönü üzerinde durulduğundan, tezimizde ise tam tersine fikhî yön, çok kısa tutulduğundan, bu eserlerden faydalanabileceğimiz alan daraldı.

Yine ahkâm tefsirleri, bizim çalışmamızda ele aldığımız yöntemin tersine, genellikle, ayetleri; geçtikleri yerde incelemiş, ayetlerin konusuyla ilgili özel başlık atıp, o konuya dair ayetlerin hepsini bu başlık altında toplama gereği duymamışlardır. Biz ise ayetleri, konularına göre inceleyip, ahlâkî yönlerini ortaya çıkarmaya çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR VE TAHLİLLER

I- AHKÂM

A. SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI

“Ahkâm” kelimesi “hukm” kelimesinin çoğuludur.”Hukm” lügatte “menetmek, önlemek, karar, yargı, ilim” manalarına gelir.¹ “Hukm” ilim ve anlayıştır. Meryem suresi (19/12)’nde وَأَتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا “...daha çocuk iken ona hikmet verdik” buyrulmaktadır.² Yine Yusuf 12 /40. ayette “hüküm” kelimesi kelime manasıyla zikredilmektedir. Kur’ân-ı Kerim’de “hüküm” yalnız tekil şekliyle geçer ve Allah’a, peygamberlere ve diğer insanlara nisbet edilerek kullanılır.

“Hüküm” “doğru ve kuşatıcı düşünme yeteneği” anlamındadır.³ Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed; Yahya’ya daha çocuk iken verilen hikmeti; “kendisine sımsıkı sarılması emredilen kitabı kavrama, dini hükümleri anlama yeteneği” şeklinde açıklamış ve aynı kelimeye ilim, bildiği ile amel etme, peygamberlik, akıl gibi anlamların da verildiğini belirtmiştir.⁴

¹ İbn Manzûr, Ebu’l-Fazl Cemâluddîn Muhammed, *Lîsânu’l-Arab*, “hukm” Beyrut, 1993; Özel, Ahmet, “Ahkâm” *DİA*, İstanbul, 1988, c.1, s.550; Yazır, Elmalılı Hamdi, *İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu*, İstanbul, 1996, s. 371; Güngör, Mevlüt, *Kur’an Tefsirinde Fikhî Tefsir Hareketi ve İlk Fikhî Tefsir*, İstanbul, 1996, s. 57; Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2005, s. 207

² İbn Manzûr, *Lîsânu’l-Arab*, “hukm”. “Buradaki ‘hüküm’ ‘hikmet’ anlamında olup; *Tevrat’ı iyice anlama, fehmetme ve de dinde fakîh yani ince kavrayış sahibi olmak demektir.*” Ebu’l-Berakât en-Nesefî, Abdullah b. Ahmed *Medârik*, Beyrut, 2005, c.2 s. 326

³ Esed, Muhammed, *Kuran Mesajı*, İstanbul 1999, c.2 s.610

⁴ Heyet, *Kur’an Yolu*, Ankara, 2007, c.3 s. 592

Hüküm, özel mânada devlet ve hükümetin otoritesini ifade ettiği gibi bir hâkimin belli bir konuda verdiği karar, iki nesne veya fikir arasında kurulan bağlantı, bir konuya uygulanan mantikî kazıyye anlamına da gelir. Daha çok çoğul şekliyle fıkıh, nahiv ve diğer ilimlerde kâide mânalarında kullanılmış olan oldukça geniş kapsamlı bir kavramdır.⁵

Aynı kökten gelen “Hakem” sözcüğü de Allah’ın sıfatlarından biridir.⁶

“Ahkâm” “itkan” manasına da gelir. “Ahkame’l-emr” “etkanehu” manasındadır.⁷

Fiil hali olan “Hakeme” temelde “ıslah etmek, düzeltmek maksadıyla menetmek, engellemek” anlamına gelir. “Hakemtühü”: “ıslah ettim, düzeltmek maksadıyla onun kötü bir işi yapmasına veya dilediğini yapmasına mani oldum, engel oldum”, demektir.⁸

“Muhkem” ise lafız ve mana bakımından kendisiyle ilgili hiçbir şüphenin arız olmayacağı demektir.⁹ Tefsir ilminde “muhkem”in zıddı müteşabihtir.¹⁰

Ahkâm ilmi de usul-i erbaadan fikhî kaideler çıkaran bir ilmî daldır.¹¹ Şeri hüküm ise Allah Teâlâ’nın mükellefin fiillerine dair koyduğu hükümlerdir.¹²

İstilahta ise en meşhur tarifiyle: “Cenâb-ı Allah’ın mükelleflerin fiilleriyle ilgili hitabıdır.” Bu hitab da sonradan farz, vacip, haram, mübah gibi sınıflara ayrılmıştır. Böylece Kur’an-ı Kerim’de yapılıp yapılmaması yönünden insanların fiillerinin tümü ile ilgili hükümler Ahkâmu’l- Kur’an’ın şümûlüne girmektedir.¹³

Terim olarak hüküm, mükelleflerin fiilleriyle ilgili ilâhî hitabı, fıkıh âlimlerine göre de bu hitabın eserini ifade eder. Bu mânada ahkâm, teşri veya teorik hukukun mukabili olarak pozitif hukuku ifade eden fûrû ile eş anlamlıdır. İslâm dininin

⁵ Yazır, Elmalılı Hamdi, *İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu*, “Hüküm” s.373; Özel, Ahmet, “Ahkâm” *DİA*, c.1, s. 550

⁶ İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, “hukm”

⁷ İbn Manzûr, *age*. “hukm”

⁸ el-İsfahanî, Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Rağıb, *el-Müfredat li Elfâzı’l-Kur’an*, “hukm” Beyrut, 2002,

⁹ el-İsfahanî, Râğıb, *age*. “hukm”

¹⁰ Bkz. Âl-i İmran, 3/7

¹¹ Çelebi, Kâtip, *Keşfu’z-Zunûn an Esâmi’l-Kütüb ve’l-Fünûn*, y.y. h.1310, c.1. s.57

¹² Cürcanî, Ali bin Muhammed Seyyid Şerif, *Tarifât*, Lübnan, 1983, s.92

¹³ Güngör, Mevlüt, *Kur’an Tefsirinde Fikhî Tefsir Hareketi ve İlk Fikhî Tefsir*, s.58, İstanbul, 1996

getirdiği kuralların bütününe ahkâm-ı şer'iyye denilir. Şer'î hükümler de özelliklerine göre ahkâm-ı i'tikâdiyye, ahkâm-ı ameliyye ve ahkâm-ı ahlâkiyye gibi kısımlara ayrılır. İtikadî hükümlere, davranışlarla ilgili diğer hükümlere nisbetle temel teşkil etmeleri sebebiyle ahkâm-ı asliyye, amelî hükümlere ise itikadî hükümlere nisbetle ikinci planda geldikleri için ahkâm-ı fer'iyye de denilmiştir.¹⁴

Amelî hükümler ayrıca kişinin yükümlülüklerini belirleyen hükümler mânasında ahkâm-ı tekliyye (ahkâm-ı hamse: vücûb, hürmet, nedb, ibâha, kerahet) ve bir şeyin diğer bir şeye sebep, şart veya mâni olarak konulması mânasına ahkâm-ı vaz'iyye olarak iki kısma ayrılır.¹⁵

B. AHKÂM AYETLERİNE GENEL BAKIŞ

İbâdat, muamelât ve ukûbatla ilgili âyetlere “ahkâm ayetleri” denir. İnsandan sadır olan her söz ve amelin İslam'da bir hükmü vardır. Bu hükümlerden bazıları Kur'an ayetleriyle açıkça beyan edilmiş, bazıları hakkında prensipler konulmuş, bazılarında da sadece bir takım işaretlerde bulunulmuştur. İşte Kur'an 'da hüküm ihtiva eden bu tür ayetlere “ahkâm ayetleri” denir.¹⁶ Kur'an'ın amelî nizamını oluşturan ahkâm ayetleri, bütün semâvî şariatlerin özünde yer alan “Allah'a kulluk görevini yerine getirirken esas alınması gereken temel kural ve ilkeleri öğretmektedir. Bu yüzden ahkâm ayetleri, dinî yaşantının belli çizgi üzerinde muhafaza ve idame edilmesinde önemli bir yere sahiptir.¹⁷

Ahkâm âyetlerinin sayısı ve tasnifi konusunda âlimler farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Kur'an-ı Kerim'de herkesin anlayabileceği şekilde bulunan açık ahkâm ayetlerini tesbit etmek, müfessirin kendi ilmî kudret ve kabiliyetine bağlıdır. Bu sebeptendir ki bu alanda te'lif edilen eserlerde ayetlerin sayısı birbirini tutmamaktadır.¹⁸ Zerkeşi'nin belirttiğine göre Gazzâlî ile Fahreddin er-Râzî

¹⁴ Özel, Ahmet, “Ahkâm” *DİA*, s. 550

¹⁵ Özel, Ahmet, “Ahkâm” *age*. s. 550

¹⁶ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, DİB. Yay. Ankara, 1988, s.46; Soysaldı, Mehmet, *Nüzûlünden Günümüze Kur'an ve Tefsir*, Ankara, 2001, s. 274

¹⁷ Yerinde, Adem, *Ahkâm Ayetlerinin Tefsirinde Sünnetin Yeri*, İstanbul, 1997, s.2

¹⁸ Cerrahoğlu, İsmail, *age*. s.46

Kur'an'daki ahkâm âyetlerinin sayısını “beşyüz” olarak tesbit etmişlerdir. Cessas, *Ahkâmu'l- Kur'an*'ında “bin seksen” ayet ele alırken İbnü'l- Arabî, *Ahkâmu'l- Kur'an*'ında “sekiz yüz altmış dört” ayet, M. Sıddık Hasan Han, *Tefsiru Ayâti'l- Ahkâm*'ında “iki yüz kırk bir” ayet ele almıştır.¹⁹ Abdulvahhab Hallaf ise modern hukuk sahalarına göre ahkâm âyetlerini tasnif etmiş ve “üç yüz altmış sekiz” ahkâm ayeti çıkarmıştır.²⁰ Görüldüğü gibi bu sayıyı, binlerin üzerine çıkaranlar olduğu gibi *iki yüze* kadar indirenler de vardır. Herhalde bu iki yüz âyet içinde ahkâm bulunduğu açıkça ifade edilen âyetler olmalıdır. Çünkü kıssa, emsal vb. hususları ihtiva eden âyetlerden de dolaylı olarak hüküm çıkarmak mümkündür. Bu yönüyle ele alındığında ahkâm âyetleri ikiye ayrılır: 1. İçinde ahkâm bulunduğu tasrih edilmiş olan âyetler (el-Bakara, en-Nisâ, el-Mâide ve el-En'âm sûrelerinde bu çeşit âyetler çoktur) 2. Doğrudan doğruya bir hüküm ifade etmeyen ve ancak istinbât yoluyla hüküm çıkarılabilen âyetler. Ahkâm âyetleri ayrıca, ihtiva ettikleri hükümler bakımından ibâdat, muamelât ve ukûbat şeklinde gruplandırılabilir. Bu grupların her birinde yer alan âyetlerin sayısı genel olarak şöyledir: “yüz kırkı” ibadetlere, “yetmişi” aile hukukuna, “yetmişi” medenî hukuka, “otuzu” ceza hukukuna, “on üç” veya “yirmisi” usûl-i muhâkemâta “yirmi ikisi” harp ve sulh hukukuna, “onu” da malî ve iktisadî konulara dairdir.²¹

Kur'an ahkâmı ifade ve ihâta tarzı bakımından üçe ayrılır:

- a. Genel esasları açıklayan hükümler: Bu hükümler, belirli bir konuya münhasır olmayıp İslâm ahkâm ve ahlâkını kapsayıcı şekilde olan hükümlerdir.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ
لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ “Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder;
çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt

¹⁹ Güngör, Mevlüt, *Kur'an Tefsirinde Fıkhî Tefsir Harekeri ve İlk Fıkhî Tefsir*, s.16, Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, İstanbul, 2006, s.221

²⁰ Güngör, Mevlüt, *age*, s.19

²¹ ez-Zerkeşî, el-Burhan fî Ulûmi'l- Kur'an, Mısır, 1957, c.2, s.4; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, s.46; Güngör, Mevlüt, *age*, s.16–17; Demirci, Muhsin, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2009, s.11; Özel, Ahmet, “Ahkâm” *DİA*, c.1, s.551

veriyor.”²² Bu ayet Kur’an’da yapılacak her hayrı, kaçınılacak her şerri en toplu şekilde ifade eden ayettir.²³

- b. İzaha muhtaç hükümler: Emir ve yasakları ifade eden ayetlerden bazıları, esas maksadı bildirmekle beraber içeriğine dair açıklayıcı bilgiler ihtiva etmemektedir.

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّائِعِينَ “*Namazı tam kılın, zekâtı hakkıyla verin, rükû edenlerle beraber rükû edin.*”²⁴ Buradaki rükû edin emrinden kılacağımız namazın Müslümanlara mahsus namaz olduğunu anlıyoruz. Ancak nasıl ve kaç rekât kılınacağını anlayamıyoruz. Malımızın ne kadarını zekât vereceğiz, bilemiyoruz. Bunları Hz. Peygamber (sav), açıklamıştır.

- c. Tafsilî hükümler: Bazı ayetler ise izaha muhtaç ayetlerin aksine, hiçbir kapalılık kalmayacak şekilde açıklanmıştır.

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمُ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ “*Analarınız, kızlarınız, kızkardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, kızkardeş kızları, sizi emziren analarınız, süt bacılarınız, eşlerinizin anaları, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Eğer onlarla (nikâhlanıp da) henüz birleşmemişseniz kızlarını almanızda size bir mahzur yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi birden almak da size*

²² Nahl, 16/ 90

²³ Kurtubî, Ahmed İbn Ebî Bekr İbn Farh, *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 1985, c.10, s. 165; Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1960, c. 5, s. 3119; Akşit, Cevat, *İslâm Ceza Hukuku ve İnsanî Esasları*, s. 23

²⁴ Bakara, 2/ 43

*haram kılındı; ancak geçen geçmiştir. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”*²⁵
Hudud denilen cezalar da böyle tafsili biçimde açıklanmıştır.²⁶

Ahkâm tefsirlerinin gayesi, İslam’ın temel kaynağı olan Kur’an’ın içermiş olduğu hükümleri, kâide ve prensipleri ortaya çıkarıp insanlara dünya ve ahiret mutluluğunun yollarını göstermektir. Bu tefsir sayesinde ki bazı bilginler ahkâm ayetlerinin ihtiva ettiği hükümlere ve fakihlerin söz konusu ayetlerden çıkarmış oldukları farklı neticelere işaret etmişlerdir.²⁷ Ahkâmla ilgili ayetler daha ziyade hicretten sonra nazil olmuşlardır. Bununla birlikte Mekkî ayetler arasında da bazı hükümler getiren ve külli kâideler koyan ayetlere rastlamak mümkündür. Namazın farziyyetini ortaya koyan, ölçü ve tartıda âdil olmayı, insanlara iyilikte ve yardımda bulunmayı emreden her türlü zulmü, israfı, haddi aşmayı, yetim hakkını çiğnemeyi yasaklayan ve hayvan etleriyle ilgili hükümler getiren bazı ayetler gibi.²⁸

C. AHKÂM AYETLERİ İLE İLGİLİ ESERLER

Rasullulah (sav) hayatta iken Müslümanlar her konuda olduğu gibi ahkâm ayetleri konusunda da O’nun izahlarına muttali oluyorlardı. Ancak Hz. Peygamberin (sav) vefatından sonra meydana gelen yeni olaylar sebebi ile hüküm ifade eden ayetler ile ilgili olarak ashab zaman zaman kendi içtihadlarını ortaya koymak sureti ile fetva veriyordu. Tâbiin döneminde daha fazla bir ivme kazanan ahkâm ayetlerini tefsir ve onlara dayalı yeni hükümleri ortaya çıkarma hareketi nihayet hicri II. asırda su yüzüne çıkmaya başladı. Böylece ilk olarak fikhî mezhepler doğdu ve arkasından da “*Ahkâmu’l- Kur’an*” ya da “*Tefsîru Ayati’l- Ahkâm*” adıyla eserler yazıldı. Bunların en meşhurları tarih itibariyle şöyle sıralanmaktadır:²⁹

1. Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), *Tefsîru’l- Hamsi Mie Âye Mine’l-Kur’an*, (İstanbul, 2006)

²⁵ Nisa, 4/23

²⁶ Akşit, M. Cevat, *İslâm Ceza Hukuku ve İnsanî Esasları*, İstanbul, 2004, s. 22

²⁷ Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, s.221

²⁸ Güngör, Mevlüt, *Kur’an Tefsirinde Fikhî Tefsir Harekeri ve İlk Fikhî Tefsir*, s.21

²⁹ Demirci, Muhsin, *age.* s.222; Soysaldı, Mehmet, *Nüzulünden Günümüze Kur’an ve Tefsir*, s. 278

2. eş- Şafî, Muhammed bin İdris bin Abbâs bin Osman (v. 204/ 819), *Ahkâmu'l- Kur'an*, (Beyrut, 1980)
3. et- Tahavî, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed (v. 321/ 933), *Ahkâmu'l- Kur'an* (İstanbul, 1995)
4. el- Cessas, Ahmed bin Ali er-Râzî (v. 370 / 980), *Ahkâmu'l- Kur'an* (Beyrut, 198)
5. el- Kiyâ el- Herrâsi, Ebu'l- Hasen (v. 504/ 1110), *Ahkâmu'l- Kur'an* (Beyrut, 1985)
6. Ebû Bekr İbnu'l- Arabî (v. 543/ 1148), *Ahkâmu'l- Kur'an* (Kahire, 1974)
7. el-Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed (v. 671/1272) *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'an* (Kahire, 1967)
8. es-Suyûtî, Celâlüddîn (v. 911/1505) *el-İklil fî İstinbâti't-Tenzîl* (Beyrut, 1985)
10. es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Revâiu'l- Beyan Tefsîru Âyâti'l- Ahkâm* (Dımaşk, 1980)

II. AHLÂK

A. SÖZLÜK VE TERİM ANLAMİ

Ahlâk, Arapça'da “seciyye, tabiat, huy” gibi mânalara gelen “hulk” veya “huluk” kelimesinin çoğuludur. “Hulk”; din, tabiat ve seciye anlamında kullanılır.³⁰ Seciye ve huy denilen şey; insanda yerleşmiş bir melekedir. Yani insanda sabit ve sakin olan bir özelliktir.³¹ Sözlüklerde çoğunlukla insanın fizikî yapısı için “halk”, manevî

³⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “hulk”; ez- Zebidî, Murtaza Muhammed, *Tacu'l- Arûs min Cevâhiri'l- Kamûs*, Beyrut, 1989, c. 25, s. 257; Erdoğan, Mehmet, “Huluk” *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s.204

³¹ Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlâk Dersleri*, İstanbul 1968, s.15–16

yapısı için “hulk” kelimelerinin kullanıldığı kaydedilir.³² Biri “şu adam hulken iyi, halken güzeldir” dediğinde, hem ruhen hem de dış görünüş, şekil itibariyle beğenilen bir kişiden bahsediyor demektir.³³ “Halâk” ise insanın kendi “hulku” sayesinde kazandığı fazilet, kemal veya yüksek derecedir.³⁴ Zebidî, Tâcu’l-Arûs’ta “huluk” kelimesin “din” manasına da gelebileceğini kaydeder ve “Kalem” suresi 4. ayeti örnek verir.³⁵ “*Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin*” Kalem, 4/68 “وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ”

“Edep”, “terbiye”, “birr”, “takva”, “sıdk”, “istikâmet”, “amel-i salih”, “hayr”, “maruf”, ve ihsan kelimeleri eş anlamda “ayıp”, “fuhş”, “münker”, “zulüm”, “bagy”, “seyyie”, “israf”, “fısk”, “fücur”, “nifak”, “fesat”, ve “günah” kavramları zıt anlamda “ahlâk” kavramının mana alanını oluştururlar.³⁶

Terimsel anlam olarak ise ahlâk; nefiste yerleşen, kendisinden fiil ve hareketlerin, herhangi bir zorlama olmaksızın kolaylıkla sudur ettiği sağlam bir melekedir. Ahlâkın, akıl ve şeriat bakımından övülen ve güzel sayılan kısmında işler meydana gelirse güzel ahlâk, kötü işler meydana gelirse kötü ahlâk denir.³⁷ Bu tanımdan ahlâkın mahiyetiyle ilgili şu sonuçlar çıkarılabilir: Ahlâk, insanın işlediği fiil ve davranışlarından, yaygın ifadesiyle “amel”den ziyade, bu davranışların menşei ve âmili olan, onları meydana getiren manevi kabiliyetler kompleksidir. Buna göre ahlâkî fiiller, ahlâkın kendisi olmayıp, onun bir sonucu ve tezahürüdür.³⁸

Bir diğer önemli nokta şudur: Bir insanın yapmış olduğu herhangi bir işin zahirine bakarak onun ahlâkının iyi veya kötü olduğu hakkında verilecek hüküm, her

³² Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammad b. Muhammad, *İhyau Ulûmi'd-Din*, Beyrut, 1983, c.3, s.53; el-İsfehani, Râğıb, *el-Müfredat li Elfâzı'l-Kur'an*, “hulk”

³³ Erdem, Hüsameddin, *Ahlâk Felsefesi*, Konya, 2009, s.13

³⁴ el-İsfehani, Râğıb, *el-Müfredat li Elfâzı'l-Kur'an*, “hulk”

³⁵ ez-Zebidî, *Tacu'l-Arûs*, c. 25, s. 257

³⁶ Karagöz, İsmail, *İnsan Din ve Özgürlük*, Ankara, 2010, s. 90

³⁷ Cürcânî, Seyyid Şerif, *Ta'rifât*, s.101; Gazzalî, *İhyau Ulûmi'd-Din*, c.3, s.53; Akseki, Ahmed Hamdi, *Ahlâk Dersleri*, s.15–16; Çağrıçı, Mustafa, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, İstanbul, 1985, s.15; Erdem, Hüsameddin, *Ahlâk Felsefesi*, 14; Karagöz, İsmail, *İnsan Din ve Özgürlük*, s.90

“İlk şeklini İbn Miskeveyh'te gördüğümüz ve daha sonrada Gazzalî tarafından derli toplu ifade edilen tanım, genel olarak Ahlâkın terim manası olarak kabul edilmiştir.” Çağrıçı, Mustafa, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s. 15–16, Kiraz, Celil, *Kur'an'da Ahlak İlkeleri*, Bursa, 2007, s.31

³⁸ Çağrıçı, Mustafa, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s. 16–17

zaman isabetli olmayabilir. Kişinin iyi niyetle başladığı iş kötü, kötü niyetle başladığı iş de iyi sonuçlar verebilir. Hz. Peygamber'in (sav) de belirttiği gibi “*Ameller niyetlere göredir.*”³⁹ Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de “*Size selam veren kimseye, sen Müslüman değilsin, demeyin*”⁴⁰, buyrulmuştur.

Yine bu tanıma göre ahlâk, insanda gelip geçici bir hâl olmayıp, onun manevî yapısında yerleşen istidad ve kabiliyetler bütünüdür. Hz. Peygamber'in(sav) “*Amellerin en iyisi az da olsa devamlı olanıdır*”⁴¹ manasındaki hadîs-i şerîfi, bu anlayışın vecîz bir ifadesidir.

Hareketlerimizin ahlâkî değer taşıyabilmesi için, onların hür bir şuurun eseri olması lâzımdır. Bunun için ahlâk ilmi, her şeyden önce davranışlarımızda hür olup olmadığımızı ve hürriyete sahip olan ruhtan ne gibi hareketlerin doğabileceğini araştırır.⁴²

Tutum ve davranışlar, kişinin ahlâkî derecesini belirler. Buna göre kişide “iyi ahlâk”ın gerçekleşmesi genel bir ahenk ve irtibatın sağlanmasına bağlıdır. Bu durumda dinî ve insanî görevlerin bir kısmını yerine getirmenin mutlak manada ahlâk sahibi olmaya yetmeyeceği “hüsnü'l-huluk”un yalnız bir bölümünü ortaya çıkardığı anlaşılmalıdır.⁴³

B. AHLÂKIN ÇEŞİTLERİ

Ahlâk; iki kısımdır:

1- Nazarî ahlâk (Teorik ahlâk, Ma'rifet-i nefis): Ahlâk esaslarını, kanunlarını, nazarîyye (teori) ve fikirlerini kapsar. Batılıların etik dediği bu kısımda ahlâk üzerinde felsefe yapıldığı için, “ahlâk felsefesi” diye de anılır. İnsan hareketlerinin gayesi üzerinde durularak hayır ve şerrin ne olduğu, faziletin mahiyeti, iyiliğin niçin yapıldığı, saadetin, vicdan, vazife ve mesuliyetin nelerden ibaret olduğu araştırılır. Kısaca ahlâkî değer hükümlerinin mahiyetleri incelenir. İnsan ve onun ahlâkî

³⁹ Buhârî, Bedyü'l-vahy, 1

⁴⁰ Nisa, 4/ 94

⁴¹ Buhârî, Libas, 43

⁴² Topçu, Nurettin, *Ahlâk*, İstanbul, 2005, s.19

⁴³ Turgut, Ali, *Kur'an-k Kerim'e Göre Ahlâk Esasları*, İstanbul, 1980, s.16

şahsiyeti ile ahlâkî fiilleri ve bu fiillerin âmilleri, değerleri, kanunları ve gayeleri nazarî ahlâkın belli başlı konularını oluşturmaktadır. İnsan ve onun ahlâkî şahsiyeti ile ahlâkî fiilleri ve bu fiillerin âmilleri, değerleri, kanunları ve gayeleri, nazarî ahlâkın belli başlı konularıdır. Mesela “ana- babaya itaat, ahlâkî bir vazifedir.” diyoruz. Peki, bunun vazife olduğunu ve de iyi bir vazife olduğunun belirleyen ölçüt nedir? Biz, iyi ve kötü arasında seçim yapma kudretine sahip miyiz? vb. soruları yanıtlayabilmek için nazarî ahlâkı iyice idrak etmiş olmak gerekir.⁴⁴

İslam ahlâkçıları, ahlâka dair yazdıkları eserlerin üçte birini nazarîyat bölümüne ayırmışlardır. Zira bu meseleleri incelemek suretiyle insan, bir şeye körü körüne inanmak yerine, onun neden iyi veya kötü olduğunu araştırarak şüphesinin gidermiş ve Allah’ın iyi dediği şeyin neden iyi, kötü dediği şeyin de gerçekten kötü olduğunu akıyla anlayıp kabul etmiş oluyor.⁴⁵

2- Amelî ahlâk (Pratik ahlâk, Hikmet-i amelîyye): Görevlerin kısımlarını, ferd ve vasıflarını, ahlâkî meselelerin tatbikatını inceler. “İnsanın uyması gereken kâideleri ve yapması gereken vazifeleri” göstermek, amelî ahlâkın faaliyet sahası içine girmektedir. Abdullah Draz, amelî ahlâk ile nazarî ahlâkın farkını şöyle ifade eder: “Fıkha göre usul-i fıkıh ne ise, amelî ahlâka göre nazarî ahlâk da odur.”⁴⁶ Nazarî ahlâkın tesbit ettiği kâide ve kanunların hayata geçirilmesi demektir. Yani, amelî ahlâk, bir insanın ahlâklı olabilmesi için nasıl yaşaması, neler yapması, neleri terk etmesi gerektiğini, vazife ve sorumluluklarının nelerden ibaret olduğunu bildirmek üzere geliştirilmiştir.⁴⁷

Ahmed Hamdi Akseki de, ahlâkı ikiye ayırmaktadır:

1- Ahlâk-ı fitriyye (tabiîyye): İnsan tabiatında, yaratılışında gizli ve saklı olan ahlâktır. Bunlar fert tarafından yapılan ve fakat iradenin doğrudan devreye girmediği tabiî hallerdir. Bu hallerden dolayı insanlar sorumlu tutulmazlar. İnsanın mizacının sert veya mülayim olması, cömert ve cimri olması, onun kendi iradesinin ve seçiminin sonucu olan bir şey değildir. Ancak böyle bir mizaca sahip olan bir insan

⁴⁴ Çağrı, Mustafa, *age.* s. 23

⁴⁵ Kandemir, Yaşar, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, s. 32

⁴⁶ Kandemir, Yaşar, *age.* s. 33

⁴⁷ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Nazarî ve Amelî Ahlâk-ı İslâmiye Dersleri*, s. 3–4; Kandemir, Yaşar, *age.* s. 32; Çağrı, Mustafa, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s. 23

da kendini eğiterek, iyi ve doğru olan davranışlarını seçmelidir. Aksi halde bu gibi durumlarda yaptıklarının sonuçlarından sorumlu olur.

2- Ahlâk-ı müktesebe: Fiil ve davranışlar şeklinde meydana gelip istikrar kazanarak, sırf görüşüp kaynaşmaya, âdete dayalı huydur. Böyle bir ahlâkın kazanılmasında dış dünya ve insan çevresinin çok büyük tesiri vardır. Bu tip bir ahlâkın ortaya çıkmasında, irade ve seçme hürriyetinin öne çıktığı görülür.⁴⁸

Ahlâk sistemleri, birey ve toplum üzerindeki nüfûzuna göre “din dışı ahlâk” ve “dinî ahlâk” olmak üzere de taksim edilmiştir. Din dışı ahlâk; zevke, mutluluğa, kişisel menfaate, psikolojik ve sosyolojik olgulara dayandırılmaktadır. Dinî ahlâk ise toplumlara göre değişmeyen sağlam ve kalıcı ahlâkî prensipler ortaya koyarak bunların, insanın iç dünyasında yerleşmesine de zemin hazırlamakta; ayrıca insana, yaptığı iyi ve kötü davranışların sonuçlarından sorumlu olduğunu telkin ederek, onun ahiret inancını kuvvetlendirmektedir.⁴⁹

İşte din ahlâkı (İslâm ahlâkı), insanın belli davranışlarını ve hayatının muayyen safhalarını değil, zaman ve mekan kaydı olmaksızın bütün hayatını kucaklar. Merkezî nokta insan olmak üzere, insanın çevresindeki herşeyle olan münasebeti ahlâk çemberinin içine girer.⁵⁰ İslâm ahlâkı, denetimi yalnız uhrevî ve müeyyidesi öldükten sonra olan bir dini ahlâk değil, ahlâkî vicdan ve kanunî iktidar gibi iki önemli gücü etkileyip, toplumun her üyesini kötülüğün ve haksızlığın engellenmesi için çalıştıran bir ahlâktır.⁵¹ Bu bağlamda İslâm ahlâkı, din dışı ahlâkın uzantısı olan cahiliye ahlâkına adeta savaş açarak dinsel (İslâmî) ahlâkı yerleştirmiştir.⁵²

İslam, iyi ile kötüyü, doğru ile yanlış, güzel ile çirkini ayıramayan, kendi yaptığı putlara taparak Allah’a eş koşan,⁵³ haksızlık, zulüm ve her çeşit ahlâksızlığın yaygın olduğu bir cemiyet içinde doğmuş ve *Cahiliyye Devri* diye adlandırılan bu çağı *Saadet Devrine* döndürmüştür. Bu inkılabın en büyük ahlâk numunesi de Hz. Muhammed (sav.) dir; ama O, hiçbir zaman bu ahlâk kâidelerini kendi kafasından ve

⁴⁸ Akseki, Ahmed Hamdi, *Ahlak Dersleri*, s.17; Erdem, Hüsamettin, *Ahlâk Felsefesi*, s.13

⁴⁹ Kandemir, Yaşar, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, İstanbul, 1986, s.35- 36

⁵⁰ Kandemir, Yaşar, *age.* s. 16

⁵¹ Draz, Muhammed Abdullah, *Kur'an Ahlâkı*, (trc. Emrullah Yüksel, Ünver Günay), İstanbul, 1993, s.361

⁵² Demirci, Muhsin, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, İstanbul 2005, s.122–123

⁵³ Zümer, 39/ 3

rastgele koymadığı gibi, bütün insanlığı ilgilendiren yaşayış ve davranış ilkelerini de ilâhî emre ve vahye dayandırmıştır.⁵⁴

Ahlâkî vazifenin hakiki kaynağı dindir. Ancak aklın da büyük tesiri vardır. İslam dini, akla ehemmiyet verdiğinden, bütün insanlar için aklî ve fitrî din olma kudsiyetine sahiptir. İnsanlarda ihtiyarî bir ahlâk vardır. Yani insanlar ahlâken mükellef oldukları vazifeleri yapıp yapmamak kudsiyetine sahiptir. Bundan dolayıdır ki, ahlâkî fiillerden mesul olurlar. Yoksa zorla kendisine yaptırılan fiillerden insanın mesul olması nasıl caiz olabilir ki?⁵⁵

C. AHLÂK'IN KONUSU, GAYESİ VE ÖNEMİ

Pratik öneme sahip olan ahlâkın konusu, gayesi ve önemini iyi anlamak, Kurânî naslarla sosyal hayatımızı mezcetmek açısından hayati öneme sahiptir.

1. Konusu

Ahlâk ilmi, insan karakterini konu alan bir ilimdir. Bu ilim, insanın hayatı boyunca uyması gereken kâideleri, yapması gereken vazifeleri belirtir. Abdurrahman Şeref'e göre ahlâk ilmi, insan nefsindeki kuvvetleri, asıl yaratılış gayelerine yönelten kâideleri olduğunu belirtirken, İzmirli İsmail Hakkı, ahlâk ilminin “vazife ilmi” olduğunu ifade eder.⁵⁶ Ahmet Hamdi Akseki'ye göre ise ahlâk ilmi, insanı kemâle erdiren esaslardan bahseden bir ilimdir.⁵⁷

İbn Sadri'd-din, *el-Fevaidu'l-Hakaniyye'sinde*, ahlâkı, “nefsi kendileri ile süslemek için erdemleri ve nasıl elde edileceklerini, terk etmek için de çirkin işleri ve onlardan nasıl korunacağını bilmektir” şeklinde tarif eder. Konusu da, bu özelliği kazanma bakımından huylar, yetenekler ve insan ruhudur.⁵⁸ Ömer Nasuhi Bilmen'e

⁵⁴ Bkz. Necm, 53/ 3–4; Erdem, Hüsameddin, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, İstanbul 2006, s.18

⁵⁵ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Nazarî ve Amelî Ahlâk-ı İslâmiye Dersleri*, İstanbul, 1928, s.16- 17

⁵⁶ Kandemir, Yaşar, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, s.29–30

⁵⁷ Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlak Dersleri*, s.20

⁵⁸ Çelebi, Kâtip, *Keşfu'z-Zunûn*, c.1, s.66

göre ahlâk ilmi, “insanların haiz olduğu bir kısım melekelerden ve mükellef bulunduğu bir takım vazifelerden bahseden ilimdir.”⁵⁹

Bir başka ifadeyle ahlâk; “hayırları” konu edinir. Yani insan iradesinin istediği en yüce gayeyi esas alır. İnsan iradesinin hakikaten insana layık bir biçimde nasıl kullanacağını öğretir.⁶⁰ Taşköprüzâde’ye ahlâkın konusu “ifrat ile tefrit arasındaki itidal ve dengeyi bulmak bakımından insanın nefsânî melekeleridir.” Bu anlamda ahlâk, fail olarak insanı ve onun akıl, irade, vicdan gibi ahlâkî kabiliyetleri ile öfke, şehvet vb. duygularını ve bunlardan doğan fazilet ve reziletleri tetkik ve tahlil eder.⁶¹

Ahlâkın konusu insanlara ait birtakım melekeler ile vazifelerin vasıf ve durumlarıdır.⁶² Şahısların, adet ve muâmelatının hak ve vazife, iyilik ve fenalık, fazilet ve fezahat fikirleri ile münasebetini tetkik etmektedir.⁶³ Yarar, iyi, kötü gibi sorunları inceleyen, törelere dayanan, bir davranış yasası geliştiren, neyin uğrunda savaşılmaya değer, neyin hayata anlam kazandırdığı, hangi davranışın iyi ve hangisinin kötü olduğu gibi sorunları kendine konu edinen ilimdir.⁶⁴

Yukarıda da izah edildiği gibi bu konu, beşerin bireysel ve sosyal hayatına etki etmekte ve olumlu yönde değiştirmeyi hedeflemektedir. Binaenaleyh âlimler, eserlerinde bu konuya genişçe yer vermekte ve toplumun ıslahına yönelik görüşlerini bu minval üzere serdetmektedir.

2. Gayesi

Ahlâk, bir taraftan insanların dini, şahsi, ailevi ve sosyal yaşantılarında uymaları gereken bir takım kanun ve kâideleri belirlemekte; diğer taraftan da insan davranışlarına atfedilen değerlerin mahiyetini, ölçüsünü ve kaynağını araştırıp, iyi nitelikli eylemlerin yapılmasını kötü olanlarının da terk edilmesini tavsiye etmektedir.⁶⁵

⁵⁹ Bilmen, Ömer Nasuhi, *age.* s.3

⁶⁰ Ayni, Mehmet Ali, *Ahlak Dersleri*, İstanbul h.1343, s.6

⁶¹ Kiraz, Celil, *Kur'an'da Ahlak İlkeleri*, s.34

⁶² Bilmen, Ömer Nasuhi, *Nazarî ve Amelî Ahlâk-ı İslâmiye Dersleri*, s.3

⁶³ Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlâk Dersleri*, s.22

⁶⁴ Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s.17

⁶⁵ Çağrı, Mustafa, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s.21

Ahlâk ilminin temel amacı, insanın insan olarak yapması ve yapmaması gereken her türlü hareketlerinin belirlenmesi ile bunlardan iyi olanlara teşvik etmek, kötü olanlardan uzaklaştırmaktır.⁶⁶

Farabi, *İhsâu'l-Ulûm* adlı eserinde ilimleri tasnif etmiş ve ahlâk ilmini siyaset ilmi ile birlikte medeni ilimler içine yerleştirmiştir.⁶⁷ Çünkü ahlâk ilmi, ona göre, insan hayatının düzenlenmesi ve idare edilmesi, bir başka yönden insan iradesinin kullanılması sanatıdır.

İslâmın ahlâk bakımından gayesi, ahlâk problemlerine dâir sıradan bir nazariye ortaya koymak değildir. İslam ahlâkı, yaşanan bir ahlâk olma iddiasındadır ve bunu sahabe topluluğunda gerçekleştirmeyi başarmıştır. Bu başarı, tedrici bir eğitim sayesinde gerçekleşmektedir. Eğitimdeki ahlâkî esas ve temel hükümler pek tabi Kurân kaidelerinden alınmaktadır.⁶⁸

İslami emirler, sadece ahiret âlemine yönelik olmayıp, dünya hayatındaki amaçları da kapsamaktadır. Fert ve toplum vicdanı gibi iki önemli amaca hizmet ederler. Hem fert, hem de toplum ahlâkı Allah'ın emirlerine sarılmakla mümkündür.⁶⁹

İslam'da dînî emirlerle ahlâkî vazifelerin kaynağı aynıdır. Ahlâkî emirlerin hepsi dînî emirlerindendir. Bir Müslüman'a göre namaz, oruç, hac zekât nasıl bir dini vazife ise; sıhhatini korumak, ailesine bakmak, memleket ve milletin faydasına ve herkesin iyiliğine çalışmak da dini bir vazifedir. İnsan öldürmek dinimizce haram olduğu gibi bir adamın arkasından konuşmak da haramdır.⁷⁰

Ahlâkın gayesi; “ dünya ve ahirette, övünülecek saadete sebep olan şeyleri öğrenmek ve nefsi bütünüyle olgunlaştırmaktır.” Ahlâk sayesinde insan davranışlarındaki güzel ve çirkin anları fazilet ve reziletleri de kavrar, ahlâkî faziletlerle süslenme ve kötülüklerden kurtulma yollarını öğrenir. Ahlâkın gayesi de bunların tahsilini kazanmaktır.⁷¹ Şüphesiz her ilmin kıymeti, te'min edeceği faydanın derecesiyle, gayenin yüceliğiyle ölçülür. İşte bu münasebetle ahlâk ilmini

⁶⁶ Erdem, Hüsamedin, *Ahlâk Felsefesi*, s. 26

⁶⁷ Oktay, Ayşe Sıdika, *Kınalıade Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alai*, İstanbul, 2005, s.98

⁶⁸ Çağrııcı, Mustafa, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s. 50

⁶⁹ el-Akkad, Mahmud Abbas, *Kur'an Felsefesi*, (trc. Ahmed Demirci), Ankara, y.y. s. 79

⁷⁰ Akseki, Ahmed Hamdi, *İslâm Dini*, Ankara, 1972, s. 227

⁷¹ Turgut, Ali, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Ahlak Esasları*, s. 18

üst mevkilere oturtabiliriz. Zira ahlâk ilmi, insanlara fazileti öğretir, hayrı ve şerri gösterir. İnsanların birtakım hastalıklarının sebebini ta'yin ederek, insanların bu rahatsızlıklarından kurtulabilmesini sağlar.⁷²

Nurettin Topçu'ya göre ahlâkın gayesi, din gibi, insan ruhunu temizlemek, yükseltmek ve sonsuza doğru yöneltmektir. İnsanın, kötü huylardan, başkalarına zara veren hallerden arınıp temizlenmesi, duygu ve düşünce yoluyla sefaletlerinin üstüne yükselmesi ve en yüksek iyiliğin barındığı sonsuza doğru yönelmesidir.⁷³

Kısaca bu ilmin gayesi; "saadet-i beşeriyeyi kazanmaktır diyebiliriz."⁷⁴

3. Önemi

Ahlâk, fert ve toplum yaşayışına yön veren önemli bir kavram olarak öteden beri, inceleme ve araştırma konusu olmuştur.⁷⁵ İnsanın dünyada huzurlu ve saygın bir hayat yaşaması ve ahirette de mutluluğu kazanması için, bir arada yaşamanın usul ve kâidelerine uygun davranması gerekir. Ancak bu kurallar, herkesin sırf aklıyla yönelip doğruyu bulabileceği kadar açık değildir. İnsanların sadece akıllarıyla bu kuralları ortaya koyamamaları sebebiyle ahlâka duyulan ihtiyaç büyük önem arz etmektedir.⁷⁶

Ahlâkın kıymet ve ehemmiyetine insanlığın sosyal hayatı şahittir. Tarihe bakıldığında görülür ki; muhtelif milletlerin en güzel devreleri, ahlâk sahibi oldukları zamanlara tesadüf etmektedir. Aksine, perişan, darmadağın, oldukları devirler de ahlâktan uzaklaştıkları zamanlara tesadüf etmiştir. Bunun içindir ki, bütün semavi dinler, felsefeler ve bilhassa İslam dini, ahlâka lâıyk olduğu büyük kıymeti vermiştir.⁷⁷

İslam ahlâk düşünürlerinin, ahlâkın lüzumunu ortaya koyarken üzerinde durdukları ve dikkatten kaçırmadıkları bir husus daha vardır; o da, Sokrates'te

⁷² Bilmen, Ömer Nasuhi, *Nazarî ve Amelî Ahlâk-ı İslâmiye Dersleri*, s.4

⁷³ Topçu, Nurettin, *Ahlâk*, s. 29- 30

⁷⁴ Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlak Dersleri*, s. 22

⁷⁵ Turgut, Ali, Kur'an-ı Kerîm'e Göre Ahlâk Esasları, s. 5

⁷⁶ Oktay, Ayşe Sıdika, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alai*, s. 319

⁷⁷ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Nazarî ve Amelî Ahlâk-ı İslâmiye Dersleri*, s. 5

olduğu gibi, ahlâklılığın bir bilgi işi, ilim işi olduğudur. Yani, ilim ile ahlâkın arasında sıkı bir münasebetin bulunmasıdır.⁷⁸

Özellikle İslam dini ve Kur'an, ahlâka büyük önem vermiş, onu dinin ayrılmaz bir parçası saymıştır. Hz. Peygamber de, ahlâkın önemini her fırsatta dile getirmiş, bu konuda birçok hadîs-i şerîf irad buyurmuştur. Bunlardan bazıları şöyledir:

“ *Sizin en hayırlınız, ahlâkı en güzel olanınızdır.*”⁷⁹

“ *İyilik, güzel huydur. Günah ise insanların bilmelerini istemediğin halde, içini kemirip duran şeydir.*”⁸⁰

“ *Ben güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim.*”⁸¹

“ *Allahım! Ayrılıktan, ikiyüzlülüğten ve kötü ahlâktan sana sığınırım. Allahım! Beni güzel ahlâka ulaştır; zira insanı güzel ahlâka senden başka kimse götüremez. Kötü ahlâkı da benden uzaklaştır; çünkü kötü ahlâkı senden başka kimse benden uzaklaştıramaz.*”⁸²

4. Temel Ahlâkî Erdemler

İyi duygu, düşünce ve davranış hali olarak tasvir edilebilecek olan ahlâk, daha İslâmî bir tarzda belirtilmek istendiğinde, Şems, 91/8. ayette olduğu üzere “kendisine iyilik ve kötülük kabiliyeti verilen insanın” 10. ayette belirtildiği üzere “kendini fenalıklara gömen kimse” olmaması ve aksine 9. ayette belirtildiği üzere “kendini arıtan ve böylece saadete eren kimse” olması halidir.⁸³

Müslümanın ahlâkî, dinî ve sosyal hayatının merkezinde yer alan Kur'an, her ne kadar İslâmî prensiplerin tümünü içerse de tam anlamıyla bir ahlâk teorisi sunmaz. Dolayısı ile âlimler, ayetlerden çıkarılacak ahlâkî esasları kendileri belirlemektedir. Mesela Said Havva'ya göre Maide, 5/ 54-56 ve Mücadele, 58/ 26

⁷⁸ Erdem, Hüsameddin, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, s. 61

⁷⁹ Buhari, Edeb, 38-39

⁸⁰ Müslim, Birr, 62

⁸¹ Muvatta, *Hüsnü'l-Hulk*, 1

⁸² Müslim, *Salatü'l-Müsafirun*, 26

⁸³ Yaran, Cafer Sadık, *İslâm'da Ahlâkın Şartı Kaç*, İstanbul, 2005, s.71

ayetleri birlikte dikkate alındıklarında beş ahlâkî kural ortaya çıkmaktadır. Bunlar; “dostluk, muhabbet, mü’minlere karşı şefkat, kâfirlere karşı katı olmak, cihat”⁸⁴

Hemen hemen bütün İslam filozoflarına göre ahlâkın temeli, dört temel erdeme dayanır. Bunlar hikmet, şecaat/cesaret, iffet ve adalettir.⁸⁵ İslâm filozoflarında görülen bu dört temel erdem tablosu oldukça sade ve sistemli bir tablo olmakla ve gerçekten çok güzel erdemleri bir araya toplamış bulunmakla birlikte binlerce yıl sonra apayrı coğrafyalarda yaşayan bambaşka uygarlıklar ve dinler içinde de geçerli sayılacak kadar aşkın bir tablo değildir. Ayrıca İslâm’a özgü ayırt edici erdemler olarak sunulabilecek özellikte de değildirler. İslâm’da ahlâkın şartı ile ilgili sorunun cevabının bulunacağı en temel ayetlerin başında Nahl suresi 90. Ayet gelmektedir. *إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ* *Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.*⁸⁶ Burada 1- Adalet 2- Muavenet (ihسان, yardımseverlik) 3- İffet 4- Merhamet erdemleri ön plana çıkmaktadır. İslâmî erdemler elbette bunlardan ibaret değildir. Ancak islâm ahlâkının temel erdemleridir, denilebilir.⁸⁷

Kur’an’da adalet ile ilgili pek çok ayet yanında örneğin şu ayet çok kapsayıcı ve önemlidir. *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلَوْا أَوْ لَمْ تَلَوْا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا* *“Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır”.*⁸⁸ ve yine *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا*

⁸⁴ Said, Havva, *Allah Erinin Ahlâk ve Kültürü*, (trc. Harun Ünal), İstanbul, t.y. s.248

⁸⁵ İbn Miskeveyh, *Ahlâkî Olgunlaştırma*, (trc. A. Şener, C. Tunç, İ. Kayaoğlu), Ankara, 1983, s.23-24

⁸⁶ Nahl, 16/90

⁸⁷ Yaran, Cafer Sadık, *İslâm Ahlâk Felsefesine Giriş*, İstanbul, 2011, s.40–48

⁸⁸ Nisa, 4/135

يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا ۖ اِعْدِلُوا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ اِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ
“Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe itmesin. Âdil olun. Bu, Allah’a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır”.⁸⁹ ayeti Kur’an’ın adalete verdiği önemi ortaya koymaktadır.⁹⁰

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا ۖ وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا ۚ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا ۚ وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ ۖ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ اِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ . “Ey iman edenler! Allah’ın alâmetlerine, haram aya, kurbanlık hediyelere, gerdanlıklarına ve Rablerinden lutuf ve rıza bekleyerek Kabe’ye yönelenlere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınız zaman avlanabilirsiniz. Sizi Mescidi Haram’dan çevirdiklerinden dolayı bir topluma karşı olan kininiz, sizi saldırıya sevk etmesin. İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın. Allah’tan korkun. Çünkü Allah’ın azabı çetindir”.⁹¹ “İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir”.⁹² “لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ يَهْدِي لَكُمْ سَبِيلًا”⁹³ “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir.”⁹³ Ayetleri ve bunun gibi nice ayetler muavenet erdemine dikkatleri çekmektedir. Muavenet yahut yardımseverlik erdemi kapkaçtan karapara aklamaya kadar mal ile ilgili her türlü hırsızlığın önlenmesinde (elbette öteki erdemler ile birlikte daha çocukken belirgin bir biçimde

⁸⁹ Maide, 5/8

⁹⁰ Yaran, Cafer Sadık, age. s.50

⁹¹ Maide, 5/2

⁹² Fussilet, 41/34

⁹³ Al-i İmran, 3/92

zihinlere ve vicdanlara kazınıp kolay değiştirilemez karaktere dönüştürüldüğünde) küçümsenemeyecek derecede katkılar sağlayacaktır.⁹⁴

Nahl, 16/ 90. ayette ortaya çıkan ve üçüncü temel erdem olan iffet ya da bedensel arzular ve tutkular karşısında öz denetim ve nefse hakimiyet erdemi, daha çok sayıda insan için rûhî bir meleke haline geldiğinde bireylerin arınması toplum içinde her türlü taciz ve tecavüz suçunun azalmasına büyük katkı sağlar.

“Mümin erkeklere bakışlarını kısımlarını ve edep yerlerini açmaktan ve zinadan korumalarını söyle. Bu, onlar için en uygun olan davranıştır. Allah yaptıkları her şeyden hakkıyla haberdardır. Mümin kadınlara da bakışlarını kısımlarını ve edep yerlerini günahattan korumalarını söyle! Yine söyle ki mecburen görünen kısımları müstesna olmak üzere, zinetlerini teşhir etmesinler. Başörtülerini yakalarının üzerini kapatacak şekilde örtünler. Zinet takılan yerlerini kocaları, babaları, kocalarının babaları, oğulları, üvey oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, mümin kadınlar, ellerinin altında bulunanlar (köleler), erkeklikten kesilip kadınlara ihtiyaç duymayan hizmetçileri veya henüz kadınların mahrem yerlerini anlamayan çocukları dışında kimseye göstermesinler. Saklı zinetlerine dikkat çekmek için, ayaklarını da vurmasınlar. Ey müminler! Hepiniz toptan Allah’a tövbe ediniz ki felaha eresiniz.”⁹⁵ ayetini örnek verebiliriz.⁹⁶

Merhamet erdemine gelince erdemler sıralamasının zirvesinde bulunan erdemlerden biridir. Affedicilik, sevgi, şefkat, sabır, sebat, tevazu, insaf, barışseverlik, yumuşak huyluluk, öfkeye hâkimiyet ve hoşgörü merhamet ile yakından ilintilidir. Ama unutmayın ki haksızlığın karşılığı, yapılan haksızlık kadar olabilir, fazlası helâl olmaz.⁹⁷

“Bununla beraber kim affeder, haksızlık edenle arasını düzeltirse onun da mükâfatı artık Allah’a yaraşan tarzda olur. Şu kesindir ki Allah zalimleri sevmez. Kim zulme uğradıktan sonra hakkını alırsa, bunlara hiç bir sorumluluk yoktur.

⁹⁴ Yaran, Cafer Sadık, *İslâm Ahlâk Felsefesine Giriş*, s.51

⁹⁵ Nur, 24/30-31

⁹⁶ Yaran, Cafer Sadık, *age*. s.53

⁹⁷ Yaran, Cafer Sadık, *age*.s.56

*Sorumlu olanlar, ancak insanlara zulmedenler ve ülkede haksız yere başkalarının hukukuna saldıranlardır. İşte böylelerinin hakkı gayet acı bir azaptır. Her kim dışını sıkarak sabr eder ve kusurları affederse, işte onun bu hareketi, ancak büyüklere yaraşan örnek alınacak davranışlardandır.*⁹⁸

D. KUR'AN AHLÂKİ VE KUR'AN'DAKİ AHLÂK AYETLERİNE GENEL BAKIŞ

Kur'ân-ı Kerîm'de ahlâk kelimesi yer almamakla birlikte, biri “âdet ve gelenek”, diğeri de “ahlâk” mânasında olmak üzere iki yerde⁹⁹ ahlâkın tekili olan “huluk” kelimesi geçmektedir. Ayrıca pek çok âyette yer alan “amel” teriminin alanı ahlâkî davranışları da içine alacak şekilde geniş tutulmuştur. Bunun yanında birr, takva, hidâyet, sırât-ı müstakim, sıdk, amel-i sâlih, hayır, mâruf, ihsan, hasene ve istikâmet gibi iyi ahlâklılık; ism, dalâl, fahşâ, münker, bağy, seyyie, hevâ, israf, fisk, fûcur, hatîe, zulüm gibi kötü ahlâklılık ile aynı veya yakın anlam ifade eden birçok terim vardır. Hadîs-i şerîflerde ise bu terimler yanında “ahlâk” ve “hulk” kelimeleri de kullanılmıştır.¹⁰⁰ Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de tezkiye ve hikmet tabirlerinin ahlâkın müradifi olarak kullanıldığı görülmektedir.¹⁰¹

Kuran-ı Kerim, hiçbir felsefî düşüncenin kuramadığı ahlâk kurallarını, insanî vazifeleri içinde toplamıştır. Herhangi bir ayet incelenirse, lafzında veya mefhumunda hidayete sevk eden saadete engel durumlardan sakındıran irşatları ihtiva ettiği görülür. Bu durum Kur'an'ın en mühim maksat ve gayesinin ahlâkî güzelleştirmek ve düzeltmek olduğunu gösterir. Kur'an'a bağlanıp sarılmanın gerektiğini, ahlâkî yaşayışta Kur'an'ın kaynak olduğunu şu ayet-i kerimelerin ifade ettiği anlamdan çıkarabiliriz.¹⁰²

*“Hep birlikte Allah'ın ipine (İslâm'a) sınıksız yapışın; parçalanmayın”*¹⁰³

“Ey ehl-i kitap! Resûlümüz size Kitap'tan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi açıklamak üzere geldi; birçok (kusurunuzu) da affediyor. Gerçekten size Allah'tan bir

⁹⁸ Şûra, 42/40-43

⁹⁹ Suarâ, 26/ 137; Kalem, 68/4

¹⁰⁰ Çağrııcı, Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, İstanbul, 1989, s. 5

¹⁰¹ Turgut, Ali, *Kur'an-ı Kerime Göre Ahlâk Esasları*, s. 33

¹⁰² Turgut, Ali, *age.* s. 32

¹⁰³ Âli İmran, 3/ 103

nur, apaçık bir kitap geldi. Rızasını arayanı Allah onunla kurtuluş yollarına götürür ve onları iradesiyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır, dosdoğru bir yola iletir.”¹⁰⁴

“İşte bu (Kur'an), bizim indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Buna uyun ve Allah'tan korkun ki size merhamet edilsin.”¹⁰⁵

“Kendilerine okunmakta olan Kitab'ı sana indirmemiz onlara yetmemiş mi? Elbette iman eden bir kavim için onda rahmet ve ibret vardır.”¹⁰⁶

“Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi. Rablerinden korkanların, bu Kitab'ın etkisinden tüyleri ürperir, derken hem bedenleri ve hem de gönülleri Allah'ın zikrine ısınıp yumuşar. İşte bu Kitap, Allah'ın, dilediğini kendisiyle doğru yola ilettiği hidayet rehberidir. Allah kimi de saptırırsa artık ona yol gösteren olmaz.”¹⁰⁷ ayetleri açıkça delalet etmektedir.¹⁰⁸

Bu ayetlerle, Kur'an'ın kendisine uyulacak olan tek kitap, karanlıktan aydınlığa çıkaracak olan nur, kötülüklerden sakındıran bir feyz kaynağı, hidayet, rahmet ve şifa kitabı, en doğrunun göstericisi olduğu anlatılmıştır. İbret ve tefekküre davet edilmiş beden ve ruh terbiye eden bir rehber olduğu açıklanmıştır. Kur'an'ın ahlâkta kaynak oluşuna “*Ey insanlar, size Rabbinizden bir öğüt, gönüllerde olan dertlere bir şifa, mü'minler için bir hidayet ve rahmet gelmiştir.”¹⁰⁹ ayeti de delildir. Kur'an, insanlığa sunulan en güzel ahlâk modelinin teşekkülünde ilk kaynaktır. Kur'an, vahiy yoluyla insanlığa takdim ettiği bu ahlâk modelini değişik sure ve pasajlarda ele almaktadır.¹¹⁰*

Kur'an-ı Kerimde: *قَالَهُمْهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا*
“Ona hem kötülüğü, hem de ondan sakınma yolunu ilham edene yemin olsun ki: nefisini maddî ve manevî kirlerden arındıran felaha erer.”¹¹¹ buyruluyor. Demek ki

¹⁰⁴ Mâide, 5/ 15–16

¹⁰⁵ En'am, 6/ 155

¹⁰⁶ Ankebût, 29/ 51

¹⁰⁷ Zümer, 39/ 23

¹⁰⁸ Ayetler için bkz: Şems 91/ 9–10; İsrâ 17/ 39; Lokman 31/ 12; Turgut, Ali, *Kur'an-ı Kerime Göre Ahlâk Esasları*, s. 33

¹⁰⁹ Yunus, 10/57

¹¹⁰ Demirci, Muhsin, *Lokman Suresindeki Ahlâkî Öğütler*, İstanbul, 2001, s. 150

¹¹¹ Şems, 91/ 8–10

ahlâk, insanın kalbine ait davranışlarından başlayarak en küçük zâhiri fiillerine kadar uzanan bir çizgiyi içermektedir. Ancak onun söz ve davranış olarak değerli veya değersiz olması yani insanı mutlu veya mutsuz etmesi, bireyin sözü edilen yatkınlıklarını Allah'ın istediği anlamda güzelleştirip güzelleştirmedigine bağlıdır.¹¹²

Ahlâk, insanın kötü ve fena fiillerden korunma, iyi ve güzel hareketler kazanma yollarını göstererek ruhu temizler, kötülükleri iyiliklere çevirir. Allah, *nefsini temizleyen kişinin felaha erebileceğini bildirmekle*, kullarına bu gerçeği hatırlatmıştır.¹¹³

Allah'ın insanı en güzel fitratta yaratıp¹¹⁴ sonra da ona kendi ruhundan üfmesiyle¹¹⁵ insan, iyi huylarla, topraktan yaratılması sebebiyle de birtakım kötü huylarla donatılmıştır. Nitekim bu husus, Kur'an'da “*Allah, insan nefesine fücûrunu da takvasını da ilham etmiştir.*”¹¹⁶ beyanıyla ifade edilerek, ona iyilik ve kötülüğün kaynağı olan kabiliyetlerin birlikte verildiği açıkça gösterilmiştir. İslam ahlâkının başta gelen gayesi, bir taraftan insandaki bu kötü tutku ve eğilimleri zararsız hale getirmek, diğer taraftan da hayır ve şer hakkında bilgi verip, içtimâî bakımdan mükemmel bir insan ortaya çıkarmaktır.¹¹⁷ Tin suresinde şöyle buyrulmaktadır:

“*Biz insanı en mükemmel sûrette yarattık, sonra da onu en aşağı derekeye düşürdük. Ancak iman edip güzel ve makbul işler yapanlar müstesnadır. Onlara ise hiç eksilmeyen ve tükenmeyen bir mükâfat vardır.*”¹¹⁸

Bu ayetler ahlâk esaslarını belirlemektedir. İnsanın yaratılışını, durumunu, mutluluğa erme yolunu belîğ bir şekilde ifade etmektedir. İnsanın sırf şerre meyyal olduğu iddiası doğru değildir. İnsan ruhen ve bedenen en güzel şekilde yaratılmış, ona akıl ihsan edilmiş, kemâl mertebesine ulaştıracak istidat ve kabiliyet verilmiştir. Bu yönden insan, fitratı asliyesini muhafaza ettikçe hayır ve fazileten ayrı düşmez. Ancak buna riayet etmezse 5. ayetteki duruma yani “*aşağıların aşağısı*” durumuna

¹¹² Demirci, Muhsin, *age.* s. 145–146

¹¹³ Pazarlı, Osman, *İslâm'da Ahlâk*, s. 16

¹¹⁴ Tin, 95/ 4

¹¹⁵ Hicr, 15/ 29

¹¹⁶ Şems, 91/ 8

¹¹⁷ Demirci Muhsin, *Lokman Suresi ve Ahlâkî Öğütler*, s. 148

¹¹⁸ Tîn, 95/4–5

düşer. Allah, insana melekîyetle hayvaniyet arasında öyle bir mevki vermiştir ki; eğer o mevkinin hakkını yerine getirebilecek olursa melekîyet mertebesine çıkar, aksi olduğunda hayvaniyet mertebesine düşer. İnsanı kendisi için mukadder olan yüce kemale ulaştıracak yol, dinden istifade etmiş olan ahlâktır.¹¹⁹

İslam dininde, “ahlâkî mesuliyet” şahsidir, hiç kimse başkalarının fiillerinden ve hareketlerinden mesul olmaz. Nitekim “ *Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez.*”¹²⁰ emredilmiştir. Bir başka ayette ise, “ *İşte onlar gelip geçmiş bir ümmettir, onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandığınız da size aittir. Onların yapmış oldukları şeylerden siz mesul olamazsınız.*”¹²¹ buyurulmuştur.

Hiz. Aişe, kendisine sorulan bir soru münasebetiyle, Hiz. Peygamberin ahlâkının *Kur'an ahlâkı* olduğunu belirtmiştir.¹²² Bu nedenle “İslam ahlâkı” tabiriyle, “Kuran ahlâkı” tabiri aynı şeyi ifade etmektedir.¹²³

III. AHKÂM-AHLÂK İLİŞKİSİ

Ahlâkî fiiller; tabî yaptırıcılık, dinî yaptırıcılık, hukukî yaptırıcılık, fikrî yaptırıcılık şeklinde belli yaptırımlar sonucu gerçekleşir. Bizi burada ilgilendiren hukukî yaptırımlardır. Kanuna karşı konulduğu zaman meydana çıkan hukukî yaptırım, sosyal tepki olarak “ceza hukuku” denilen şekilde kendini göstermektedir.¹²⁴ Sözelimi aslında iktisadî bir olgu olan bir borcun ediminde hukukî yaptırım kadar ahlâkî ödevin etkisi de bulunabilir. Uluslar arası ilişkilerde taraf otoriteler karşılıklı olarak sadakât esasına uymayı taahhüt ederler. Bunlar gibi, toplum bireylerinin hukuk kurallarına uymalarında, bu uymanın ahlâkî bir ödevi de yerine getirdiği kanısının var olması önemli bir husustur.¹²⁵

¹¹⁹ Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlâk Dersleri*, s. 12

¹²⁰ En'am, 6/ 164

¹²¹ Bakara, 2/ 134

¹²² Müslim, Salatü'l-Musafirin, 139

¹²³ Çağrıci, Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, s. 4

¹²⁴ Ülken, Hilmi Ziya, *Ahlâk*, İstanbul, 1946, 258

¹²⁵ Kılıçoğlu, İsmail, *Ahlâk- Hukuk İlişkisi*, İstanbul, 1988, s. 313- 314

Ahlâkın en yakın olduğu disiplinlerden biri hukuktur. Zira her iki ilimde normatiftir (kural koyucudur). Ayrıca ikisi de değerler alanıyla ilgilidir. Ahlâk gibi hukuk da iyi fiilleri emreder kötü fiilleri yasaklar. Çünkü hukuk, netice itibariyle bir devlet içinde vatandaşlar arasındaki münasebetlerin ahlâkî ölçülere uygun olarak sürdürülmesini sağlayan, bunu gaye edinen siyasî ve idarî müdahaleden ibarettir. Denilebilir ki hukuk, müeyyideleri maddileştirilmiş bir ahlâk düzenidir. Toplumsal bir yapının, mevcut ahlâkî kurallarla yetinmeyip hemen hukukî bir düzenlemeye ihtiyaç duyması, ahlâkın hukuka ihtiyacını açıkça gösterir. Ahlâkî muhtevadan yoksun bir hukuk düşünölemeyeceğı gibi mevcut ahlâk telakkileri ile çatışan bir hukuk da fonksiyonelliğini yitirir.¹²⁶

Hukuk kâidelerinin benimsediğı din veya devletin müeyyideleştirdiğı birçok esas, ahlâkî özellik taşımaktadır. Bilhassa ceza hukukunun yasakladığı ve ceza tehdidi altına koyduğı fiillerden çoğı yalnız hukuka aykırı değıl, aynı zamanda ahlâka da aykırı olan fiillerdir. Başkasını öldürmek, çalmak, iftira atmak, hukuk tarafından cezalandırılmıştır. Aynı fiiller, cemiyetin ahlâkî vicdanı tarafından da kötü görölmektedir. Hukukla ilgisi olan ahlâk sübjektif değıl, objektiftir.¹²⁷

İslâmî esasların üç rüknünden birisini “ahlâkî hükümler” oluşturmaktadır. Bu da İslâm’ın ahlâka ne derece önem verdiğinin göstergesidir. İslâm dininde ahkâma dair esaslarla ahlâkî buyrukları kesin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün değıldir. Sahaları birbirinden ayrı gibi görönen bu esaslar, Kur’an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde kaynaşmış durumdadır. Zira İslâm dininin hedefi, bütün insanlığın ahlâkını en mükemmele götürmektir.¹²⁸

Aslında Allah’ın yapılmasını istediğı şeyleri yapmak da, yasakladığı şeylerden kaçınmak da ahlâkî davranışlar da birer ibadettir. Bu ibadet ister namaz gibi Allah hakkıyla ilgili olsun, isterse şahitlik yapmak gibi insan hakları ile ilgili olsun fark etmez. İslâm’ın tamamı güzel ahlaktır.¹²⁹

Kur’an ve Sünnette iman, ibadet ve ahlâk diye bir ayırım yoktur. Bu ayırım, İslâm’ın içeriğini anlatımda kolaylık sağlamak amacıyla yapılmıştır. İmanın ibadet,

¹²⁶ Çağrııcı, Mustafa, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s. 24

¹²⁷ Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, c.1, s. 11

¹²⁸ Kandemir, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, s. 39

¹²⁹ Karagöz, İsmail, *İnsan Din ve Özgürlük*, s. 117

ibadetlerin iman boyutu vardır. İman etmek, kalbin ibadeti olduğu gibi uygulama ile ilgili amelî konulara, ibadet ve ahlâk esaslarına inanmak da Allah ve Peygamberinin bir emridir. Müslüman bir ayırım yapmadan bütün emirleri gücü nisbetinde yapmaya çalışır.¹³⁰

Ahlâk ile hukukun farklarına gelince; ahlâkın yaptırım gücü vicdânî, hukukun yaptırım gücü ise kanûnîdir. Ahlâk, bir ödevin istenilerek yapılmasını öngörürken, hukuk bunu öngörmez. Ahlâken bir değer ifade eden içsel bir davranış, hukuk tarafından ancak somut alana çıktığında dikkate alınır. Hukuk sadece yasaya karşı gelenleri cezalandırırken ahlâk, aynı zamanda kendine itaat edenleri, takdir, övgü vb. şekillerde ödüllendirir. Hukuk genellikle belirli bir toplumla sınırlı iken, ahlâk, daha genel bir yapıya sahiptir.¹³¹ Ahlâk, gaye olarak ferdî ruhun en yüksek idealini arar, hukukun gayesi ise toplum düzenini sağlamaktır.¹³²

Ahlâkın sahası, hukukî sahadan daha geniştir. Hukukun göremediği şeyleri ancak ahlâk görür. Çünkü hukuk, sadece dışa yansıyanlara, ahlâk ise gizli olanlara, iyi ve kötü niyetlere de nüfûz eder.¹³³ Bu farkları şu şekilde başlıklandırabiliriz: ¹³⁴

1. Ahlâkî vazifeler bakımından: Ahlâk, insanın kendi nefesine ve şahsiyetine karşı vazifeleri ile de meşgul olduğu halde hukuk umumîyetle bunlarla meşgul olmaz. İslam hukukunda kâide ve hükümler, diyaneten ve kazaen diye ayrıldığında, birincisi din ve ahlâk, ikincisi hukuk yönüne bakar.
2. Başkalarına yardım bakımından: Ahlâk kâideleri, başkalarının haklarını ihlal etmemeyi emretmenin yanı sıra başkalarına yardım ve merhamet etmeyi de emreder. Hâlbuki hukuk böyle değildir.
3. Şekil bakımından: Ahlâk kâideleri ma'şeri vicdana dayanırken, hukuk kuralları belli bir şekle bağlanmıştır.
4. Müeyyide bakımından: Hukûkî müeyyide, devlet eliyle, cebir ve zor kullanarak gerçekleşirken, ahlâkî müeyyide cemiyet tarafından ilişkinin kesilmesi, ayıp sayma, vicdan azabı gibi müeyyideler şeklinde gerçekleşmektedir.

¹³⁰ Karagöz, İsmail, *age.* s. 117

¹³¹ Çağrı, Mustafa, *age.* s.25; Kılıhoğlu, İsmail, *Ahlak-Hukuk İlişkisi*, s. 354–356; Kiraz, Celil, *Kur'an'da Ahlak İlkeleri*, s. 39–40

¹³² Topçu, Nurettin, *Ahlâk*, s. 175

¹³³ Ülken, Hilmi Ziya, *Ahlâk*, s. 259

¹³⁴ Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, c.1, s. 12

Bu ayrılıkların ortaya koyduğu incelikler, hukuk ile ahlâkın arasına duvar çekmemektedir. Ahlâkın vicdanlarda yaşattığı adalet ideali, toplum hayatında ve madde alanında hukuk tarafından gerçekleştirilmektedir.¹³⁵

İslam hukukunda ahkâmın değişmesinde etkin olan en önemli âmillerden biri genel ahlâkın bozulmasıdır.¹³⁶ Ahlâkî yaşantının değişmesi, ahkâmı etkilemekte ve değiştirmekte olduğundan, ahkâmın ahlâk ile ilişkisinin önemli olduğu sonucuna varabiliriz.

Burada, İslam hukukunun gayesinin ve maksadının ne olduğuna da kısaca değinmek istiyoruz. İslam hukukunun delillerini teke tek incelediğimizde bütün bu delillerin hukukun genel gayesinin, ümmetin düzenini korumak ve ümmetin yararını (salah) kendisini meydana getiren insan türünün yararıyla devam ettirmek olduğu ortaya çıkar. Onun salâhı, aklının, amelinin ve önünde bulunan yaşadığı alemdeki varlıkların salâhını içerir.¹³⁷

Yüce Allah Hz. Şuayb'ın Medyen ehliyle ilgili şeriatından söz ederken şöyle buyuruyor: "...insanların eşyasını eksik vermeyin, düzelttikten sonra yeryüzünde bozgunculuk etmeyin..."¹³⁸ "...yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkartmayın."¹³⁹ Yine Semud'un Peygamberinden söz ederek "...düzeltmişken yeryüzünde yapmayın..."¹⁴⁰ buyurmaktadır. Bütün bu açık ve külli deliller İslam hukukunun gayesinin ıslah ve fesadın kaldırılması olduğunu gösterir. Buradan anlıyoruz ki hukuk, yararların sağlanmasını (celbu'l-mesalih) ve zararların kaldırılmasını (defu'l-mefasid) kesin olarak istemektedir. Bunu hukukta küllî bir kaide (genel prensip) olarak kabul ediyoruz.¹⁴¹

Hukukun norm belirlemede gayesi kamu düzeninin korunması ve bozulma ya da yokolmadan koruyacak şekilde insanların tasarruflarını zabturabt altına almasıdır.¹⁴² Mustesfâ'da İmam Gazzalî ayrıca İbnu'l Hacib, el-Karafi ve eş-Şatibî ümmetin

¹³⁵ Topçu, Nurettin, age. s. 175

¹³⁶ Erdoğan, Mehmet, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İstanbul 1990, s. 165

¹³⁷ Tahir b. Aşûr, Muhammed, *Mekâsıdu's-Şerîati'l-İslâmiyye*, s.51

¹³⁸ Araf, 7/85

¹³⁹ Hûd, 11/8; Şuarâ, 26/183

¹⁴⁰ Araf, 7/56; bkz: Bakara, 2/205; Muhammed, 47/22

¹⁴¹ Tahir b. Aşûr, *Mekâsıdu's-Şerîati'l-İslâmiyye*, s.52–53

¹⁴² Tahir b. Aşûr, age, s.78

sosyal düzeni açısından üçe ayrılan maslahatın¹⁴³ zaruri kısmına dinin canın aklın malın ve neslin korunması örnek verirler. Gazzalî şu açıklamayı yapar: “bu beş esasın ortadan kaldırılması haramdır. İnsanların düzenini sağlamak kaygısında olan her din ve hukukun bunları içermemesi düşünülemez. Bu beş esasın hukukun gayesi olduğu bir tek delil ve belli bir asılla değil bilakis sayılamayacak kadar çok delille zaruri olarak bilinir.”¹⁴⁴

¹⁴³ 1- Zaruri 2- Hâcî 3- Tahsînî, Tahir b. Aşûr, *age*, s.78

¹⁴⁴ Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed, *el-Mustesfâ min İlmi'l-Usûl*, Beyrut ty. c.1 s.288

İKİNCİ BÖLÜM

İBADETLERDEKİ AHLÂKİ BOYUT

İslam'ın hedeflerinden biri de ferdin ruh ve ahlâkını ıslah etmek, onu hayır, iyilik ve vazife sahasına yöneltmek, arzu ve ihtiraslarının, akıl ve vazife duygusuna galip gelmesini önlemektir. Bunu, Allah'a devamlı ibadet ile uhrevi sevap ve ceza inancı gerçekleştirir. Bunlar sayesinde fert daima yaratıcısını hatırlar, vazifelerini kusursuz olarak yerine getirebilmek için devamlı kendini kontrol eder.¹

İbadetler, müslümanın, günlük yaşantısında, asla vazgeçemeyeceği, vazgeçmemesi gereken önemli bir yer işgal eder. Müslüman, yaptığı ibadet mesabesinde, kendini, yaşadığı zamanı ve hayatı değerli hisseder. Bu sebeple, “ibadetler”, üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Bu konuyu ele alırken, birçok güncel telif eser bize yol gösterici oldu. Kaynak eserlerimizde konu, fikhî yönüyle ele alınmış ve ibadetlerin ahlâkî yönü özel başlıklar altında pek fazla değerlendirilmemiştir. Biz, kaynak eserlerimizde aralara serpiştirilmiş ahlâkî öğeleri bulup çıkarmaya çalıştık. Amacımızın dışına taşmamak için de, fikhî açıklamaları bir ya da iki paragrafla sınırladık.

¹ Karaman, Hayrettin, *Yeni Gelişmeler Karşısında İslâm Hukuku*, İstanbul, 2004, s. 15

I. İBADETİN TANIMI VE MAHİYETİ

İbadet; kul olmak, köle olmak, itaat etmek, karşı gelmemek, isyan etmemek, boyun eğmek demektir.² İbadet, saygının veya alçak gönüllülüğün en ileri derecesidir.³ Kur'an-ı Kerim'de ibadet kelimesi çoğunlukla kulluk, boyun eğmekle birlikte itaat⁴, ilah tanımak manalarında kullanılır.⁵

İbadet, mükellefin nefsinin arzusu hilafına Rabbini ta'zim için yapmış olduğu davranışa denir. Saygı, itaat ve ta'zim mertebelerin en yükseğidir. İbadet, kişinin disiplinli bir hayata alışmasını da kolaylaştırır. İç çatışmalardan kurtararak bir iş yapabilme gücünü kazandırır. Aynı zamanda cemaatle yapılan ibadetler ferdin sosyal uyumuna yardımcı olur. Böylece kişi, mutlu bir şekilde hayatını sürdürürken toplum da anarşiden uzak, ilmî, teknik ve sosyal gelişmeye elverişli bir ortama kavuşur.⁶ İbadetler, inançlara, ahlâkî ve hukukî emirlere yönelik bilinç düzeyinin hem bireysel hem de sosyal açıdan güçlendirilmesini ve canlı tutulmasını sağlar.⁷ İslam'ın meşru kıldığı tüm ibadetler, ahlâkî yükseltir, kalbi ve ruhu temizler, insanlarda temizlik ve düzen fikrini canlandırır, insan ilişkilerinin güzellikle sürmesini sağlar, merhamet duygularını arttırır, toplumsal dengesizlikleri yok eder ve birlik hislerini güçlendirir.⁸

Kur'an-ı Kerim'de iman, ibadet ve ahlâkın birbiriyle iç içe olduğunu birçok ayette apaçık görmekteyiz:

“Onlar, büyük günahlardan ve hayâsızlıktan kaçınırlar; kızdıkları zaman da kusurları bağışlarlar. Yine onlar, Rablerinin davetine icabet ederler ve namazı kılarlar. Onların işleri, aralarında danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar. Bir haksızlığa uğradıkları zaman, yardımlaşırlar. Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür. Kim bağışlar ve barışı sağlarsa, onun mükâfatı Allah'a aittir. Doğrusu O, zalimleri sevmez. Kim zulme uğradıktan sonra hakkını alırsa, artık

² İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, “abd” mad.

³ Ahmeti Hamdi Akseki, *İslâm Dini*, Ankara, 1972, s. 110; Güç, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban*, Bursa, 2003, s. 22

⁴ Şuara, 26/ 22; Mü'minûn, 23/ 45–47

⁵ Akyüz, Vecdi, *Hayatın İçinden Fıkıh*, İstanbul, 1998, s. 128

⁶ Şentürk, Habil, *İbadet Psikolojisi*, İstanbul, 2000, s. 31–33

⁷ Paçacı, Mehmet, *Kur'an'a Giriş*, s. 70

⁸ Akseki, Ahmed Hamdi, *İslâm Dini*, s. 225

onlara yapılacak bir şey yoktur. Ancak insanlara zulmedenlere ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere ceza vardır. İşte acıklı azap bunlaradır. Kim sabreder ve affederse şüphesiz bu hareketi, yapılmaya değer işlerdendir. Kötülük karşısında sabreden ve onu bağışlayan kimse, mert ve azimli insanların yaptığı işi yapmıştır. Dinin istediği de budur.”⁹

Bu ve buna benzer birçok ayet, İslâm ahlâkının ve İslam içtimâî yaşantısının ne kadar mükemmel olduğunu göstermektedir.¹⁰

İbadetlerin asıl amacı, kul ile yaratıcı arasındaki manevî bağı daima sıcak tutmak, kesintiye uğratmamaktır. İbadetler, kulun doğrudan Yüce Allah’a karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu vazifelerdir. Fakat ibadetlerdeki manevî havanın, ruhî arınmışlığın, ilahî nefesin insanın yaşadığı diğer alanlara, tutum ve davranışlara tesir etmediğini söyleyemeyiz. Abdest, gusül, namaz, oruç, infak gibi ibadetler, oluşturdıkları manevî havayı; insan ilişkileri, ticaret, bireysel tutum ve davranışlar gibi hayatın her sahasına yansıtırlar. Kur’an-ı Kerim, değişik vesilelerle ibadetlerin insanın ahlâkî tutum ve davranışlarına tesir ettiğini vurgular. Fakat ibadetlerin sırf bir takım ahlâkî faziletleri kazandırmak için meşru kılındığı şeklinde düşünceye saplanmak da ifrat teşkil eder.¹¹

Kişilik bütünlüğü çerçevesinde ibadetlerin biri dikey diğeri yatay olmak üzere çift boyutlu iki fonksiyonu vardır. İbadetin dikey boyutu yaratan, yaratılan ilişkisinden teşekkül eder. Yatay boyut ise beşeri hayata dönük ve diğer insanlarla olan ilişkilerin düzenlenmesine yönelik olandır. Bu boyut açısından ibadetleri değerlendirecek olursak, ibadetler; ilâhî âlem ile beşerî yaşayış arasında köprü vazifesi görürler. İbadetler adeta ilâhî alan ile beşeri yaşayışı birbirine yaklaştıran geçiş sürecidir.¹²

İnancın pratiğe yansımaları olan ibadetler, hem bireyi, hem de toplumu psikolojik ve sosyolojik olarak huzura kavuşturmayı hedeflemektedir. Bu, ibadet boyutuyla Allah-kul ilişkisini güçlendirirken, hikmet boyutuyla da ruh sağlığı ve sosyal dayanışmayı beslemektedir. Bedenle yapılan namaz ve oruç ibadetine nefis

⁹ Şûra, 42/ 37–43

¹⁰ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul, ty. c.7, s. 3247

¹¹ Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur’an’da Ahlâk Psikolojisi*, İstanbul, 1997, s.11

¹² Kasapoğlu, Abdurrahman, age. s. 21

terbiyesi ağır basarken; mal varlığıyla yapılan zekât, sadaka ve kurban ibadetlerinde dayanışma ruhu öne geçmektedir. Hem bedenle, hem de mal ile yapılan hac ibadetine gelince, o bu özelliklerin hepsini bünyesinde toplar.¹³

İslam dininin kendi müntesiplerine yerine getirmelerini emrettiği ibadetler, belli hareketlerin periyodik olarak tekrarlanması değil; bilakis kişinin güzel ahlâkı yaşaması ve bu ahlâka devamlı suretle sahip olmasını sağlamak için yapılan alıştırmalardır.¹⁴ İbadetlerin gayesi, insanı ahlâkî olgunluğa erdirmek olduğu ve kişinin amelleri değerlendirilirken, mîzanın ahlâkına göre hafif veya ağır geleceği birçok hadis-i şerîfte zikredilmiştir:

*“Mizana konan ameller arasında güzel ahlâktan daha ağır gelecek hiçbir şey yoktur. İnsan, güzel ahlâkı sayesinde, oruç tutup namaz kılan kimseler derecesine yükselir.”*¹⁵

*“Haklı olduğu halde bile çekişmeyi bırakan kimseye, cennetin avlusunda bir köşk verileceğine, şakadan da olsa yalan söylemekten kaçınan kimseye cennetin ortasında bir köşk takdim edileceğine, ahlâkı güzel olan kimseye de cennetin en yüksek yerinde bir köşk sunulacağına ben kefilim.”*¹⁶

İnsanları, kötülükten alıkoymak için iyilik ve kötülük kavramının şuurunu kazandırmak gerekmektedir. İşte bu metod, İslamî emirlerle kâimdir. Toplumda ahlâkî kurallar, bu şuura erişmedikçe ideal bir ahlâkın doğacağına inanamayız.¹⁷

*“İyilik, yüzlerinizi doğuya ya da batıya doğru çevirme değildir.”*¹⁸ Ne imansız ve ibadetsiz ahlâkla, ne ahlâksız ve ibadetsiz imanla, ne de içeriği boşaltılmış şekle indirgenmiş ibadetle iyiler safına dahil olabilirsiniz. İbadetler, Allah’a yollanmış mektuba benzer. Mektup ruhsa, zarf cesettir. Ruhsuz cesede dönmüş ölü bir ibadet sahibinin sırtında bir yükür.¹⁹

İslam’daki ibadetler, nefisleri ıslah etmek, eşitlik duygusu ve içinde zulmün barınmayacağı birlik ve beraberlik şuurunu terbiye etmek için emredilmiştir.

¹³ Erul, Bünyamin - Keleş, Ekrem, *Haccı Anlamak*, Ankara, 2007, s.1

¹⁴ Şarkavî, Muhammed Abdullah, *el-Fikru'l-Ahlakî*, Kahire, 1988, s. 127

¹⁵ Tirmizi, Birr, 62

¹⁶ Ebu Davud, Edeb, 7

¹⁷ el-Akkad, Abbas, Mahmud, *Kur'an Felsefesi*, s. 80

¹⁸ Bakara, 2/177

¹⁹ İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal- Tefsir*, İstanbul, 2008, s. 62

İbadetler, insanda bu ıslah hedeflerini tahakkuk ettiremedikleri zaman halis ibadet olmaktan çıkacakları gibi, Allah, bu tarz ihlâssız ibadetleri kabul de etmez.²⁰

Allah, belli başlı günahların telafisi için kefareti emretmiştir. Kefâretlerin meşru kılınmasının hikmeti, müslümanın, Rabbiyle olan manevî-ruhî ilişkilerini, sarsıntısız yürütmek günah ve isyan halinde, Allah'tan ümidini kesip, O'ndan ve O'nun emirlerinden uzaklaşmamasını sağlamaktır. Hiç şüphesiz bir günah işledikten sonra insan, gönlü huzur bulmak için onu yok edecek bir şeyi feda etmek, ondan temizlenmek için mâli fedakârlık yapmak ister. Bunun içindir ki ilâhi hikmet –her nasılsa- mümine işlediği günahı örtmek onun eserlerini yok etmek için kefaretin meşru kılınmasını gerektirmiştir. Kulun hiçbir şey yapmamasıyla da günahın yok edilmesi yüce Allahın rahmet ve mağfiretinden olabilirdi. Ancak günahı yok ederken Allah yolunda harcama yaparak kalbini ve nefsinı saflaştırmak onu iyilik malî yardım ve tâate yöneltmek için bazı ödeme yollarını emretmiştir. Ödeme türlerine genel bir bakışla onların toplumun çeşitli katlarını kucaklayan üç hal olduğu görülür: Köle azadı, oruç, fakirlere iyilik. Bunun gibi üç ödeme türünün her birinin iyilik hayır ve yücelik gibi birçok sosyal faydalar sağladığında insanlar arasında acıma ve yardımlaşmayı gerçekleştiren sosyal dayanışmayı sağladığında şüphe yoktur.²¹

Oruç şeklinde ki ödeme türünün nefsi nasıl terbiye ettiği ahlakı sağlamlaştırdığı sabra nasıl alıştırdığı sıkıntı ve belalara karşı iradeyi nasıl hakimiyetine aldırıldığı acıların nasıl kuvvetle karşılanmasını öğrettiği açıktır. Fakirlere yedirme ve giydirme şeklindeki iyiliklere gelince bunlar İslamın istediklerinin en önemlilerindendir. Çeşitli surelerde bu iyilikler teşvik edilmiş hemen hiçbir sure fakirlere iyilik yapılmasını emreden ayetlerden uzak tutulmamıştır.²²

İbadetlerin birleştikleri en önemli hedef insanı, insan-ı kâmil yapmak, güzel ahlâk sahibi kılmaktır. Kâinatın efendisi “*Ben güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim.*”²³ buyurmaktadır.²⁴ Toplumsal ahlâk açısından ise ibadetler cemiyetin

²⁰ Ebu Zehra, Muhammed, *İslâm'da Sosyal Dayanışma*, (trc. Fırlalı, Ruhi; Eskicioğlu, Osman) İstanbul, 1969; s. 44

²¹ Akyüz Vecdi, *İbadeler İlmi-hali Serisi- Oruç*, s.190

²² Akyüz Vecdi, *age.* s.190–192

²³ Malik, *Muvatta'a*, II, 904; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 381

huzuru ve bireylerin kaynaşması hususunda kişinin diğer mü'min kardeşi ile daha samimi olmasını ve insanı terbiye ederek kişilerin ruhi bir bağ ile bağlanmalarını sağlar.²⁵

Burada, hile-i şer'iyye konusuna da değinmede fayda görüyoruz.

Hile, hukuka karşı sorumlu olmaktan kaçmak için gözetilen bir gayeden ötürü hukuken yasak olan bir amelin caiz olan bir amel görüntüsü ile veya hukuken muteber sayılmayan bir amelin muteber bir amel şeklinde ortaya koyulmasıdır. Muamelat konusunda insanlara karşı girişilen tağyir (hile) diye isimlendirilen ve bilgisizliğinden istifade ederek dini/hukukî yükümlülükler içine düşürmek suretiyle hazırlanan hileler, hile-i şeriyye kapsamına girmez.²⁶

Hükümlerin kulların maslahatlarını temin için meşru kılındığı sabit olduğuna göre ameller bu maslahatlar ile muteber olmuş olur. Eğer amel içte ve dışta (yani menfaatinde ve hikmetinde) asıl meşruiyeti üzerinde bulunuyorsa bir mesele yoktur. Ama dışta uygun içte ise maslahata aykırı bulunuyorsa o zaman fiil sahih değildir.²⁷

Meşru kılınan hükümler ancak ve ancak maslahatların temini, mefsedetlerin de def'i için konulmuştur. Bu hükümlere muhalefet edilip bunlara ters düşecek şekildeki amellerde ne bir maslahatın celbi ne de bir mefsedetin def'i bulunur demektir.²⁸ Bu konuyla ilgili olarak Sad, 38/44. ayet dikkat çekicidir. “*Bir de ona: “Eline bir demet sap al, onunla vur! Yemininden dönen durumuna düşme” dedik. Doğrusu Biz onu pek sabırlı bulduk. Ne güzel kuldu o! O, gerçekten Allah’a yönelirdi.*” Bu olay cezadan maksadın, insanlara acı çektirmek değil, düzeni ve asayişini korumak, haksızlıkları engellemek olduğunu; uygulamada suçlunun özel durumunun, iyi halinin göz önüne alınması gerektiğini hatırlatmaktadır.²⁹ Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*'nde ilgili ayetle ilgili şunları nakleder: İslam dininde yerine getirilmesi kişinin hem kendisine hem de başkasına zararlı olacak yeminlerden vazgeçilir. Bunla için kefarete verilir. Mâide, 5/89. ayetinde yeminin kefareti belirtilmektedir. Bakara, 2/224. ayette de yeminlerin, iyilikleri engelleyen birer tampon olarak kullanılması

²⁴ Karataş, Mustafa, *İbadetlerde Ruh ve Şekil*, İstanbul, 2005, s. 39

²⁵ Ebu Zehra, Muhammed, *el-Müctemeu'l-İnsan fi Zilli'l-İslâm*, Beyrut, 1970, s. 89

²⁶ Tahir b. Aşûr, *Mekâsıdu's-Şerîati'l-İslâmiyye*, s.108

²⁷ Şâtıbî, Muvafakat, Tunus ty. c.2 s. 385

²⁸ Şâtıbî, Muvafakat, c.2 s. 333

²⁹ Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 4, s.584

yasaklanmaktadır. Bundan maksat, kamunun yararını korumaktır. Hz. Eyyub’a verilen emirden maksat da başkasının zararını önlemek ve yeminin saygınlığına da önem vermektir. Hal böyle iken maalesef bazı fakîhler, bu ayeti kişisel çıkarların korunması ve dinin farzlarından kaçmak için vesile edinmişler, buna dayanarak şer’i hileler uydurmuşlardır. Mesela bazı kimseler kendilerine farz olan zekatı, buğday dolu bir sepete koyup “bu benim zekatımdır”diyerek fakire verirler, fakir onu aldıktan sonra veren kişinin oğlu, kardeşi vs. gelip buğdayın parasını vererek sepeti satın alır. Böylece zengin, bir sepet buğday parası karşılığında güya büyük miktardaki zekâtı kurtulmuş olur. Bunun manası haşa Allah’ı kandırmaktır. Dinin bütün hükümlerini geçersiz kılmaya yol açacak bu tür şer’i hilelerin dinde yeri yoktur.³⁰

Özetle, hile-i şer’iyye, (ibadetleri ahlâk açıdan değerlendirdiğimizde) ibadetin taabbudî özelliğini zedelemese de, hikemî yönünü etkilemektedir. İbadetin ahlâkîliği açısından hile-i şer’iyye tartışmaya açık bir konudur

II. SİSTEMATİK İBADETLERİN AHLÂKÎ BOYUTU

Sistematik ibadetler ile kastettiğimiz, namaz, oruç, zekât, hac ve kurbandır. Bu ibadetler, şekil ve şartları belirlenmiş, bizzat Peygamber Efendimiz (sav) tarafından uygulanarak öğretilmiş ve Müslümanların tümüne emredilmiş ibadetlerdir. Her ne kadar kurban ibadeti, sistematik ibadetlerin içinde pek sayılmasa da şart ve şeklinin kayıt altına alınmış olması, bu başlık altında incelememizi lüzumlu kıldı.

Allahın emir ve yasaklarının taabbudî olduğu genel kabul gören bir yaklaşımdır. Yani namaz niçin emredildi diye araştırmaktan ziyade namazı gerektiği şekilde eda etmek gerekir. Ancak Hakîm bir kitap olan Kur’an, emir ve yasaklarını bizlere gerekçeli olarak sunmaktadır. Dolayısı ile namazın hikmetini araştırmak gerekir. Namazın (salat) hikmeti, kişiye Allah’ı hatırlatması, daima onu kontrol ve gözetimi altında bulunduğu bilincini kazandırmasıdır (zikrullah). *Salâtın* vakte dayalı bir fariza oluşu da bunu göstermektedir. Yani, bir vakitte tamamının kılınması

³⁰ Ateş, Süleyman, *Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, c.5, s. 78–79

istenmemiş, günün dolayısı ile hayatın tamamına yayılmıştır.³¹ Kur'anın onayladığı namaz vakte, sayıya, resme ve şekle indirgenen zahiri bir alışkanlık değil önce fertleri kendi içlerinde eğitip olgunlaştıran, sonrada bu eğitilmiş fertleri bir araya getirerek onlara toplumsal sorunlara çözümler aratıp bulduran küllî bir hassasiyettir.³²

Dinlerin en temel iki üç ilkesinden biri olacak kadar önemli görülen zekat elbet fıkıhtaki zekattan ibaret değildir. Bu, “kendini arıtıp geliştirme” anlamında bir “tezekkî”dir. Tezekkî, özellikle ilk dönem vahiylerinde (Naziât, 79/17–18; Abese, 80/3,7; A'lâ, 87/14) dinin temel amacı olarak sunulur. Hz. Peygamberin gönderiliş amaçlarından birinin tezekkî olduğunu belirten ayetler (Bakara, 2/151; Al-i İmran, 3/164; Cum'a, 62/2-3) de bu kapsamda mütalaa edilebilir. İnsanın hukuka konu olan zahiri amelleri, davranış ve hareketleri ahlâka konu olan kalbî amellerden tutum, duygu ve düşüncelerden kaynaklandığı için tezekkî büyük önem arz etmektedir. Böylece hem Allahla hem de mü'min toplumla sürekli irtibat sağlanır.³³

Dinî hükümlerin ardında yatan maslahat ve hikmetleri araştırıp ortaya koymanın İslâm'ın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı, Allahın kullarına olan şefkat ve merhametini daha iyi göstereceği ve özellikle imanda derinleşmemiş kimseler için bir müşevvik olacağı muhakkaktır.³⁴

A. NAMAZ

İslam dininin kelime-i şehâdetten sonra birinci şartı olan namazdır. Aslında farsça bir kelime olan namazın, Arapça'daki karşılığı “salât”tır.³⁵ Namaz, bir takım şart ve rükûnlerden meydana gelen ve tekbirle başlayıp selamla biten özel söz (zikr) ve hareketlerdir. Namaz bu ikinci manasıyla Kur'an-ı Kerim'de birçok defa tekrar

³¹ Sülün, Murat, “Namaz” *Kur'ânî Hayat Dergisi*, 2010, sy.10 s. 25

³² Sülün, Murat, “Namaz” *age.* s. 32

³³ Sülün, Murat, “Kur'an-ı Kerimde Arınma Amaçlı Verişler” *Kur'ânî Hayat Dergisi*, 2009, sy.7, s. 27

³⁴ Çayıroğlu, Yüksel, “Dinî Hükümlerde Taabbudilik” *Yeni Ümit Dergisi*, 2010, sy.89, s.26

³⁵ “Salât”ın türetildiği “es-salâ” bir şeyi dik tutan şey anlamındadır. Otururken ve ayaktaiken insanı dik tutan kemiklere de denir. Kur'an-ı Kerim'de salat kelimesinin geçtiği yerlerde bu kelime ile şer'i manası olan “namaz”, sözlük manası olan “dua”, kök manası olan “dik duruş” kastedilmiş olabilir. İslamoğlu Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal Tefsîr*, s. 21

edilir. Bunların yirmi yedisi zekâtla birlikte geçmektedir.³⁶ Kitap ve sünnette, imandan hemen sonra zikredilen namaz, dinin direği olarak kabul edilmiştir.³⁷

Namazın farziyeti “*Namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır*”³⁸ ayeti ile sabittir. Namazın farz olduğuna dair birçok ayet vardır.³⁹ Hz. Peygamberin ilk namazını, Müddessir, 74/13 ayetlerinin ışığında tahminen kırk üç yaşındayken, Hz. Cebrail’in tarifiyle abdest alıp önce kendisi sonra Hz. Hatice ile kıldığı ifade edilir. Hatta Cessas, ilk namazı Hz. Cebrail’in önderliğinde ve fecri sâdıgın doğuşuna yakın zamanda kıldığını ifade eder.⁴⁰

Namaz, fahşâdan yani açık çirkinlikten, edebsizlikten, fuhşiyattan ve münkerden yani aklın ve dinin beğenmeyeceği gûnahtan meneder. Sahih olarak kılınan namaz, namaz kılma hali dışında da çirkinlikten ve uygunsuzluktan uzaklaştırır.⁴¹

اِنَّ مَا اَوْحِيَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَاَقِمِ الصَّلَاةَ اِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَآءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللّٰهِ

Ankebut 29/ 45: “Sana vahyedilen bu ilâhî kelâmı (başka أَكْبَرُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ insanlara) ilet ve namazında dikkatli ve devamlı ol: çünkü namaz, insanı çirkin fiillerden, akla ve sağduğuya aykırı olan her türlü şeyden alıkoyar.”

Kötülükten ve hayâsızlıktan vazgeçmiş olan kimse şeklen namazda olmadığında bile namazda sayılır. Bunlardan vazgeçmemiş kimse ise şeklen kılsa da namazda sayılmaz. Namaz, her kötülüğün sığınağı ve her boş arzunun kaynağı olan nefsi ıslah etmek içindir.⁴²

Doğru bir şekilde namaza devam edildikçe iyilik artar. Resulullah’tan rivayet olunmuştur ki: “*Kim bir namaz kılar da o namaz kendisini açık ve gizli kötülüklerden alıkoymazsa o namazla Allah’tan uzaklaşmaktan başka bir şey arttırmış olmaz.*”⁴³

³⁶ Akyüz, Vecdi, *İbadetler İlmihali Serisi: Namaz*, İstanbul, 2006, s.29; “Ekîmussalâte ve âtuzzekâte” = “namazı kılın, zekatı verin” şeklindeki ayetlere örn: Bakara, 2/ 3; Enfal, 8/ 3; Tevbe, 9/71; Nur,24/ 5

³⁷ Zihni, Mehmet, *Ni’metü’l- İslâm*, İstanbul, t.y. s.192

³⁸ Nisa, 4/ 103

³⁹ Bakara, 2/ 43, 238; İsra, 17/ 78; Rûm, 30/ 17–18; Hud, 11/ 114; Hac, 22/ 7; Maide, 5/ 6; Bakara, 2/ 115, 125, 143, 144, 238, 239; Müddessir, 74/ 3–4; Âl-i İmran, 3/ 41, 191; Hac, 22/ 26; Tevbe, 9/ 112; Kasas, 28/ 45; Nisa, 4/ 103; Hûd, 11/ 114; İsra, 17/ 78; Tâhâ, 20/130; Nûr, 24/ 48; Rûm, 30/ 17-18; Tûr, 52/ 48-49; Kâf, 50/40; Müzzemmil, 73/ 1-8

⁴⁰ Vecdi Akyüz, *İbadetler İlmihali Serisi: Namaz*, s. 41

⁴¹ Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur’an’da Ahlâk Psikolojisi*, s.11

⁴² Bursevî, İsmâil Hakkı, *Ruhu’l-Beyan*, İstanbul, 1389, c.7. s. 82–83

⁴³ Suyûti, *ed-Durru’l- Mensur*, Beyrut, 1983, c.6, s.465; Vehbi, Konyalı Mehmet, *Ahkâm-ı Kur’aniye*, s.103

Mâûn, 107/ 4–5. ayetlerde buyrulduğu üzere namaz kılıyor gibi görünüp de namazın ne demek olduğundan habersiz olanların namazlarından bir hayır gelmez. Onun içindir ki: “Gerçekten mü’minler kurtuluşa ermişlerdir. Onlar ki namazlarında huşu içerisinde dirler.”⁴⁴ buyrulmuştur. Şayet namaz, insan ruhunda hiçbir olgunluk ve değişiklik meydana getirmiyorsa, bu, namazın hakkıyla eda edilmediğini, sadece alışkanlıktan ibaret olduğunu gösterir.⁴⁵

Ebu Talib el-Mekki, namazın “salât” olarak isimlendirilmesinin sebebinin, onun kul ile Allah Teâlâ arasında “sıla” yani “bağ” olmasına bağlar. “O, Allah Teâlâ’nın kuluna muvâsalesi yani kavuşmasıdır.” der. Bu yorum da bize namazın, asıl gayesinin ne olduğunu ya da olması gerektiğini gösterir.⁴⁶

Namazdan lezzet ve tat almak gerekir. Kalp, namaz esnasında kavramaya yönelmeli ve tevâzuu içinde huşû göstermelidir. Bütün uzuvlar Allah korkusu karşısında sükûnete boğulmalıdır.⁴⁷ Şüphe yok ki iman, kalp, zikir ve huşu ile kılınan namaz, namaz kılanın sadece Allah’ı ve O’nun azametini düşünmesini sağlar. Sonuçta kişinin nefsi her türlü korku ve endişeden kurtulur, gönül huzuru ve manevi kuvvet hisseder. Böylece onun gözünde dünyanın tüm büyük görünen işleri değersizleşir. Allah’tan başka büyük, güçlü, kendisine zarar ve fayda veren bir kimseyi görmez. Sonra, içi ve dışı, sözü ve pratiği çeliştiğinde nifak ve yalana bulaşmaktan hayâ eder. Allah’ın huzurunda durmak için fahşa ve münkerden uzak durur, hırs ve cimrilik huylarından temizlenir. Meâric 70/ 22–35.⁴⁸ ayetlerde ifade olduğu gibi saygıdeğer ve erdemli niteliklerle süslenir.⁴⁹ Bu saygıdeğer ve erdemli nitelikler “salatlarını savsaklamayan, kendi mallarından yoksula da hak tanıyabilen, hesap gününü tasdik eden, rablerinin azabından endişe eden, ırz ve namuslarını

⁴⁴ Mü’minûn, 23/ 1–2

⁴⁵ Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur’an’da Ahlâk Psikolojisi*, s.11

⁴⁶ el- Mekî, *Kûtu’l-Kulûb*, Kahire, 1310, c.2, s. 97

⁴⁷ Kasapoğlu, Abdurrahman, *age*. s.11

⁴⁸ “Ancak namazlarını devamlı kılanlar böyle değildir. Onlar o kimselerdir ki mallarında isteyen ve yoksun olanların haklarını ayırırlar. Onlar hesap gününü tasdik ederler. Onlar Rab’lerinin cezasından korkarlar. Çünkü Rab’lerinin azabından kimse emin olamaz. Onlar edep yerlerini, eşleri ve cariyelerinden başkasından korurlar. Yalnız bunlarla münasebeti olanlar ayıplanamazlar. Ama bu sınırın ötesine geçenler haddi aşmış, zulüm işlemiş olurlar. Onlar üzerlerine aldıkları emanetlere ve verdikleri sözlere riayet ederler. Onlar şahitliklerini dürüstçe ifa ederler. Onlar namazlarını ihtimamla korurlar. İşte bunlar cennetlerde ikrama nail olacaklar.”

⁴⁹ Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsiru’l-Hadis*, Beyrut, 2000, c.1, s.343

koruyan, şahitliği dürüst yapan kişilerdir.” Burada salat kelimesinin “hayatın tümünü kapsayan dindarlık” anlamına geldiğini görmekteyiz.⁵⁰

Allah Teâlâ, Meâric suresinde kötü hasletli kulları zikrettikten sonra ilk “namaz kılanları” müstesna tutar.⁵¹ Mü’minûn suresinde de birçok güzel haslet sıraladıktan sonra şöyle buyurmaktadır: “*Ve o kimseler ki namazlarında devam ederler*”⁵² Eğer namaz, Allah Teâlâ için amellerin en sevimlisi olmasaydı, onu mü’minlerin hem ilk hem son sıfatı olarak zikretmezdi. Yine onları, namazda devamlılık ve süreklilikleri meziyetiyle övmezdi. O, mümin kullarını namazda gösterecekleri huşu ile de övmüştür.⁵³ Allah cehennem ehli hakkında şöyle buyurmaktadır: “*Sizi sekar cehennemine sürükleyen nedir? Suçlular şöyle cevap verirler: Biz, namaz kılanlardan değildik*”.⁵⁴ Yine bir başka ayette: “*Ne iman etti, ne de namaz kıldı.*”⁵⁵ buyurmaktadır.⁵⁶

Taha suresinde de “*Beni anmak için namaz kıl*”⁵⁷ emri vardır. Yani Allah’ı anmak ve bu sayede “*Öyle ise beni (taat ve ibadetle) anın ki ben de sizi anayım*” (Bakara 2, 152) ayetindeki müjdeye varabilmektir. Allah’ın kendisini hatırladığını bilen kişi ise hiçbir zaman kötü fiil işlemez. Her an Allah’ın gözetiminde olduğu düşüncesiyle iyi işlerde yarışır.⁵⁸

Kible değişikliği gerçekleştirildiğinde İslam dışı gruplar bu olayı bir fitne ve karışıklık vesilesi olarak değerlendirmeye kalkışmışlardı. İşte Bakara, 2/ 177. ayeti ile asıl iyiliğin ve Allah’a saygının ibadet esnasında sırf şekli olarak yüzünü doğuya veya batıya çevirmek olmadığı ifade edilmekte, böylece içinde iman, ibadet ve ahlâk erdemlerinin yer almadığı bir biçimselliğin din açısından temelde bir önem taşımadığı tesbit edilmektedir.⁵⁹ Allah, insanın görünüşüne değil kalbine; sözüne

⁵⁰ Sülün, Murat, “Namaz” *Kur’ânî Hayat Dergisi*, 2010, sy. 10, s.24

⁵¹ el-Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb*, c.2, s. 97

⁵² Meâric, 70/ 22

⁵³ Mü’minûn; 23/ 2

⁵⁴ Müddessir, 74/40–43

⁵⁵ Kıyamet, 75/ 31

⁵⁶ El-Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb*, c.2, s. 98–99

⁵⁷ Tâhâ, 20/ 14

⁵⁸ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, c.5, s.3780

⁵⁹ Heyet, *Kur’an Yolu*, c.1, s.264

değil işine bakar, Onun için her şeyin başında niyet ve ihlâs gelir. Bundan dolayı Peygamber (sav): “*Ameller, niyetlere göredir*”⁶⁰ buyurmuştur.⁶¹

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetu'l- Bâliğa* isimli eserinde namazın sırlarından söz ederken: “Nefsin akla boyun eğmesini ve onun hükmü doğrultusunda hareket etmesini sağlamak amacıyla temrin yapılacaksa, bu iş için namaz kadar faydalı başka bir şey daha yoktur.” diyerek namazın nefis terbiyesindeki konumuna işaret etmektedir. Bundan dolayı olmalı ki, Lokman (as.) oğluna öğüt verirken: *يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ* “Evladım, namazı hakkıyla ifa et, iyiliği yay, kötülüğü de önlemeye çalış ve başına gelen sıkıntılara sabret! Çünkü bunlar azim ve kararlılık gerektiren işlerdendir.”⁶² demiştir. Çünkü o, hem bir kulluk görevi hem de insanı manevî olarak yücelten ahlâkî bir ilkedir.⁶³

Namaz kılan insan, Allah’ın ipine sarılan insandır. Hayatın sıkıntı ve problemleri karşısında dayanıklıdır. Güvendiği bir gücün varlığı onu bu sıkıntılar karşısında ümitsizliğe düşmekten korur: “*Gerçekten insan cimri olarak yaratılmıştır. Başı derde düştü mü sızlanır durur. Ama servet sahibi olunca da pinti kesilir. Ancak namazlarını devamlı kılanlar böyle değildir.*”⁶⁴ ayeti bu gerçeğe ışık tutmaktadır.

“*O muttakiler ki görünmeyen بِالْعَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ*”⁶⁵ âleme inanırlar. Namazlarını tam dikkatle ifa ederler. Kendilerine ihsan ettiğimiz nimetlerden infak ederler.”⁶⁵ ayetinde namazın *ikâmesi* emredilmektedir. Buradaki *istikâmet*, namazın ta’dili erkânından daha çok niyet ve maksadıyla alâkalıdır. Şâtıbî, *ekameyi* “devamlılık” olarak anlamıştır. Mâun suresi, bu konuda hayli açıklayıcıdır. İman ve infakın arasında namazın zikredilmesi de oldukça anlamlıdır. O halde namazı *istikâmet* üzere kılmak: 1. Ulûhiyet tevhidinin bir gereği olarak salt Allah’a has kılmakla 2. Rububiyet tevhidinin bir gereği olarak da namazla sosyal hayat arasındaki doğrudan ilişkiyi kabullenmekle mümkündür. Bu ayet, Mü’minûn, 23/2.

⁶⁰ Buhari, İman, 41; Müslim, İmaret, 155; Ebu Dâvûd, Talak, 11; Tirmizi, Fedâilu’l-Cihad, 16

⁶¹ Ateş, Süleyman, *Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, y.y.t.y, c.1 s.261

⁶² Lokman, 31/ 17

⁶³ Demirci, Muhsin, *Lokman Suresi’ndeki Ahlâkî Öğütler*, s.178

⁶⁴ Meâric, 70/ 19–23

⁶⁵ Bakara, 2/ 3

“huşu” ile değerlendirilmelidir. Huşu, الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ ayetindeki namazda Allah’tan başka her şeyi terk edip, sağına- soluna iltifat etmeyip, gözünüsecdeden ayırmadan daima huzur-i ilâhîde bulunduğunu tefekkür etmektir.⁶⁶

*“Namazı hakkıyla eda edin (ikame edin), zekâtı verin. Dünyada hayır olarak ne yapıp gönderirseniz, mutlaka onun mükâfatını âhirette Allah katında bulursunuz. Zira Allah işlediğiniz her şeyi görmektedir.”*⁶⁷ ayetten anlaşıldığı üzere burada açıkça “kendinize iyilik edin” buyrulmaktadır. Bu, insanın kendisiyle savaşmak yerine kendisiyle barışık ve tanışık yaşamasını ikame etmektir ki, namaz ve zekât emirleri de işte tam bu fonksiyonu icra etmektedir.⁶⁸ Kendisiyle barışık olan, ailesiyle yaşadığı ortam ve sosyal çevresiyle barışık ve faydalı olan insan demektir.

Sonuç olarak namaz; kişide sorumluluk bilinci oluşturur. Devamlı namaz kılan kişi arzu ve isteklerini kontrol altına alır, böylece kendisi, ailesi ve çevresi için zararlı olabilecek davranış ve fiiliyattan uzak durur. Yararlı ve iyi işlerde adeta yarışırçasına çalışır. Namaz, kişiyi hoşgörülü, yumuşak huylu, sabırlı ve sebat sahibi kılar. Namaz kılan kişinin, özel ve sosyal hayatı belli bir düzene oturur. Günün beş vakti aynı düzen ile namazını kılan kişinin bu özelliği dünyevî işlerine de yansır. Namaz kılarak Allah’ın rızasını kazanma şuurunda olan, elbette yaptığı her şeyde Allah’ın rızasını gözetir. Bu da o kişiyi güzel ahlâk sahibi kılar. Ayrıca cuma ve bayram namazları ile toplumsal kaynaşma ve dayanışma artar. Bireyler birbirlerinin, dertlerini dinler, yardımlaşır, mutlu ve sevinçli anlarını paylaşır. Böylece selam ile başlayan dostluklar her toplu namazda biraz daha pekişir ve huzurlu bir toplum meydana gelir.

⁶⁶ İslâmoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur’an Gerekçeli Meal-Tefsir*, İstanbul, 2008, s. 7

⁶⁷ Bakara, 2/ 110; Namaz ve zekâtın ard arda geçtiği ayetler: Bakara, 2/43, 177, 277; Nisa, 4/77, 162; Maide, 5/12, 55; Araf, 7/156

⁶⁸ İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur’an Gerekçeli Meal-Tefsir*, s. 42

B. ORUÇ

Arapçada “savm” ve “siyam”⁶⁹ olarak geçen oruç; bir şeye karşı nefsinin tutmak ve bir şeylerden uzak durmak anlamlarına gelir.⁷⁰ Oruç, imsak vaktinden iftar vaktine kadar, bir amaç uğruna ve bilinçli olarak, yeme içme ve cinsel ilişkiden uzak durmak demektir.⁷¹

“Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'an'ın indirildiği aydır. Öyle ise sizden ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun. Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler sayısınca) başka günlerde kaza etsin. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez. Bütün bunlar, sayıyı tamamlamanız ve size doğru yolu göstermesine karşılık, Allah'ı tazim etmeniz, şükretmeniz içindir.”⁷² buyurmuştur. Bu ayetten akıl bâliğ her Müslümanın oruç ile mükellef tutulduğu anlaşılmaktadır. Yine *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ* “Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz”⁷³ ayeti ile farziyyeti ifade olunmuştur.⁷⁴

... تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ... Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bu sınırlara yaklaşmayın. İşte böylece Allah âyetlerini insanlara açıklar. Umulur ki korunurlar.”⁷⁵

Ayet sonunda *لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ* “Umulur ki korunurlar” buyrulması orucun meşruiyetindeki hikmetin, nefsi haram olan şeylerden korumak olduğuna işaret içindir.⁷⁶ Zira oruç, sadece aç kalmak değil, ruhu beslemektir.⁷⁷

⁶⁹ Oruç anlamında “savm/sıyâm” kelimesi ve türevleri, Kur'an-ı Kerim'de on dört yerde geçer. Bakara, 2/ 183, 184, 185, 17, 187, 196, 196; Nisâ 4/ 92; Mâide 5/ 89, 95; Meryem 19/ 26; Ahzâb 33/ 35; Mücadele 58/ 4. “Ramazan” kelimesi de, Kur'an-ı Kerim'de 1 yerde geçer: Bakara, 2/ 185

⁷⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, ”savm” mad.

⁷¹ İslâmoğlu, Beşir, *Modern İlmihal*, Ankara, 2002, s.122; Akyüz, Vecdi, *İbadetler İlmihali Serisi: Oruç*, İstanbul, 2006 s. 16

⁷² Bakara, 2/185

⁷³ Bakara, 2/183

⁷⁴ Vehbî, Mehmet, *Ahkâm-ı Kur'aniyye*, s. 118

⁷⁵ Bakara, 2/ 187

Bir kutsî hadîs-i şerîfte şöyle buyruluyor: “ *İnsanoğlunun her amel ve ibadeti kendisi içindir, yalnız oruç müstesna; çünkü o, Ben'im içindir, onun güzel ödülünü de ben vereceğim. Oruç, koruyucu bir kalkandır. Oruç günü olunca kimse kötü söz söylemesin, bağırıp çağırmasın, cahilce davranmasın. Birisi sataşır veya bulaşırsa, ben oruçluyum, desin.*”⁷⁸

Buradan kâmil bir orucun yalnızca yeme, içme ve cinsel teması terk etmekten ibaret olmadığı, oruç tutan mü'minin her an Allah şuurunda bulunması gerektiği, her zaman ayıp ve günah olan davranışlardan oruçlu iken daha çok uzak kalmanın kaçınılmaz olduğu orucun insanı adeta melekleşmeye doğru götürdüğü ortaya çıkmaktadır. Güzel ahlâkın, insanı insan yapan erdemlerin oruç sayesinde güçlenmesine daha şuur ve güçlü bir nitelikte yaşanmasına oruç ahlâkı denir. Bu yönüyle oruç, iyi bir ahlâk eğitim aracıdır.⁷⁹ Oruçtan gaye, nefsanî ve hayvanî his ve arzuları frenlemek, her türlü kötülük ve günahlardan alıkoymak ve vazgeçmek alışkanlığını kazanmaktır.⁸⁰

Oruç, insanlardaki şehvi duygu ve arzuyu frenleyerek nesli ve cemiyeti bozan ve dejenere eden zîneyi da önlemektedir. Rasulullah (sav) nefisleri ve şehvetleri azgın olanlar hakkında “ *Oruç tutsun, zira orucun büyük bir hüsn-i tesiri vardır.*” buyurmuşlardır.⁸¹ insana insanî değerlerini hatırlatan bir ibadettir. Bu nedenle toplum hayatında etkinliğe sahiptir.⁸² Oruç, kişiye, iradesine sahip çıkmayı, sıkıntılara göğüs germeyi ve sabretmeyi, nefsin isteklerini kontrol altına almayı ve anlamsız şeylerden arındırmayı öğretir.⁸³ Oruç, aynı zamanda bir sabır ibadetidir. Zorluklara, güçlüklerle, şehvî baskılara karşı sabredemeyen kişiler, böyle bir ibadeti yapmakta zorlanır ya

⁷⁶ Vehbî, Mehmet, *Ahkâm-ı Kur'aniyye*, s.119

⁷⁷ İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an Gereğeli Meal-Tefsir*, s. 64

⁷⁸ Buhârî, Savm, 2

⁷⁹ Karaman, Hayrettin, *Hayatımızdaki İslâm*, İstanbul, 2002, s. 35

⁸⁰ Düre, Abdurrahman, *İslâm Ahlâkı ve Manevî Tekâmül*, İstanbul, 1971, s. 46

⁸¹ Buhârî, Savm, 10

⁸² Kırca, Celal, *Kur'an ve İnsan*, İstanbul 1996, s. 243

⁸³ Beşir, İslamoğlu, *Modern İlmihal*, s. 122

da hiç yapmaz. Bu sabrı gösterenlerin mükâfatı hem dünyada hem ahirette büyüktür.⁸⁴

Oruç tutan tevbe eden gibidir. Çünkü sabır, tevbenin sıfatlarından biridir. Kul, tevbe etmek suretiyle önceki kötü alışkanlıklarına dönmeme ve bütün varlığıyla bunlardan uzak kalma sözü vermiş olur. Bunlara tekrar temayül ettiğinde ise, sözünü bozan mütereddît bir tevbekâr olur. Böyle birinin tevbesi “tevbe-i nasûh” olmaz. Böyle birinin orucu da sâlih ve sahih bir oruç değildir. Allah Resulü'nün (sav), “*Oruç, yalan ve gıybetle yırtılmadıkça cehennem için kalkandır.*”⁸⁵ buyuruyor. Allah Resulü (sav) başka bir hadîs-i şerîfnde ise oruçluya şunu emretmektedir: “*Oruç, bir kalkandır. Sizden biri oruçlu olduğu gün çirkin söz söylemesin ve cahillik etmesin. Bir kişi ona kötü söz söylediğinde, ona ‘ben oruçluyum’ desin.*”⁸⁶ Bunun manası şudur: Oruçlu kul, oruç esnasında onun hürmetini korumalı ve ihlal edici davranışlar içinde olmamalıdır.⁸⁷

Oruç, ruhî ve birçok yönlerden de sosyal vicdanı terbiye eder. Bu sebepten oruç, başta insanlığın iradesini güçlendirir, onu arzu ve isteklerine galip olma yeteneği kazandırır. Manevî pisliklerden arınma bakımından melekler gibi olur. Diğer taraftan oruç, zayıf ve yoksullara karşı şefkat ve acıma ruhuna, güçsüzlerin duygularına ve sezgilerine yaklaşmaya bir teşvik vardır.⁸⁸

Oruç, sosyal bir ahlâk dersidir. Aç kalmanın ne demek olduğunu insana öğretir. Ve bu suretle insan, aç kalanların halini düşünür. Kendisini onların yerine koyar. Açlara ve ihtiyacı olana yardım etmenin lüzumuna inanır. Bu suretle cemiyete faydalı olur. Hayr, iyilik, ihsan, infak mefhumları ön plana çıkar. Yaşlılığı veya hastalığı sebebiyle hiç tutamayacak olanların fidye vermesi de yine bu esasa

⁸⁴ Yiğit, Yaşar, “Oruç, Mü'minler İçin Kalkandır” Heyet, *Kur'an'dan Öğütler*, Ankara, 2010, c.2, s. 236

⁸⁵ Buharî, Savm, 2; Tevhid, 35; Müslim, Sıyam, 161, 163; Ebu Davûd, Savm, 25; Tirmizî, Cuma, 79 Savm, 54; İman, 8; Nesa'î, Sıyam, 42, 43; İbni Mâce, Sıyam, 1; Fiten, 12; Züh'd, 22; Dârimî, Savm, 27, 50; İbni Hanbel, 1, 195

⁸⁶ Buharî, Savm, 9; Müslim, Sıyam, 159; Ebu Davûd, Savm 25; İbni Mâce, Sıyam, 21; Muvatta, Sıyam, 57

⁸⁷ Ebu Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, c.1, s.74-75

⁸⁸ Ebu Zehra, *İslâmın Gölgesinde İnsanlık*, (trc. Şekerci, Osman), İstanbul, 1970 s.119; Beşir, İslâmoğlu, *Modern İlmihal*, s. 122

mebnidir.⁸⁹ Kendi yediğini kıskanmadan, haset etmeden, Müslüman kardeşiyle de paylaşabilmeyi öğretir.

Toplumsal barışın ve birlikteliğin sağlanmasında orucun yeri büyüktür. Çünkü oruç, kavgalara, kötü sözlere açık değildir. Onun sadece midesi değil aynı zamanda dili, eli, gönlü bütün uzuvları dünyada bu tür çirkinliklere karşı iftarı olmayan bir oruçtadır. Kısa vadede onun dilinin iftarı güzel sözdür, gönlünün iftarı güzel duygulardır, elinin iftarı onu hayır işlerde kullanmaktır, gözünün iftarı güzel şeylere bakıp, kerih olanlara âmâ olmaktır, aklın iftarı insanlığa huzur verecek bilgi ve düşünceler üretmektir. Uzun vadede ise bu uzuvların iftarı, yüce Rabbimizin müjdesine erdiğimiz andadır. İncamımıza göre asıl müjde ve iftar da bu olsa gerektir. Orucun bu boyutu asla göz ardı edilmemelidir. Nice masum hayatların sönmesinin, kanların akıtılmasının, aile ve dostlukların yıkılmasının temelinde hiçbir değeri olmayan söz ve kavgaların olduğunu görmekteyiz. Bu tür olayların gerek fert, gerekse toplumsal boyutta tamiri imkânsız yaralar ortaya çıkardığı da bir gerçektir. İşte dar anlamda oruçlu, geniş anlamda ise Müslüman, kavga ve anlamsız sözlere kapalıdır. Onun kapısı iftar sofrası gibi hep güzelliklere açılır.⁹⁰

C. ZEKÂT

1. *Anlamı ve Mahiyeti*

Sözlükte artma, çoğaltma, arıtma, övgü ve bereket gibi anlamlara gelen zekât⁹¹ terim olarak da Allah'ın, Kur'an'da zikredilen sınıflara verilmek üzere farz kıldığı, dince zengin sayılan kişilerin mallarından alınan belirli pay demektir.⁹² Malî ibadete zekât denmesinin sebebi, zekâtı verilen malın bu yüzden dünyada çoğalıp

⁸⁹ İz, Mahir, *Din ve Cemiyet*, İstanbul, 1973, s. 34-35

⁹⁰ Yiğit, Yaşar, "Oruç, Mü'minler İçin Kalkandır" Heyet, *Kur'an'dan Öğütler* c.2, s. 237

⁹¹ "İniş zamanı tartışmalı olan Müzzemmil, 73/ 20'yi bir kenara koyarsak, Kur'an'ın iniş sürecinde muhtemelen "zekat"ın ilk geçtiği yer, Âraf 7/156'dır. "Zekâ" kökü, "çoğalan, üreyen, artma potansiyeline sahip olan" anlamına gelir. Zekâtın lügat manası ekonomik değil, ahlâkidir. İnsanın akletme kapasitesine verilen "zekâ" ismi, kelimenin bu özelliğini ele vermektedir. Aynı kelimenin türevi olan "tezkiye" "övgüye değer kılmak, saflaştırarak yüceltmek" anlamına gelir." İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an Gerekeçeli Meal-Tefsîr*, s. 294

⁹² Akseki, Ahmet Hamdi, *İslâm Dini*, s. 214; Yavuz, Yunus Vehbi, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, s. 29; Dönmez, İbrahim Kafî "Zekat" *İİGYA*, İstanbul, 1997, c.4, s.519; Beşir, İslamoğlu, *Modern İlmihal*, s. 155.

artmasından, ahirette sevaba vesile olmasından dolayıdır.⁹³ Ayetlerde zekâtın namazdan ayrı olarak geçmesi önceki ayette namaz bir sonraki ayette de zekât zikredilmek üzere⁹⁴ yalnızca bir yerdedir.⁹⁵ Bu ikisinin peşpeşe zikredilmesinin anlamı ise, zekât ve namazın önemine binâen olup, biri olmadan diğerrinin kabul olmayacağındandır. Oruç, namaz ve haccın; beden nimetinin şükrü olduğu gibi zekât da mal nimetinin şükrüdür.⁹⁶

Kur'an'da yer alan sadaka kelimesinin de zekât manasında kullanılmaktadır.⁹⁷ İslâmiyette en başta gelen hayır olmasının ve İslâm'ın başlıca ibadetleri arasında yer almasının yanında vergi niteliği de taşıyan zekât, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadîs-i şerîflerde -bu isminin yanında- *sadaka* diye de anılır.⁹⁸

Taberî, Câmiu'l- Beyan'da şöyle der: “zekât vermekten maksat, farz kılınan zekâtı vermektir. *Zekât* kelimesinin lügat manası, “malın artması ve temizlenmesidir. Zekâta bu adın verilmesinin sebebi, Allah Teâlâ'nın, malının zekâtının, veren mal sahibinin, zekât vermesinden sonra malını arttırmasındandır. Yahut da zekât veren kişinin, malında bulunan fakirlerin hakkını vererek malın haksız kazançtan temizlemesi ve arındırmasındandır. Taberî, zekâta bu adın, bu ikinci sebepten dolayı verildiğini söylemenin daha uygun olacağını zikretmiştir.⁹⁹

Zekât, Medine döneminde farz kılınan bir ibadettir. Mekkî bir sure olan Mearic 70/24. Ayetinde وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ “malum bir hak” olarak ifade edilmek

⁹³ Serahsi, Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Mebisûl*, İstanbul, 1982, c. 2, s.149

⁹⁴ el-Mü'minûn, 23/2-4

⁹⁵ Akyüz, Vecdi, *İbadetler İlmihali Serisi: Zekât*, s. 32

⁹⁶ Bursevî, *Ruhu'l- Beyan*, c.3, s. 398

⁹⁷ Tevbe 9/60, 103 “Zekat sözcüğü, altı ayette müstakil, yirmi altı ayette namazla birlikte zikredilmek üzere toplam otuz iki ayette yer almaktadır. sekiz tanesi Mekkî, yirmi dördü de Medenî olan bu ayetlerin ikisinde zekât sözlük manasında, diğerrlerinde ise terimsel anlamında kullanılmıştır.” Demirci, Muhsin, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, s.268

⁹⁸ Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s.201-206; Fitrenin dinî literatürdeki adı da sadaka-i fıtırdır. İslâm dini, özel olarak belirlenmiş bu tür sadakalar ve gönüllü sadakalar yanında, bazı yasakların ihlâlinin cezası (kefare) veya bir mazeret sebebiyle yerine getirilemeyen görevlerin bedeli (fidye) olmak üzere çeşitli malî dayanışma yükümlülükleri koymak suretiyle de yoksullara yardım edilmesine vesileler hazırlamıştır.(Heyet, *Kur'an Yolu*, c.1, s. 201-206.) Bakara, 2/196. ayette “yoksulu doyurma” anlamında geçen “sadaka” kelimesinin İslâmî literatürde “muhtaç durumda bulunanlara, karşılık beklemeden, Allah rızâsı için yapılan maddî yardım, bağış” şeklinde önemli bir yeri vardır. Sadaka kavramı “infak”la da yakından ilgili olmakla birlikte infak daha geniş kapsamlı olup, sadaka vermenin yanında başka türlü harcamaları da kapsar. (Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s.308)

⁹⁹ et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân*, Beyrut, 1986, c.1, s. 203

suretiyle Mekke döneminde temeli atılmış Medine devrinde de miktarı tayin edilmiştir:

Kur'an-ı Kerime göre fakir ve yoksul insanların, zenginlerin mallarında hakları vardır. Yukarıda zikrettiğimiz Zariyat, 51/19 ve Me'âric, 70/24, ayetlerinde bu husus açıkça beyan edilmiştir. Buna göre zekât, hiçbir zaman zenginlerin fakir ve yoksullara acıyarak lütuf ve ihsanda bulunduğu bir bağış ve teberru değildir. Malın asıl sahibi de Allah olduğuna göre¹⁰⁰ bu durumda zengin insana düşen görev, söz konusu hakkı fakire hemen vermek olmalıdır. Yüce Allah bu hakkı zaman zaman zenginlerin gönlüne bir merhamet duygusu salmak suretiyle zekât ya da sadaka vermek şeklinde izhar etmektedir.¹⁰¹

Zekât veren kimse, zekâtını malının beğendiği ve kaliteli olan kısmından vermelidir. Verdiği şey, insanlar tarafından biriktirilecek, sahiplenilecek ve beğenilecek türden olmalıdır. Kişi, zekât verdiği malda Rabbini tercih etmelidir. Allah Teâla da bunu emretmiş ve şöyle misal vermiştir: "*Kazandıklarınızın güzellerinden infak edin*". (Bakara2/267) Ardından da şöyle buyurmuştur: "*Ancak gözünüzü yumarak alabileceğiniz kötü şeyleri zekât/sadaka olarak vermeyin*". (Bakara 2/267)¹⁰²

"*Ey iman edenler! (Biliniz ki), hahamlardan ve râhiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler ve (insanları) Allah yolundan engellerler. Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele!*"¹⁰³ ayet-i kerimesinde zikri geçen stok (kenz: biriktirilen şey), zekâtı ödenmeyen paraları kapsadığı gibi, bazı ilim adamlarının muteber olan görüşlerine göre, zekâtı ister ödensin ister ödenmesin ihtiyaçtan fazla olarak elde tutulan bütün malları da içine almaktadır.¹⁰⁴ Bu malların, kişiye ahirette ceza olarak dönmesi bir tarafa, dünya hayatında hem kendisine hem de topluma zararı vardır. Bir başka ayette; "*Onların mallarından zekât al ki, bununla onları temizleyesin ve arındırasın. Onlar için dua da et. Çünkü senin onlar lehine duan, onlar için büyük*

¹⁰⁰ Vâkıa, 56/ 63–72

¹⁰¹ Demirci, Muhsin, *Kuranda Toplumsal Düzen*, s.270

¹⁰² el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, c.2, s. 108

¹⁰³ Tevbe, 9/34

¹⁰⁴ Yavuz, Yunus Vehbi, *age.* s.32

*bir huzur ve tatmin kaynağıdır. Allah her şeyi hakkıyla işitir, bilir.”*¹⁰⁵ buyrulurak kişinin malının şayet haram karıştı ise temizlenmesi ve bizzat Allah tarafından belirlenen hakkın sahibine yani fakire teslim edilmesi vurgulanmaktadır.

İslam dini, zekâtı farz kılmakla diğer dinlerden ayrılır. Şayet Müslümanlar, dinlerinin bu kaidesini tamamen yerine getirebilselerdi Allah, onları çoğaltıp, rızıklarını genişlettikten sonra aralarında geçim sıkıntısı çeken bir fakir bırakmazdı.¹⁰⁶

Kur'an-ı Kerim'de, zekâtın toplum açısından önemine çokça vurgu yapılmaktadır.¹⁰⁷ Kuran ve sünnette, malı iyilik yolunda harcamaya teşvik eden, onu imanın en büyük işaretlerinden sayan, Allahın rızasını kazanmayı sağlayan, cennette zekât verenler için köşklerin hazırlandığını ifade eden birçok ayet vardır.¹⁰⁸

Mal, sosyal ve millî hayatın dayanağı, toplumsal düzenin temelidir. Allah, Nisa 4/5. ayette şöyle buyuruyor: *وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا* “Allah'ın sizin maişetinizin başlıca vesilesi kıldığı mallarınızı, aklı ermeyen kimselerin ellerine vermeyin. Bu malları işleterek elde edeceğiniz gelirle onların ihtiyaçlarını sağlayın, giyeceklerini temin edin ve onlara tatlı sözler söyleyin, güzel tavsiyelerde bulunun.”

“Bu malları işleterek elde edeceğiniz gelirle onların ihtiyaçlarını sağlayın, giyeceklerini temin edin.” Burada ince bir nokta bulunmaktadır. Ayetin akışında “minha”denmeyip “fîha” denmiştir. “minha” ifadesi kullanılsaydı malların bir kısmının kendilerine yedirileceği emredilmiş olurdu. Böyle denmeyerek, o mallarla ticaret yapılması, malların işlenip arttırılarak elde edilen kârlardan kendilerine rızık temin edilmesi söyleniyor. Yoksa ana mallar yedirilerek tüketilme yönüne gidilmesi tavsiye edilmiyor.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Tevbe, 9/103

¹⁰⁶ Rıza, Reşid, *Tefsiru'l-Menar*, Beyrut, t.y. c.10, s. 514

¹⁰⁷ Bakara, 2/195; Teğabün, 64/16; Muhammed, 47/38; Nisa, 4/37; Leyl, 92/8–10

¹⁰⁸ Rıza, Reşid, *age*. c.11, s.31. İlgili ayetler bilhassa Tevbe ve Bakara surelerinde geçer.

¹⁰⁹ Bursevî, *Rûhu'l- Beyan*, c.2, s.165

2. Ahlâkî Hedefleri

Zekât, söz konusu vecibeyi yerine getiren kişiyi, insanları sevmeye ve onlara karşı şefkatli davranmaya iterek nefsinin bencil duygulardan, cimrilikten, kibirden ve birçok kötü eğilimden arındırmaktadır. Bu da insanın, temiz doğasını yani fitrat-ı selîmesini bozacak unsurlardan koruyarak onun, ruhu ile bedeni arasındaki dengeyi sağlamasına yardımcı olmaktadır.¹¹⁰

Kur’ân-ı Kerim’de servetlerin gerçek sahibinin Allah olduğu, Allah’ın dünya malını insanlara emanet olarak verdiği vurgulanarak, sadaka vermek vb. hayırlar yapmak suretiyle Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak gerektiği bildirilerek bunun dinî, ahlâkî ve toplumsal bakımdan kazandıracığı yararlar üzerinde önemle durulur. Ahzâb sûresinde (33/35), iman, ibadet, sabır gibi başlıca görevlere düşkün olmaları sebebiyle Allah’ın bağışına, mükâfatına kavuşacaklar arasında “sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar” da sayılmıştır.¹¹¹

Kur’an zekât vermeyi, mü’minlerin, muhsinlerin, iyi (birr) ve muttaki kulların vasıfları olarak saymıştır. O halde mü’minler, muhsinler, muttakiler zümresinde yer almak isteyen bir zengin, zekâtını verecek namazını da kılacaktır. Zira Allah, Mü’minûn suresinde: *قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ* “*Muhakkak ki müminler, mutluluk ve başarıya erdiler. Onlar namazlarında tam bir saygı ve tevazu içindedirler. Onlar boş şeylerden uzak dururlar. Onlar zekâtı ifa ederler.*”¹¹² buyurmaktadır.”¹¹³

Fahreddin er-Râzi, tefsirinde bu konuya genişçe yer vermiş. Maddeler halinde şu şekilde özetleyebiliriz:

a.Zekât, ferdî madde perestlikten korur. Zekâtın İslam dininde farz kılınması, insanı mala taptıran dünya sevgisi hastalığını kalpten silmek için konulmuş en iyi ilaçtır. Tevbe 9/103 ayetinde de kastedilen budur.¹¹⁴

¹¹⁰Demirci, Muhsin, *Kur’an’da Topumsal Düzen*, s. 272

¹¹¹ Heyet, *Kur’an Yolu*, c. 1, s.308

¹¹² Mü’minûn, 23/1–4

¹¹³ Dönmez, İbrahim Kâfi, *İİGYA*, “Zekât” s. 521; Mehmet, Erkal, *Zekât*, İstanbul, 2004, s. 49

¹¹⁴ “Onların mallarından zekât al ki, bununla onları temizleyesin ve arındırasın. Onlar için dua da et. Çünkü senin onlar lehine duan, onlar için büyük bir huzur ve tatmin kaynağıdır. Allah her şeyi hakkıyla işitir, bilir.”Tevbe, 9/103

b. Zekât, insanın hırslarına yenik düşmemesini sağlar. İhtiras vb. huylardan uzak tutar.

c. Zekât, kalbin katılaşmasını önler.¹¹⁵ Zekâtın farz kılınması, azgınlığı azaltıp kalbi Allah'ın rızasını kazanmaya doğru iter. Bu sebeple fertte diğer insanlara karşı, topluma karşı bir merhamet hissi belirir. Zekât, kişinin insanlara karşı merhametli ve şefkatli olmasını sağlar. Zekât, ruh ile beden arasında bir denge sağlar.

d. Zekât Allah'a bir şükürdür. Nimetin şükürü onu veren razı olacağı yollarda sarf etmekten ibarettir. Zekât ise mal nimetinin bir şükürüdür. İbnü'l-Arabî, Ahkamu'l-Kur'an'da şöyle buyuruyor:¹¹⁶ Yüce Allah, hikmeti icabı insanların yalnız bir kısmına mal vermiştir. Malı sadece bazılarına tahsis etmesi onlara Allah'ın bir nimet ve ihsanıdır. Bu nimetin şükürü olarak malların bir kısmını malı olmayanlara vermelidirler. Zira Cenabı Allah Hûd, 11/6'da¹¹⁷ bütün varlıkların rızkını vermeyi tekeffül ediyor. İnsan da Allahın yeryüzündeki halifesi¹¹⁸ olduğuna göre bu vazife ona yüklenmiştir.

e. Zekât malı temizler: *“Doğrusu felah buldu (günahtan) temizlenen”*¹¹⁹ buyrulur. Bu mali görev, mükellefi günahlardan temizlediği için zekât denmiştir.¹²⁰

Allah'ın emrini yerine getirmek ve Onun rızasını kazanmak için Müslüman'ın ödediği zekât, onu günahlardan özellikle cimrilik ve başkalarını hor görme gibi kötü huylardan temizlemekten başka bir şey değildir. Allah, nefsinin cimriliğinden korunanların, kurtulacaklarını beyan buyurmaktadır.¹²¹

f. Zekât, zenginin şahsiyetini geliştirir: Elini hayırlı işlere uzatıp, iyilik yapan, insanlara merhametli olan kimse, huzur bulur, zevk duyar ve toplumda itibar görür.

¹¹⁵ “Hayır! Rabbinin bunca nimetlerine rağmen kâfir insan kendisini ihtiyaçsız zannetti diye azar.” Alak, 6-7.

¹¹⁶ İbnü'l-Arabî, Ahkâmu'l-Kur'an, Mısır 1967, c.2 s. 945.

¹¹⁷ “Yeryüzünde kımıldayan hiçbir canlı yoktur ki onun rızkı Allah'a ait olmasın. Allah her canlının hayatını geçirdiği yeri de, öleceği yeri de bilir. Bütün bunlar apaçık bir kitaptadır.” Hûd, 11/6

¹¹⁸ Bakara, 2/ 30

¹¹⁹ A'la 87/14

¹²⁰ Serahsî, Mebsût, c.2, s.149

¹²¹ el- Karadâvî, Yusuf, Fıkhu'z-Zekat, Beyrut 1969, c.2 s. 857-858; Erkal, Mehmet, Zekat, s. 52; İlgili ayetler: Haşr, 59/ 9; Teğâbun, 64/16.

g. Zekât, malı çoğaltır: Zekât, malın büyümesine ve bereketlenmesine sebeptir. Çünkü mal sahibinin verdiği az miktar ona bilmediği taraftan kat kat iade edilir.¹²² Zekât, geniş manada düşünülmünce bir yatırımdır. Bu yatırımda piyasada ferahlık doğar, satın alma gücü artarak piyasa daha hareketli bir duruma gelir.¹²³

h. Zekât, kalpteki dünya sevgisine karşı ilaçtır ve Müslüman'ı mal fitnesinden korur. Allah: “*Mallarınız, evlatlarınız, sizin için sadece bir imtihandır. Asıl büyük mükâfat ve mutluluk ise Allah nezdindedir.*”¹²⁴ buyuruyor.¹²⁵

Zekât, fakiri çalışmaya sevk eder. Zannedildiği gibi fakirleri tembelliğe iten bir ibadet değildir. İnsan için en zor şey başkalarına muhtaç olmaktır. Veren elin alan elden daha üstün olduğunu idrak eden Müslüman, vakarını korumak, cemiyet içinde şerefli bir mevkiye oturmak için mutlaka çalışıp kendi rızkını kendi temin etmeğe topluma yük olma zilletinden kurtulmaya gayret eder. Zekât sayesinde fert, hem kendini ihtiyaç ve zarurettten kurtarır hem başkalarına yük olmaktan kurtarır. Hem de çalışma azmi kamçılanır, kıskançlık duygusunu köreltir.¹²⁶

Zekât, ahlâkî ve maddî yardımlaşmayı meydana getiren, toplumu iç kargaşa ve dış tecavüzlerden koruyan en önemli ibadettir.¹²⁷

Zekât, zenginlerin mallarından fakirlere belirlenmiş bir hak sağlayan, içtimâî bir yardımlaşmadır. İslam, günahların kefaretinin de içtimâî dayanışmaya bir vesile kılmıştır. Mesela, Ramazanda oruç bozan bir kimse, ya bir köle azad eder, ya altmış gün oruç tutar ya da altmış fakiri doyurur. Kim karısına “Sen bana anam gibi haramsın” derse, bir köle azad etmedikçe veya altmış gün oruç tutmadıkça veyahut da altmış düşkünü doyurmadıkça ailesine yaklaşamaz. Keza yeminini bozan bir kimsenin ya bir köle azad etmesi ya on fakiri doyurması veya giydirmesi ya da üç gün oruç tutması mecburidir. İşte böylece günahların kefaretinin de içtimâî bir dayanışma olduğunu görüyoruz. Bu durumda anlaşılıyor ki; irtikab edilen bir suç ve

¹²² Sebe, 34/39; Bakara 2/ 276

¹²³ el- Karadâvî, Yusuf, *age.* c.2 s. 857

¹²⁴ Teğâbün, 64/15

¹²⁵ er- Razi, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut, 1990, c.15, s. 80–83

¹²⁶ er- Razi, Fahreddin, *age.* c.15, s.83–85

¹²⁷ Ebû Zehra, Muhammed, *İslâmın Gölgesinde İnsanlık*, s. 122

noksan yapılan bir ibadet sanki içtimâî bir tecavüzdür. Bu sebepten içtimâî tecavüzler ancak içtimâî yardımlaşma ile izale edilebilir.¹²⁸

Zekât toplumun ruhi değerlerini takviye eder. Fertlere tam bir hürriyet tanır. Nitekim zekât verilecek sınıflardan biri de kölelerdir. Yine aynı ayetteki “Allah yolunda” sınıfı, inançların korunması, müdafaası, yerleştirilmesi, ve hakimiyetin devam ettirilmesi açısından önemlidir.¹²⁹

Mal için zekât ödenmesinin, İslam’ın esaslarından üçüncüsü olarak sayılması “*Onlar namaz kılarlar, zekâtı verirler*”¹³⁰ şeklindeki ayetlerde zekâtın Müslümanların bir alameti kılınması, “*zekâtını vermeyen müşriklerin vay haline*”¹³¹ gibi ayetler de zekât vermemenin müşriklik alameti sayılması bütün bunlar malın, gerek kazanmada gerekse harcamada ümmetin maslahatını gerçekleştirme fonksiyonu olduğuna bir dikkat çekmedir: “*Allah, kullarından dilediğine rızkını genişletir.*”¹³² Mâlî yardımda bulunma sadedinde de övgü ve teşvikte bulunarak şöyle buyurur: “*Bizim kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infakta bulunurlar.*”¹³³ “*Size rızık olarak verdiğimiz şeylerden infakta bulununuz*”¹³⁴ “*Kadınlardan oğullardan, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşten salma atlardan sağlam hayvanlardan ve ekinlerden gelen zevklere düşkünlük ve bağlılık insanlar için bezenip süslendi*”¹³⁵ “*...kendisine geniş servet verdim.*”¹³⁶ “*Sizi onların topraklarına, yurtlarına, mallarına varis kıldı.*”¹³⁷ “*Size elinize geçireceğiniz pek çok ganimetler vaat etti*”¹³⁸ “*Diğer bir kısmınız Allahın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde yol tepecekler*”¹³⁹ “*Hac mevsiminde ticaret yaparak Rabbinizden*

¹²⁸ Ebu Zehra, Muhammed, *İslâm'da Sosyal Dayanışma*, (trc. E. Ruhi Fırlalı, Osman Eskicioğlu) İstanbul, 1969 s.44-45

¹²⁹ Yavuz, Yunus, Vehbi, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, s. 68-69

¹³⁰ Bakara, 2/ 3

¹³¹ Fussilet, 41/ 7

¹³² Ankebût, 29/ 62

¹³³ Bakara, 2/3

¹³⁴ Bakara, 2/ 254

¹³⁵ Âli İmran, 3/14

¹³⁶ Müddessir, 74/ 12

¹³⁷ Ahzab, 33/ 27

¹³⁸ Fetih, 48/ 19

¹³⁹ Müzzemmil, 73/ 20

*gelecek lütuf ve keremi aramanızda size herhangi bir günah yoktur.”*¹⁴⁰ *“Allahın verdiği ganimet malları yurtlarından ve mallarından çıkarılmış olanlarıdır.”*¹⁴¹ buyrulmaktadır.¹⁴²

Zekât, zayıf grup lehine zenginlerin boynunda bir hak veya bir borçtur. Bunu zekât vermeleri icap edenler de kendilerine zekât verilecekler de bilirler. Bu hakkı tesbit ve tahdîd eden kullarından iyilik yapan muttakileri şu sözlerle nitelendiren Allah’tır. *“Mallarında isteyenlerin ve yoksulların hakkını ayırırlardı”*¹⁴³ Diğer bir surede de cennetlerinde ikrama layık hayırlı kullarını şöyle vasıflandırıyor:¹⁴⁴ *“Onlar o kimselerdir ki mallarında isteyen ve yoksun olanların haklarını ayırırlar”*¹⁴⁵

Zekât toplumun iktisâden gelişmesine büyük ölçüde yardımcı olduğu için sosyal dengeyi sağlar cemiyette bir orta sınıfın teşekkül etmesine amil olur. Toplum refaha kavuşur ve böyle bir toplumda kıskançlık, hırsızlık, anarşi, soygun mal ve can düşmanlığı görülmez. Bütün mal sahipleri mallarının zekâtını muntazaman ödeyip, yatırım ve harcamalarında cemiyetin menfaatlerini de göz önünde bulundursa can ve mal emniyetlerini kendileri sağlamış olur. Malı tehlikeye düşüren sahibinden başkası değildir.

Zekât, malın yalnız zenginler elinde dolaşmasını engeller, zenginin daha zengin fakirin daha fakir olmasını önüne geçer. Böylece toplumda bir orta sınıf oluşur. Bu da piyasada rahatlık meydana getirir. Zekâtın hedefi, insanları birbirinden uzaklaştıran ve toplumun ağzının tadını bozan sınıf farklarını ortadan kaldırmaktır.¹⁴⁶

Zekât bir nevi sosyal güvenlik ve sigortadır. Bir sene zekât ödeyenler diğer sene muhtelif sebeplerle zekât alacak duruma düşebilirler. Öyle kimseler de vardır ki, daha önce kendilerine zekât vermek farz olmadığı halde fakir ve ihtiyaçlı olmakta zekât almaya hak kazanır. Bu yönüyle mütalaa edildiği zaman zekât, nafîle sadakalara ihtiyaç kalmadan sosyal sigorta yolunda atılan ilk adımdır. Zekât, ferdin aczinden, sosyal sebeplerden veya beşerin tesirinden kurtulamayacağı umumî

¹⁴⁰ Bakara, 2/ 198

¹⁴¹ Haşr, 59/8

¹⁴² Tahir b. Aşur, Muhammed, *Mekâsıdu’ş-Şerîâtî’l-İslâmiyye*, s.167–168

¹⁴³ Zâriyat, 51/19

¹⁴⁴ Meâric, 70/24–25

¹⁴⁵ Akyüz, Vecdi, *İbadetler İlmihali Serisi: Zekat*, s.35

¹⁴⁶ el-Karadâvî, Yusuf, *Fıkhu’z-Zekât*, c.2, s.888

hallerden doğması düşünülen bütün ihtiyaç kapılarını kapamıştır. Bu sigorta yalnız Müslümanlara mahsus bir sigorta olmayıp Müslüman devletini idaresi altında yaşayan bütün ehli kitap gayri Müslimlere de şamildir. Nitekim Hz. Ömer, ihtiyaç halindeki bir yahudiye, beytü'l-malden maaş bağlamıştır.¹⁴⁷

Zekât, paranın stok edilmesini önler.¹⁴⁸ Zenginler paralarını iş sahalarına çevirmek suretiyle çalışabilecek işçilere iş sahası açmaları onları fakr-ı zarurettten kurtaracağı için büyük bir hizmet ve cihaddır.¹⁴⁹

Zekât teriminin taşıdığı artma ve üreme (nemâ) dikkat çekicidir. Yoksul zümrelerin eline geçen para her şeyden önce insan onurunu geliştirir, işgücü kalitesini arttırır, bunun yanında artan satın alma gücü sayesinde yükselen umûmî talep hacmi ekonomik hayata dinamizm getirir.¹⁵⁰

Kur'an-ı Kerim'de zekât ile ribâ (faiz)¹⁵¹ ters doğrultudadır. Başından sonuna kadar ahlâkî ve manevi yönlerden birbirlerine zıddırlar. Aynı şekilde gerek faktörleri gerek hedef ve gayeleri gerekse ruhtaki, fertteki, toplum ve insanlık üzerindeki tesirleri arasında tam bir tezat vardır. Ribânın ruhu Allah'a isyan, ona meydan okuma, katı kalplilik, cimrilik, son derece mala düşkünlük, hangi yoldan olursa olsun mal çoğaltmak ve üretmek, fakirin ihtiyaç anını kollamak ve onu istismar etmek gibi kötü hasletler olurken zekâtın ruhu da Allahtan korkma, Ona itaat etme, Onun rızasını kazanma, fakirlere acıma, onların yarasını sarma ve her türlü şahsî çıkarlardan uzaklaşıp ihlâsa sarılma gibi yüce meziyetler olmaktadır.¹⁵²

“...Hayır olarak yaptığınız her harcama sadece kendiniz içindir. Zaten siz Allah rızasını aramaktan başka bir gaye ile infak etmezsiniz...”¹⁵³ ayetinde de

¹⁴⁷ el-Karadâvî, Yusuf, *age*, c.2, s.879vd.

¹⁴⁸ Tevbe, 9/34–35

¹⁴⁹ Yavuz, Yunus Vehbi, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, s. 75

¹⁵⁰ Kâfi, İbrahim, GA, "Zekât" s. 523

¹⁵¹ Faizin sosyal ve ekonomik hayatta sebep olduğu pek çok zarar ve olumsuz sonuçları vardır. Her şeyden önce faiz, karşılığı olmayan bir kazançtır. İnsanların malları da canları gibi dokunulmaz olduğundan bir başkasının malının karşılıksız olarak alınması zulümdür. Yatırımların dengeli ve faydalı dağılımını olumsuz etkileyen faiz, enflasyonu körüklemekte ve fiyatların artmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla faizin yaygın olduğu toplumlarda zenginler daha zengin, fakirler daha fakir olmaktadır. Karşılıklı yardım, dayanışma sevgi, merhamet ve şefkat gibi insani hasletleri yok ederek bencil insanların türeyebileceği bir zemin hazırlamaktadır. Bkz: Canbulat, Mehmet, "Faiz İnsanları Mutsuz Eder" Heyet, "Kur'an'dan Öğütler" c.1, s. 232

¹⁵² Akyüz, Vecdi, *İbadetler İlmihali Serisi: Zekat*, s. 42

¹⁵³ Bakara, 2/272

gösterildiği üzere Hakk'ın rızası halkın rızasından geçmektedir. Kur'an'daki *sebîlullah* (Allah yolu) kavramını birazda böyle anlamak gerekir. "Allah yoluda" demek başta insanlık olmak üzere Hakk ve halk yolunda demektir.¹⁵⁴

Sonuç olarak diyebiliriz ki; bireylerin ve toplumun huzuru için elzem olan bir ibadettir. Zekât, yoksulluğun ortadan kalkmasını, hased ve fesadın yokolmasını, bencilce paraya düşkünlüğün önüne geçilmesini sağlar. Kin ve kıskançlık duygularını köreltir. Kişiyi, cimrilik gibi kötü hasletlerden uzaklaştırıp, cömertlik, diğergamlık, paylaşma ve hoşgörü gibi güzel hasletlerle bezer. Hırsızlık ve gasp gibi topluma zarar veren hertürlü ahlâksızlığı engeller.

D. HAC

Hac sözlükte "amaçlamak, yönelmek" demektir.¹⁵⁵ Hac, Arafat'ta belirlenen vakitte bir miktar durmaktan, daha sonra Kâbe'yi usulü dairesinde tavaf suretiyle ziyaret etmekten ibarettir.¹⁵⁶ İslam'ın beş temel ibadetinden biri olan hac, hicretin 9. yılında farz kılınmıştır. "*Gücü yetenlerin, Beytullah'ı ziyaret etmeleri, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.*"¹⁵⁷ ayeti, bu farzın delilidir.¹⁵⁸ Gücün yetmesi; yola gidip gelmeğe, sağlığın elverişli olması, gidip gelecek kadar para ve yol güvenliğinin bulunması şeklinde izah edilir.¹⁵⁹ Hz Peygamber de bu imkâna sahip olan kimseye ömründe bir defa Kâbe'yi ziyaret etmenin farz olduğunu bildirmiştir.¹⁶⁰ Hicretin dokuzuncu yılında farz kılınan haccı, bu yıl ilk kez Hz. Ebubekir yaptırmış, hicri 10. yılda da peygamberimiz haccetmiştir.¹⁶¹

¹⁵⁴ Sülün, Murat, "Kur'an- Kerimde Arınma Amaçlı Verişler" *Kur'ânî Hayat Dergisi*, 2009, sy.7, s.29

¹⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "hac" mad. ; Heyet, *Kur'an Yolu*, c.1, s.303

¹⁵⁶ Akseki, Ahmet Hamdi, *İslâm Dini*, s. 221; Karadâvî, Yusuf, *el-İbadet fi'l-İslâm*, Kahire, 1985, s.296; Heyet, *Kur'an Yolu*, c.1, s. 639; Karaman, Hayrettin, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul, 2006, s. 187; Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 164

¹⁵⁷ Âli İmran, 3/ 97

¹⁵⁸ Ebu Talib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, Kahire, 1310, c.2, s.114; Karaman, Hayrettin, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, s.187; Diğer ayetler için bkz: Hac 22/ 27-37; Bakara 2/ 158,189, 196-200,203; Maide 5/1- 2; 95-96; Tevbe 9/ 3, 19

¹⁵⁹ Ateş, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, c.1 s. 501

¹⁶⁰ Müslim, Hac, 412

¹⁶¹ Vecdi Akyüz, *İbadetler İlmihali Serisi*, Hacc, s. 17

Hac, 22/26 ve Bakara, 2/125–128 ayetleri¹⁶² ile Kâbe'nin Hz. İbrahim ve oğlu İsmail tarafından inşa edildiğini öğreniyoruz. “Sonra Allah, Hz. İbrahim’e, yaya olarak veya bineklerle gelip Kâbe’yi tavaf etmeleri, kurbanlarını keserek tevhide yeniden tesis etmeleri, günahlarından arınıp takvaya ulaşmaları için insanları hacca davet etmesini emretmişti.”¹⁶³ Hac, 22/ 27–37 ilâhî emirler doğrultusunda da Hz. İbrahim hacda yapılacak fiil ve davranışları ortaya koyarak Kâbe’nin her yıl ziyaret edilmesini sağlamış ve oğlu İsmail’i orada bırakıp Filistin’e dönmüştü. O tarihten itibaren gelen peygamberler ve ümmetleri de hac uygulamasını sürdürmüşlerdi.¹⁶⁴

Allah Teâlâ buyurdu ki: الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ “Hac, bilinen aylardadır. Bunlarda haccetmek farz olan -yani haccı üzerine farz görerek Şevval, Zilkade ve Zilhicce'nin dokuz gününde ihrama giren kimse için- hacda kadına yaklaşmak, günaha sapmak, kavga etmek yoktur. Siz hayır olarak her ne yaparsanız, Allah mutlaka onu bilir. Azıklanınız ve biliniz ki azığın en hayırlısı takvâdır, haramlardan korunmadır. Öyleyse Bana karşı gelmekten korunun ey akıl sahipleri”¹⁶⁵

Ayette geçen “rafes” kelimesi, her türlü boş iş, küfürlü söz, kadınlarla oynama ve cilveleşme, onlarla cinsi münasebet hakkındaki konuşmalar gibi hususları ihtiva eden zengin içerikli bir kavramdır. “Füsûk” kelimesi ise, Allah Teâlâ’ya itaatten çıkış, O’nun koyduğu sınırlardan herhangi birini çiğneme fiillerini ifade eden bir kavramdır. Her türlü mâsiyeti kapsar. “Cidal” ise, düşmanlık ve kinin her türlü tezahürünü ihtiva eden bir kavramdır. Allah Teâlâ’nın hac menâsik ve esaslarını temiz tutmaya yönelik emrine konu olan kötü fiillerin geneli bu üç kelime ile ifade

¹⁶² “Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf edenler, orada kıyama duranlar, rükû edenler ve secdeye varanlar için Evimi temiz tut” diye İbrahim’i Kâbe’nin yerine yerleştirmiştik” Hac, 22/26; “Kâbe’yi, insanlar için toplanma ve güven yeri kıldığımız. İbrahim’in makamını namaz yeri edinin, dedik. Evimi ziyaret edenler, kendini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için temiz tutun diye İbrahim ve İsmail’e ahd verdik... İbrahim ve İsmail, Kâbe’nin temellerini yükseltiyordu: "Rabbimiz! Yaptığımızı kabul buyur...” Bakara, 2/125–128

¹⁶³ Hac, 22/ 27–37

¹⁶⁴ Erul, Bünyamin- Keleş, Ekrem, *Haccı Anlamak*, s. 2-3

¹⁶⁵ Bakara, 2/19

edilmiştir. Bunlar, günah ve kusurların ana kollarını oluşturan mâsiyetlerdir. Hac, yüceltilen birini ziyarete gitmektir.¹⁶⁶

Nahl, 16/ 120. ayet-i kerîme, hacca, İbrahim olmaya gidildiğini, oraya gidenlerin hepsinin o gün asıllarına, insanlığa döndüklerini ve hepsinin tek bir nefer olduğunun göstergesidir. Hepsi tek bir sıfatta toplanır: *Hacı!*¹⁶⁷

Hac, genel olarak insanın Allah’a doğru seferidir. Âdemoğlunun yaratılış felsefesinin sembolik bir gösterisidir. Bir yaratılış tiyatrosudur. Aynı zamanda bir mektep temsîli, ümmet piyesidir. Burada ayrımcılık, fertçilik, derecelendirme yoktur. Hepsi birisidir, birisi de hepsi. Hac, ölüm için provadır. Hac, buradan, Onun tarafına dönüşün bir nişânesidir.¹⁶⁸ Öteki ameller, niyetsiz de olsalar, bir anlam taşırlar. Oruçta niyetin olmasa bile oruçtan bir eser bulunur üzerinde. Cihatta niyetin olmasa da bir askersindir. Ama hacda niyetin olmazsa her şey boşunadır. Niyetsiz hac, hiçbir kazanç getirmeyen hareketler bütünüdür.¹⁶⁹

Hac, kefen misali bembeyaz giysiler içerisinde ahiretteki mahşeri hatırlatan, aynı kıyafet içinde, zengin-fakir, şehirli-köylü ayrımını ortadan kaldıran, “ben”liği yıkıp “biz”i öne çıkaran, şeytan taşlama, tavaf ve say gibi “temsili” görevlerin îfa edildiği, helal olan bazı şeylerin ihrama girdikten sonra haram kılındığı ve böylece nefis terbiyesi, irade ve sabır eğitiminin yapıldığı, yüzbinlerle birlikte Allah’a açılan ellerin boş çevrilmediği, dînî duyguların ihlas ve samimiyetin doruk noktaya çıktığı bir ibadettir.¹⁷⁰ Hac, bir sınıfa ait olmayıp tamamen umumîdir, tüm insanlara şamildir.¹⁷¹

Peygamberimiz(sav): “*Kim Allah için hacceder de (Allah’ın rızasına uymayan) kötü söz ve davranışlardan ve Allah’a karşı gelmekten sakınırsa (kul hakkı hariç) annesinin onu doğurduğu gibi (günahlarından arınmış olarak hacdan) döner.*”¹⁷² buyurmuştur. Hacı olan kişi, arkadaşlarından ayrılmadan önce onlara karşı işlediği yanlışlıklardan ve zulümden dolayı helallik dilemelidir. Eğer aralarında

¹⁶⁶ el-Mekkî, *Kûtu’l-Kulub*, c.2, s. 115

¹⁶⁷ Şeriatî, Ali, *Hacc*, (trc. Mustafa Çoban), İstanbul, 2006, s.36

¹⁶⁸ Şeriatî, Ali, *age*. s.21,29

¹⁶⁹ Şeriatî, Ali, *age*. s.127

¹⁷⁰ Karagöz, İsmail; Keskin, Mehmet; Altuntaş, Halil, *Hac İlmi hali*, Ankara, 2009, s. 21

¹⁷¹ Şeriatî, Ali, *age*. İstanbul, 2006, s.27

¹⁷² Buhari, Hac, 4; Müslim, Hac, 438

gıybet ve laf taşıma gibi şeyler geçmişse veya malına dokunmuşsa mutlaka helallik dilemelidir. Amel defteri hac ile günahlardan temizlenen kişi bir daha günah ve isyan kirene dönmek tan sakınmalı, kul hakkından kaçınmalıdır.¹⁷³ Meşhur bir hadîs-i şerîf-i şerifte şöyle buyrulur: “Müslümanlar tek bir beden gibidir. Müslüman’ın diğer Müslümanlara göre durumu, başın vücuda göre durumuna benzer. Vücut, başın ağrısından dolayı rahatsızlık duyar. Baş da vücudun ağrısından dolayı ağrı çeker”.

Hac, bir sosyal tanışmadır. Mü’minler, yerleri-yurtları nerede olursa olsun, memleketleri birbirinden ne kadar uzakta bulunursa bulunsun haccın sayesinde birbirleriyle tanışır ve anlaşılır. Hac, yalnızca bir ülkedeki değil, topyekûn bütün İslam memleketlerindeki içtimâî dayanışmayı esas ittihaz etmiştir.¹⁷⁴ Böylece İslâm bir barış bölgesi, bir güvenlik yurdu, tüm insanlara açık bir insanlık evi oluşturmakla bütün sistemleri farklı bir şekilde geride bırakmıştır.¹⁷⁵

Hac, bir taraftan Allah’a iman, peygamberlere iman, ahiret, tevhit inancı gibi inanç esaslarını pekiştirir, diğer taraftan da Müslümanlara takva, sabır, sevgi-saygı, kardeşlik, fedakârlık, cömertlik vb. ahlâkî güzellikleri kazanma ve yaşama imkânı sunar. Bu yönleriyle hac, hem akâid, hem ibadet, hem de ahlâk dersleri yoğunlaştırılmış olan bir eğitim merkezi gibidir.¹⁷⁶

Hac, sorumluluk bilincini geliştirir, Müslümanların karşılıklı olarak sevgi, bilgi, görgü, tecrübe ve kültürel alış-veriş yapma, birbirlerinden yararlanma cihetine gitmelerini ve kısa bir sürede ortak duygu, düşünce ve amacın gizemli motivasyonu ile hayatları boyu unutmayacakları dostluklar kurmalarını sağlar.¹⁷⁷

Hac, çok yönlü bir ibadettir. Malî ve bedeni bir ibadet olduğu gibi maddî ve manevî, dünyevî ve uhrevî, ferdî ve içtimâî boyutları da vardır. Bu haliyle o, küllî bir teslimiyetin ifadesidir. Hac ibadetinde zaman kadar, mekân unsuru da çok önem arz

¹⁷³ Bursevî, *Ruhu’l-Beyan*, c.1, s. 314–315

¹⁷⁴ Ebu Zehra, Muhammed, *İslâmda Sosyal Dayanışma*, s.45

¹⁷⁵ Kutub, Seyyid, *Fî Zıl’ali’l-Kur’an*, c.4, s. 2417

¹⁷⁶ Erul, Bünyamin-Keleş, Ekrem, *Haccı Anlamak*, s. 2, Ebu Zehra, *İslâm’ın Gölgesinde İnsanlık*, s.126; Görgülü, Faruk, “Hac: Evrensel Buluşma”, Heyet, *Kur’an’dan Öğütler*, c.1, s. 272

¹⁷⁷ Erul, Bünyamin- Keleş, Ekrem, *age.* s. 7–8

etmektedir. O bir taraftan maziye yapılmış ibretli bir yolculuk iken, diğer taraftan da geleceğe yapılacak yolculuk için çizilecek hikmetli bir yol haritasıdır.¹⁷⁸

Toplumu meydana getiren, topluma ait müesseseleri kuran ve işleten insanlardır. Teker teker insanları eğitmek, onlara belli manevî değerleri kazandırmak aynı zamanda toplumu eğitmek, örnek bir toplumun temelini kurmak demektir. Hac ibadeti, İslam'ın genel prensipleri ve ahlâk eğitimi "İslam insanı" denilen prototipi ortaya çıkarmaktadır. Bu inanç ve örneklik içinde eğitim gören, yetişen insanların meydana getirdiği toplum, karşılıklı sevgiyi, yardımlaşmayı, dayanışmayı hayat temeli kılan bir toplumdur. Bu toplumun bütün fertleri kardeştir, eşittir, hürdür, hak sahibidir, saygı ve sevgiye layıktır. Bu toplum bütün insanlık için de bir rahmet ve ümit kaynağıdır.¹⁷⁹

Mesela, ihram; makamdan, mevkiden ve tüm imtiyazlardan soyunmanın simgesidir. Hacca gelenler, sosyal ve ekonomik statülerini gösteren dünyevî elbiselerini bırakıp, Allah'ın önünde herkesin eşit olduğunu sembolize eden iki basit giysiye bürünmüş olurlar. Giydikleri, beyaz örtüler içindeki hacılar, adeta barış bayraklarını açmış, barışın sembolü olan beyaz güvercinlere dönmüşlerdir. Bir yandan barışın sembolü olan ihram, diğer yandan bu barışı sağlamaya yönelik olarak hacının şeytana, şehvetine ve nefesine karşı girdiği görünmez savaşta adeta bir zırh niteliği taşır.¹⁸⁰

Hac esnasında günlük giysilerinden soyunup, bembeyaz, lekesez ihram örtülerine bürünen Müslümanlar, her türlü gösteriş ve alâyişten uzaklaşmayı, zînet ve servetle böbürlenmemeyi, insanlar arasındaki eşitliği, ölümü ve ötesini hatırlamayı fiilen yaşayıp öğrenmeleri yanında, kötü arzu ve alışkanlıklarından da sıyrılıp, tertemiz yeni bir hayata başlama iradesini de sergilerler. İhramlı için konulan yasaklar, hiçbir canlıya zarar vermeme, bütün yaratıklara şefkat ve merhamet, zorluklara sabır, kısaca kişiye düzenli ve disiplinli yaşama melekesi kazandırır. Böylece bu eğitimden geçen Müslümanlar, önce zararsız olmayı, ardından da çevresine yararlı olma alışkanlığını kazanırlar.¹⁸¹

¹⁷⁸ Erul, Bünyamin- Keleş Ekrem, *Haccı Anlamak*, s. 2

¹⁷⁹ Karaman, Hayrettin, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, s. 204

¹⁸⁰ Erul, Bünyamin- Keleş Ekrem, *age.* s. 20-22

¹⁸¹ Erul, Bünyamin- Keleş Ekrem, *Haccı Anlamak*, s. 25; Vecdi, Akyüz, *İbadetler İlmihali Serisi: Hac*, s. 18

Hacda iken hiçbir şeye zarar vermemek esas olduğundan insanın çevresiyle ilişkisinde son derece dikkatli davranması gerektiği ortaya çıkar. Özellikle bitki ve hayvan türünden canlılara karşı gösterilmesi gereken hassasiyet, kişiye başka zamanlarda kazanamayacağı ölçüde bir duyarlılık sağlar. Artık hacı, yeşil bir yaprağa, herhangi bir canlıya bile zarar veremez.¹⁸² Bunun yanında öfkelenmemek, kimseyi incitmemek ve güler yüzlü olmak gibi ahlâkî davranışlar da, haccı gereği gibi yerine getirenlerin elde edecekleri manevî kazançlar arasında yer alır. Kısaca ihram süresince toplumsal barışı ve bütünlüğü bozucu, bencilliği uyandırıcı, geride bırakılan geçici haz ve menfaatleri hatırlatıcı mahiyetteki her türlü fiil yasaklanmıştır.¹⁸³

Hac 27/28. ayette “yararlar” anlamındaki “menâfi” kelimesinin belirsiz olarak zikredilmesi diğer ibadetlerde bulunmayıp sadece hac ibadetine mahsus birtakım faydaların ön plana çıkarılmasından kaynaklanmaktadır.¹⁸⁴ Bir kere hac bir mevsim, bir kongredir. Hac bir ticaret ve ibadet mevsimidir. Toplanma ve tanışma kongresidir. Dünya ve ahiretin buluştuğu, aynı inanca ilişkin uzak-yakın anıların buluştuğu bir farzdır. Ticaret ve pazar esnafı hac döneminde oldukça hareketli, bol sürümlü bir mevsim yaşarlar.¹⁸⁵

İsmail Hakkı Bursevî, 22/Hac, 37. ayetin tefsirinde şöyle der: Hacla ilgili bütün işlerde, Hakka hizmet doğrultusunda güzel davranmaya teşvik etmek gerekir. O halde ey kul! Durumunu düzeltmede acele et, cömert ol ve malınla iyilik yap. Malın yoksa güç ve kuvvetinle iyilik et. Eğer her ikisini sarfedebiliyorsan sarfet. İbrahim’in malını misafirlere; vücudunu, ateşe; kalbini Allaha nasıl verdiğini ve çocuğunu nasıl kurban etmeye arzettiğini düşünmüyor musun?¹⁸⁶

Özetleyecek olursak, hac; sabrı, hoşgörüyü, insanlar arasında ayırım yapmamayı, zorluklara göğüs germeyi, paylaşmayı, kardeşlik duygularının pekişmesini, kendini üstün yada ayrıcalıklı görme gibi kötü hasletleri bertaraf etmeyi, ölümü hatırlayıp, dünyada iyi işler yapmaya çalışmayı sağlar. Hiçbir canlıya zarar vermemeyi öğrenen

¹⁸² Erul, Bünyamin- Keleş, Ekrem, *age.* s. 28

¹⁸³ Erul, Bünyamin- Keleş, Ekrem, *age.* s.29

¹⁸⁴ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c.6.s.26

¹⁸⁵ Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, c. 4, s.2419–2420

¹⁸⁶ Bursevî, *age.* c.6. s. 36

insan, hayatı boyunca bu öğretiyi devam ettirir ve bu sayade hem kendisi huzurlu olur hem de çevresindekileri mutlu kılar.

E. KURBAN

Kurban, “karube” fiilinden masdar olup, sözlükte “yaklaşmak, Allah’a yakınlık sağlamaya vesile olan şey” gibi mânâlara gelir. Kur’an-ı Kerîm’de “mensek” “nüsük” ve “zibh” kelimeleri bazen kurban manasına gelmektedir. Dinî bir terim olarak “ibadet maksadıyla belirli bir vakitte belirli şartları taşıyan hayvanı, usulüne uygun olarak boğazlamak, ya da bu şekilde boğazlanan hayvan” demektir. Arapçada bu şekilde kesilen hayvanlara “udhiyye” “dahaya” “edha” denilmiştir.¹⁸⁷ Kurban, mali bir ibadet olup, kulun malı ile Yaratanına kulluk vazifesini ifa etmesidir.¹⁸⁸

Kurban İslam ümmeti dışındaki ümmetlere de Allah’ın meşru kıldığı bir ibadettir.¹⁸⁹ Kurbanın tarihçesini tâ Hz. Âdem’in oğulları Kâbil ile Hâbil’e kadar götürmek mümkündür.¹⁹⁰ Yine Kur’an-ı Kerim’de Hz. İbrahim’in gördüğü rüya üzerine oğlunu kurban etmek istemesi ancak Allah’ın ona oğlu İsmail yerine kurbanlık göndermesinden¹⁹¹ bahsedilir.¹⁹² Bu ayetle birlikte, Allah-insan ilişkisinde

¹⁸⁷ Akseki, Ahmet Hamdi, *İslâm Dini*, s. 221; Yeprem, Saim, *Hac ve Kurban*, İstanbul, 1965, s.110; Düre, Abdurrahman, *İslâm Ahlâkı ve Manevî Tekâmül* s. 53; Güç, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm’da Kurban*, s. 308–309; Yavuz, Yunus Vehbi- Karagöz, İsmail, “Allah’a Karşı Görevler”, Editör: Hayati Hökelekli, *İslam’a Giriş- Gençliğin İslam Bilgisi*, İstanbul, 2007, s. 328; Akyüz, Vecdî, *Uluslararası Kurban Sempozyumu: “Fıkhi Açısından Kurban”* İstanbul, 2008, s.25

¹⁸⁸ Düre, Abdurrahman, *age*. s.53

¹⁸⁹ Hac, 22/ 34

¹⁹⁰ Maide, 5/27

¹⁹¹ Saffat, 37/ 101–107: “Ya Rabbî, salih evlatlar lütfet bana!Biz de ona aklı başında bir oğul müjdeledik. Çocuk büyüüp yanında koşacak çağa erişince bir gün ona: “Evladım!” dedi, “ben rüyamda seni boğazlamaya giriştiğimi görüyorum, nasıl yaparız bu işi, sen ne dersin bu işe!” Oğlu: “Babacığım!” dedi, “hiç düşünüp çekinme, sana Allah tarafından ne emrediliyorsa onu yap. Allah’ın izniyle benim de sabırlı, dayanıklı biri olduğumu göreceksin!”. Her ikisi de Allah’ın emrine teslim olup, İbrâhim oğlunu şakağı üzere yere yatırıp, Biz de ona: “İbrâhim! Rüyanın gereğini yerine getirdin (onu kurban etmekten seni muaf tuttuk)” deyince (onları büyük bir sevinç kapladı). Biz iyileri işte böyle ödüllendiririz! Bu, gerçekten pek büyük bir imtihandı. Oğluna bedel ona büyük bir kurbanlık verdik.”

¹⁹² Daryal, Ali Murat, *Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri*, İstanbul, 1994, s.341; Görgülü, Faruk, “Kurban: Tüm Dinlerdeki Ortak İbadet” Heyet, *Kur’an’dan Öğütler*, c. 2, s. 153, Yavuz, Yunus Vehbi- Karagöz, İsmail, “Allah’a Karşı Görevler”, Heyet, *age*. s.328

mesafe bulunduğu sahte duygunun geçersizliğini ifade eden kurban ibadeti teşri kılınarak, Hz. İbrahim ve oğlunun anısı ebedileştirilmiştir.¹⁹³

Kurban kesmek, zekât, bayram namazları ve sadaka-ı fitr gibi hicretin ikinci yılında meşrû olmuştur. Kevser suresi ikinci ayet buna delildir.¹⁹⁴ Hac 22/34'te “Biz her ümmete kurban ibadeti koyduk ki Allah'ın kendilerine erzak olarak verdiği hayvanları keserken Allah'ın adını ansınlar. Şunu unutmayın ki hepinizin ilahı bir tek ilahdır. Öyleyse yalnız O'na teslim olun. Sen ey Resulüm: O alçak gönüllü, samimi ve ihlâslı olanları müjdele!”denilerek, ilâhî dinlerin tamamında kurban ibadetinin varlığına işaret edilmektedir. Allah, tevhidi aşılacak için insanların kendisinden başkası adına kurban kesmelerini yasaklamıştır.¹⁹⁵ Bu ayetin Allahın hatırlanması ve onun rızasının kazanılması için emrolunduğu anlaşılmaktadır.¹⁹⁶

“Sen de Rabbin için namaz kıl ve kurban kes.”ayetinden namazın ve kurbanın Rabbe tahsis edilmesi gerektiğini anlıyoruz. Çünkü vahyin ilk günlerin beri namaz kılınmakta kurban kesilmekteydi. Bunun anlamı namazı “ikame etmek” kurbanı ise “vikaye edinmektir.” Tevhid ve ihlâsın gereği budur.¹⁹⁷

İbadetlerin bir zahiri bir de bâtınî yönü vardır. İbadetin fiilî kısmında yapılacak olanlar önceden belirlenmiş olduğundan buna herkes riayet eder. İbadetin özü de diyebileceğimiz manevî yönü ise Allah ile kul arasında kalır. Manevî yönüyle kurban denilince kulun Allah'a olan bağlılığı ve takvası akla gelir. Kur'an-ı Kerim'de “Bilesiniz ki kurban edilen hayvanların ne etleri Allah'a ulaşır ne de kanları! O'na ulaşacak olan şey, ibadetinizdeki içtenlik ve samimiyettir. Allah, bu kurbanlık hayvanları istifadenize sundu ki size gösterdiği/ öğrettiği şekilde O'nun yüceliğini saygıyla anasınız. Ey Peygamber! İbadetlerini içtenlikle yerine getirmeye çalışan kullarımı müjdele!”¹⁹⁸ buyrulmaktadır. Bu ayet, genel olarak bütün ibadetlerde iyi niyet ve ihlâsın gerekliliğini ortaya koymaktadır.¹⁹⁹

¹⁹³ İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal-Tefsîr*, s. 892

¹⁹⁴ Yeprem, Saim, *Hac ve Kurban*, s.110; Akyüz, Vecdi, *Uluslararası Kurban Sempozyumu*, “Fıkhi Açıdan Kurban” s.27

¹⁹⁵ Said Şimşek, “Kur'an'da Kurban ve Çeşitleri” *Uluslar Arası Kurban Sempozyumu*, s. 43

¹⁹⁶ Yeprem, Saim, *Hac ve Kurban*, s. 113

¹⁹⁷ İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal-Tefsîr*, s. 1312

¹⁹⁸ Hac, 22/37

¹⁹⁹ Güç, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban*, s. 311; Yeprem, Saim, *Hac ve Kurban*, s. 113

Allah için kesilen bu kurbanlardan akıtılan kanlar, kurban sahibinden de günahların döküldüğünü, “kirlerin giderildiğini” (Hac, 22/29) sembolize eder. Kişi, Allah için kurban keserken, bunun Hz. İbrahim’den kalma bir sünnet olduğunu, Allah yolunda en sevdiği yavrusunun kurban edilmesinden bir bedel olduğunu tefekkür eder. Allah’ın verdiği mal ve evlatların, Allah yolunda engel değil, tam tersine kendisini Allah’a yaklaştıracak birer vesile olduğunu düşünür. Hacda Allah için gönül rahatlığıyla herhangi bir canlıyı kurban ederken, memleketindeki çocuklarının da Allah yolunda olmaları, Allah’a yakın ve yaklaşıtııcı olmaları için dua eder, hayatı boyunca da bunu gerçekleştirebilmek için gayret eder.²⁰⁰

Allah, insanlardan bir şey istemişse bunu yine insanlar için istemiştir. Belli ki Allah, kurban ibadetiyle insanlar üzerinde derin bir terbiyeyi murâd etmiştir. Bu terbiyenin başka araçlarla ikâme edilmesini talep etmek, bu konuda bir tartışmaya girmek, yeniden bir pazarlık konusu açmak, kurbanı rasyonel bir akılla yaklaşmak, onda bir çelişki yakalamaya çalışmak doğru değildir.²⁰¹

Mekke-i Mükerre ve civarındaki belirli yerlerde yılın belirli zamanında toplu halde yapılan ibadet, yalnız o yerlerin sakinleri ile oraya dışarıdan gidebilecek mali ve bedeni gücü olan hacı adaylarına ihtisar ettirilmemiştir. Orada yapılan ibadet ve merasimden her yerde yapılabilecek ve hepsini ihtiva edecek özel yerlere bağlı olmayacak iki örnek diğer bütün Müslümanlara da teşmil edilmiştir: Bunlardan biri bayram namazı, diğeri ise kurban kesmektir. Kurban de haccın maddi ve toplumsal yönüdür. Böylece bütün Müslümanlar, Hac’da Kabe ve civarında olanlar, dünyanın her yanında ve yöresinde bulunanlar aynı havayı teneffüs edip aynı bayramı aynı ibadetlerle ve gönül huzuru ile yapıp mutluluklarını duyabilirler.²⁰²

Dinin arzu ettiği birlik ve beraberliğin sağlandığı, yardımlaşma ve kardeşlik duygularının canlı tutulduğu günler arasında kurban bayramı günlerinin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Bu günler, fakirlerin yüzlerinin güldüğü, belki de aylardan beri ilk defa sofralarında kurban eti gördüğü, zengin- fakir herkesin birkaç günlüğüne de olsa aynı yemekleri paylaştığı kardeşlik günleridir. İslam, insanların sağlıklı yaşamaları

²⁰⁰ Erul, Bünyamin-Keleş Ekrem, *Haccı Anlamak*, s. 65; Yavuz, Yunus Vehbi- Karagöz, İsmail, “Allah’a Karşı Görevler” Editör: Hayati Hökelekli, *İslam’a Giriş- Gençliğin İslam Bilgisi*, s. 328

²⁰¹ Aktay, Yasin, *Uluslar Arası Kurban Sempozyumu*, “Bir Varoluş Düzeyi Olarak Kurban”, İstanbul, 1994, s. 146

²⁰² Atay, Hüseyin, *Kurban ve Felsefesi*, AÜİF. Dergisi, Ankara, 1969, c. 17 s. 280,

için gerekli görülen besin maddeleri arasında yer alan eti böyle bir vesile ile fakirlerin sofrasına taşımaktadır. Senenin belirli günlerinde de olsa zengin-fakir herkesin evinde et yemeği bulundurmak başka türlü mümkün değildir. Bugün bunu gerçekleştiren yegâne sistem İslam'dır. İslam sadece kendi mensublarına değil bütün insanlara hangi dinden olursa olsun herkese kurban eti vermeyi hoş görmüştür. İşte kurbanın sosyal yönlerinden birisi de budur. Bayramı bir sokak gösterisi, kuru bir gürültü olmaktan çıkarmış; onu her eve, her evin mutfağında pişen aşı kadar götürmüş ve herkesin aşına katmıştır. Bu sosyal ruhu herkese madde ile tattırmayı amaç edinmiştir.²⁰³

Bir yıl boyunca pek çok sıkıntılar çekmiş, belki de ağzına et lokması koymamış bir fakir böylece Allah için çekilen ziyafetten nasîbedâr oluyor.²⁰⁴ Bu suretle iktisadi bir mesele dini ve ahlâkî bir veche kazanıyor. Kurban kesmekle elde edilen şahsi menfaat amme menfaati şekline çevrilmiş oluyor.²⁰⁵ İnsanî duyarlılıkları ve yardımlaşmayı ön plana çıkaran, kardeşlik paylaşma ve dayanışma ruhunu canlı tutan, sosyal adaletin gerçekleşmesine katkıda bulunan malî bir ibadettir.²⁰⁶

Kurban, hayvan üreticilerine büyük bir destek sağlar, dolayısıyla ekonomik hayata canlılık kazandırır. Bütün İslam âleminin de aynı zamanda trilyonlar harcanarak paranın stok edilmesini önler. Hayvanların etinden, yününden ve derisinden şahıs ve kurumlar yararlanır. Dolayısıyla kurban fert ve toplumu hem maddî hem de manevî yönden güçlendirir.²⁰⁷

Kurban toplumda kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışma ruhunu canlı tutar sosyal adaletin gerçekleşmesine katkıda bulunur. Zengine malını Allah rızası, yardımlaşma ve paylaşma yolunda harcama zevk ve alışkanlığını kazandırır, onu cimrilik hastalığından dünya malına tutkunluktan kurtarır. Fakirin de varlıklı kullar aracılığıyla Allaha şükretmesine dünya nimetinin yeryüzündeki dağılımı konusunda

²⁰³ Atay, Hüseyin, age. AÜİF. Dergisi, c. 17 s. 276; Güç, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban*, s.369; Görgülü, Faruk *Kur'an'dan Öğütler*, "Kurban: Tüm Dinlerdeki Ortak İbadet" c. 2, s. 153

²⁰⁴ Saim Yeprem, *Hac ve Kurban*, s. 115

²⁰⁵ Düre, Abdurrahman, *İslâm Ahlâkı ve Manevî Tekâmül*, s. 54

²⁰⁶ Yavuz, Yunus Vehbi- Karagöz, İsmail, "Allah'a Karşı Görevler" Editör: Hayati Hökelekli, *İslam'a Giriş- Gençliğin İslam Bilgisi*, s. 328

²⁰⁷ Yavuz, Yunus Vehbi- Karagöz, İsmail, "Allah'a Karşı Görevler" Editör: Hayati Hökelekli, age. s. 328

karamsarlık ve düşmanlıktan kendisini kurtarmasına ve kendisini toplumun bir üyesi olarak görmesine vesile olur.²⁰⁸

Sistemantik olan ibadetler, özetle; hem bireysel ve toplumsal hem de dünyevî ve uhrevî hakikatleri barındırır. Bilinenin aksine ibadetler, sadece ahireti kazanmak için değil, dünya hayatını tertib ve tanzim etmek, dolayısıyla huzurlu bir hayat sürmek içindir. İslam, sadece, öteye ait, ötelerin dini değil, öncelikle bu hayatın imar ve tezyini içindir. Dolayısıyla, İslamî emir ve kâideler de yaşadığımız hayatı güzelleştirmek ve değerli kılmak içindir.

“İbadetler” başlığı altında incelemeye çalıştığımız, “namaz-oruç-zekât-hac ve kurban” konularının yukarıda da değindiğimiz gibi uhrevî boyutunu değil, bireysel ve toplumsal yaşantımızdaki ahlakî tesirini ele aldık.

²⁰⁸ Güç, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde Ve İslamda Kurban*, s. 370

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HUKUKÎ AYETLERDEKİ
AHLÂKÎ BOYUT

Kişilerin hak ve özgürlüklerini belirleyen hukuk, kişinin saadetini amaçladığı gibi toplumsal refahı da birincil dercede önemser. Bu açıdan, hiçbir toplum, hukuksuz yaşayamaz. Her toplumun kendine has hukukî kaide ve kuralları vardır ve o toplumda yaşayan üyeler, bu kurallara uymakla mükelleftirler. Bu bölümde, girizgâh maksatlı hukuka kısaca değindikten sonra asıl konumuz olan Kur'an'da hukukî alanı ele alacağız.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. HAK KAVRAMI

“Hak” Allah Teâlâ'nın isimlerinden ya da sıfatlarından biridir. Ebû İshak'a göre Kur'an-ı Kerîm'in isimlerinden biridir. Nitekim Bakara, 2/42.ayette “*Hakkı batıla karıştırmayın, bile bile gerçeği gizlemeyin.*” buyrulmaktadır.¹ Coğulu, “hukûk” ve “hıkâk”tır. Hak, adalet, İslâm, doğruluk, ölüm gibi anlamlara gelir.² Arapça bir kavram olan “hak” var olan veya gerçekte bir varlığı bulunan şey demektir. Bu anlamından hareketle hak kelimesi geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur. Meselâ, “bâtıl”ın zıddı anlamında olmak üzere “gerçek”, kesin olarak varlığı bilinen şey, bir kişiye düşen “hisse” hak kelimesi ile ifade edilmektedir. Hak terim olarak da “*hukuk düzeni tarafından şahıslara tanınan menfaat ve yetkiler*” diye tanımlanabilir.³

Hak mutabakat ve muvafakat anlamlarına gelir. Allahın isimlerinden biridir. Hak, hikmetin muktezasına göre vuku bulan hüküm manasına gelir. “Bu karar

¹ “*Hakkı batılın tepesine indiririz de beynini parçalar, bir anda canı çıkar o batılın!*” Enbiya, 21/38

² Zebîdî, *Tâcul-Arûs*, s.166–167

³ Hasan Hacak “Hak” GA, c.2, s. 136

haktır” denilmesindeki gibi. Hak, İslam, Kur’an, hikmet, nusret, saadet, sahih, adalet anlamlarına gelir, çoğulu ise hukuktur. ⁴

Hak kavramının şu üç unsuru içerdiği söylenebilir: 1) Haklarda hak sahibi için bir menfaat bulunur 2) Haklar, sahibine belirli bir yetki tanırlar. 3) Haklar, hukuk düzenleri tarafından verilirler. Bu son unsur hakkın sosyal fonksiyonunu gösterir. Haklar sahiplerince sadece kendi menfaatleri için değil, toplumun menfaati de göz önüne alınarak verilir. Bu unsur gereğince, haklar bizzat toplum zararına olarak kullanılamaz. ⁵

B. HUKUK KAVRAMI

Hukuk, hak kelimesinin çoğulu olup, “haklar” manasına gelir. ⁶ Hukuk, “temelde Şâriin görünürde ise dinin, aklın ve hukuk düzenin tanıdığı yetki güç ve imtiyazlar” demektir. ⁷ Cemiyet olan yerde hukukun olması, yani o toplulukta bulunan fertlerin bir takım kâidelere uyması zorunludur. İnsan topluluğunda câri olan nizamların hepsine birden “hukuk” denir. Hukuk; ferdin fertle, ferdin devletle, devletlerin birbirleri ile olan münasebetlerini tanzim eden kurallar kâideler topluluğudur. ⁸

Hukuk, toplumda beşerî ilişkileri adalete uygun olarak düzene koyma ve fertlerin hak ve sorumlulukları arasında denge kurma fonksiyonuna sahiptir. Fert ve toplumların her yönüyle hak ve sorumluluklarının belirlenmesi ve dengelenmesi semavî dinlerin de ana konularından birini teşkil etmektedir. ⁹

Biz burada, medenî hukukun değil, İslam hukukunun içerdiği konuları ele alacağız. İslam hukukunun da diğer hukuk sistemleri gibi cemiyet hayatının en önemli müessese ve kaidelerini düzenlemekle beraber, onu başka sistemlerden ayıran vasıf ve özellikler vardır; bunları şöyle özetleyebiliriz.

⁴ Ömer, Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhâtı Fıkhiyye Kâmûsu*, İstanbul, ty. c.1, s. 14–15

⁵ Hasan Hacak “Hak” *GA*, s.136

⁶ Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle İslam Hukuku*, İstanbul, 1983, s.19

⁷ Bardakoğlu, Ali, “Hak” *DİA* İstanbul, 1997, cilt.15, s.139

⁸ Döndüren, Hamdi, *age*. s.19

⁹ Bardakoğlu, Ali, “Hak” *DİA* cilt.15, s.139

1. İslam hukuku en son ve en şâmil semâvî (dinî) bir hukuktur. İslam hukukundaki iki ana kaynak, Kur'an ve Sünnettir. Laik hukuk sistemlerinde başlıca kaynaklar; kanun, örf, adet, ilmî ve kazaî içtihatlardır.
2. İslam hukuku vicdanları terbiye ederek onları iyiliğe sevkeder, kötülükten nehyeder. Bu yüzden diğer hukuk sistemlerinin tersine her fiil için dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki karşılık koymuştur.
3. İslam hukuku yalnız kötü ve suç sayılan fiileri cezalandırmakla kalmamış, iyi davranışlara manevî mükâfatlar koymuştur.
4. Diğer sistemlerde teşriî selahiyeti anayasanın tayin ettiği bir heyete ait olduğu halde İslam hukukunda bu selahiyet ilim ve ehliyet iledir.
5. İslam hukuku hali hazır ve günlük problemleri düzene koymakla kalmaz ıslahatçı ve inkılâpçı özelliği ile cemiyeti belli bir plana göre yeniden şekillendirmek ister.¹⁰

II. KUR'AN'DA HUKUKÎ ALAN

Kur'an'daki hukukî alanı, “özel hukuk” ve kamu hukuku” olarak ikiye ayırabiliriz. Klasik İslam hukukunda “muamelât” ve “ukubât” olarak incelenen bu konuları, tezimizin amacı doğrultusunda ahlâkî açıdan ele almaya çalıştık. Zaten Kur'an ahkâmını, Kur'an ahlâkından ayrı değerlendirmek söz konusu değildir.

A. ÖZEL HUKUK

Toplum içindeki kişilerin ve kuruluşların eşit haklara sahip ve eşit yükümlülükler altında bulunan varlıklar olarak sürdürdükleri ilişkileri düzenleyen hukuk alanına “özel hukuk” (muâmelat) denilmektedir. Sözü edilen bu hukuk insan haklarına ve eşitliğe dayanmaktadır. Çünkü insanın insan olmak sıfatıyla bazı hak ve özgürlüklere sahip olması ve bunları hem kişilere hem de devlete karşı savunması

¹⁰ Karaman, Hayrettin, *Modern Problemler Karşısında İslam Hukuku*, İstanbul, 1972, s.73–74

İslam'da da vazgeçilmez bir hak olarak telakki edilmektedir. Kişisel hak ve özgürlüklerin varlığı da insana nikâh- talak vb. sözleşme serbestisi, mülkiyet ve miras hakkını vermektedir ki, bunlar da zaten özel hukukun temelini oluşturmaktadır. Bu yüzden ki, özel hukuk denilince birey, aile, eşya, borçlar ve miras hukuku gibi hukuk dalları akla gelmektedir.¹¹

1. Şahıs Hukuku ve Ahlâkî Boyutu

Haklardan faydalanabilen ve hak sahibi olabilen varlığa *şahıs* denir. Ancak usulüne göre meydana gelen insan ve mal toplulukları da şahıs sayılır. Burada şahıstan maksat, maddî değil hukukî bir mefhumdur. Bu itibarla şahıslar insandan ibaretse hakikî şahıs, müstakil varlığı olan ve hak sahibi olabilen insan veya mal topluluklarından ibaretse hükmi şahıslar diye ikiye ayrılmışlardır. İnsanın şahsiyeti, sağ doğmak şartıyla ana rahmine düştüğü andan itibaren başlamaktadır.¹²

İslam şeriatında her bir insanın tam hürriyeti vardır ve devletin bütün maslahatlarıyla uygun olarak düzenlenmiştir. Devlet adına ve cemiyet namına hiçbir insanın hukuku çiğnenemez. Devletin maslahatları da fertlerin hevalarına kurban edilemez. Her bir insan, insan olma şerefiyle bütün hukuk ve vazifelerine ehil kabul edilir. İslam şeriatı nazarında, insanın imanı ve vicdanı, hukukun ve vazifelerin en doğru kaynağı ve en kuvvetli muhafızıdır. Emanetlerin ehline verilmesi emri, insanların bütün haklarını, vazifelerini tamamıyla toplar.¹³ İslam hukukunun korumayı hedeflediği temel değerler bulunmaktadır. Gerek fertlerin durumu gerekse toplum düzeninin devamı ve korunması zarûriyyâtı hamse (beş temel değer) olarak ifade edilen bu değerler üzerine kuruludur. İslam, klasik kaynaklarımızda dinin, canın, aklın, neslin ve malın korunması şeklinde sıralanan, sayılarının daha da çoğaltılması mümkün olan bu değerleri korumaya, özel bir itina göstermiş, bunlardan

¹¹ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz: Hayrettin, Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, c.1, s. 21-24; Demirci, Muhsin, *Kuranda Toplumsal Düzen*, s.249

¹² Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle İslam Hukuku*, s. 113; Karaman, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, s. 265

¹³ Carullah, Musa, *İslâm Şeriatının Esasları*, Ankara, 2002, s.52

her birinin gerek varlığını ve ayakta durmasını, gerekse korunmasını ve sürekliliğini sağlayan hükümler koymuştur.¹⁴

a. İnsan Hakları

Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok âyetinde hem kişinin kendi mânevî kişiliğini koruyup geliştirmesi, hem de başkalarının mânevî kişiliğine, şeref ve haysiyetine saygılı olması emredilir. Meselâ Hucurât sûresinin 10–13. âyetlerinde şöyle buyrulur: *“Müminler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz. Ey müminler, bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir. Kim de tövbe etmezse işte onlar zalimlerdir. Ey iman edenler, zannın çoğundan kaçının. Çünkü bazı zanlar vardır ki günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Birbirinizi çekiştirmeyin. Biriniz ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? (Elbette hoşlanmaz) tiksiniirsiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyicidir. Ey insanlar, doğrusu biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır.”*¹⁵

İslam anlayışı, temelde bütün insanları bir ve aynı kabul ettiği gibi dünyaya gelen her insan için genel- geçer bazı hakları da kabul eder. Sadece insan olması bakımından doğuştan sahip olunan temel hak ve hürriyetler yüce Allahın insana bir armağanı, bağıışı ve iyiliğidir. Bunlar genel, kesin, değişmez hak ve hürriyetlerdir. Bunlardan yararlanma konusunda insanlar, Hz. Peygamberin (s.a.v) ifadesi ile, *“Tarağın dişleri gibi eşittirler”*¹⁶ bu hakların korunması ve yaşatılması, bütün ilahî buyrukların ortak amacıdır. Zârûriyyât denen bu değerler, toplumun varlığını

¹⁴ Şâtıbî, Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati, *Muvafakat*, Kahire, 1341, c.2, s.10; Koşum, Adnan, “İslâm Hukukunda Hırsızlık Konusunda Yeni Yaklaşımlar” *Diyanet İlmi Dergisi*, c. 37, s. 87

¹⁵ Heyet, *İlmihal* (TDV), Ankara, 2006, c.2, s.186

¹⁶ Ahmed b. Hanbel, V. 411

koruyabilmesi için kaçınılmaz değerlerdir. Bunlar yitirildiği takdirde hayatın düzeni yok olur, anarşi kol gezer, bozgunculuk ve kötülük her tarafa yayılır, ahiretteki ebedî saadet de yitirilmiş olur. Bu zarurî değerler şunlardır:

a. Dini koruma: Kur'an, dinin fitrî oluşunu şu ayetle beyan etmektedir: *“Sen yüzünü bir hanîf olarak dine, Allah'ın fitratına çevir ki O, insanları bu fitrat üzere yaratmıştır. Allah'ın fitrat kanunu değiştirilemez.”* Dinin varlığı için, Allah, kendisine iman edilmesini ve bunun yanı sıra namaz, oruç, hac ve zekat gibi ibadetleri farz kılmıştır.¹⁷

b. Canı koruma: Hayatın idamesi için zarurî olan miktarda yemeyi, içmeyi ve giyinmeyi farz kılmış öte yandan yaşama hakkına yönelik tecavüzlere karşı kısas, diyet ve kefareh hükümlerini koymuştur.¹⁸

Kur'an-ı Kerim de, insan hayatına kastetmeyi en büyük günahlardan saymıştır: *“...Kim bir kimseyi, bir kimseye veya yeryüzünde bozgunculuğa karşılık olmadan öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de onu diriltirse (ölümünden kurtarırsa), bütün insanları diriltmiş gibi olur.”* Bu durumda; bir insanı öldüren adetâ bütün insanları öldürmüş, bir insanı ölümden kurtaran da adeta bütün insanlığa hayat bahşetmiş gibidir. İslam dini, can güvenliğinin sağlanması ve fertlerin huzur içinde yaşamalarının temini için, kan davalarını yasaklamıştır. İnsanın intihara kalkışmaması, canına kıymaması, bile bile bedenini sakatlamaması, kendini tehlikeye atmaması vücudu ile ilgili sorumluluklarındandır.¹⁹ Peygamberimiz; *“Haberiniz olsun cahiliye devrindeki bütün kan dâvaları kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan dâvası da el-Hâris b. Abdilmuttalib'in kan dâvasıdır.”*²⁰ buyurmuştur.

Bir kimsenin başkalarının hayatına son vermesi yasak olduğu gibi kendi hayatını da sona erdirmesi yasaktır. Ayrıca, bedenine ve organlarına da zarar veremez. İsrâ: 17/33 ile Enam, 6/151 âyetleri buna da işaret eder

c. Akli koruma: İslam, aklın korunması için onun selim kalmasını sağlayacak ve aktivitesini arttıracak her şeyi mübah kılmış, bozulmasına ve zaafa uğramasına yol açacak içki vb. sarhoş edici uyuşturucu maddeleri yasaklamış, bunları alanlar için

¹⁷ Rûm, 30/30

¹⁸ Şa'ban, Zekiyüddîn, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usul-i Fıkıh)*(trc. İbrahim Kâfi Dönmez) s.414

¹⁹ Mâide, 5/32

²⁰ Ebu Dâvud, Büyû, 5

cezâî hükümler koymuştur.²¹ “Biz emaneti göklere, yeryüzüne ve dağlara sunduk. Onlar bu yükü yüklenmekten imtina etti. Ancak insan emaneti yüklendi. İnsan çok zâlim ve câhildir.”²²

İslam dini, ruhun sağlıklı olması ve işlevini doğru düzgün yerine getirmesi için bir yandan ruh sağlığını bozan ve akla zarar veren uyuşturucu kullanmayı, içki içmeyi yasaklarken diğer yandan ilim, irfan ve sahih inanç sahibi olmayı, hurafelerden ve batıl inançlardan zihni temizlemeyi emreder.²³

d. Nesli koruma: Soyun korunması ve insana yaraşır bir mükemmellikte sürüp gitmesi için Allah, evliliği meşru kılmış, zînayı yasaklamış, zîna edenler için cezâî hükümler koymuştur. Bir kimsenin karşı cinsten birini rahatsız ve taciz etmesini, laf atmasını, sarkıntılık yapmasını yasaklamış, namuslu bir kadına iftira etmeyi ve adını kötüye çıkarmayı büyük günahlardan saymış, evliliği ve aile kurmay teşvik etmiştir.²⁴ Nitekim Rasulullah(sav) şöyle buyurmuştur:²⁵

“Evleniniz, çoğalınız. Ben kıyamette diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övünürüm.”²⁶

Nefsi korumak esas olduğu gibi insandaki kötülüğü emreden nefsânî duyguların etkisinden korunmak da bir görevdir. Nefse âid duyguların etkisinden korunmanın en iyi yolu evlenmektir. Çünkü eşler evlilik sayesinde birbirlerinin iffet ve namusuna perde olmaktadır. Nitekim Kur'an'da: “Onlar sizin perdeniz siz de onların perdesisiniz.”²⁷ buyrulur. Allah Rasûlü de: “Ey gençler topluluğu içinizden evlenmeye gücü yetenler evlensin, evlenmeye gücü yetmeyenler ise oruç tutsun.”²⁸

e. Malı koruma: Yüce dinimizin insanlara verdiği temel haklardan biri de mal ve mülk edinme hakkıdır. Bu hakkı kaybetmemek için çalışmak ve helâl kazanç

²¹ Şa'ban, Zekiyüddîn, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usul-i Fıkıh)*, s. 414

²² Ahzâb, 33/ 72

²³ Uludağ, Süleyman, “Ahlak, Maneviyat ve Gündelik Hayat”, Editör: Süleyman Uludağ, *İslam'a Giriş-Temel Esaslar*, Ankara, 2008, s.339

²⁴ Nur, 24/4

²⁵ Uludağ, Süleyman, “Ahlak, Maneviyat ve Gündelik Hayat”, Editör: Süleyman Uludağ, *age.* s.339

²⁶ Ebu Davud, Nikah 4; Nesâî, Nikah, 11

²⁷ Bakara, 2/187

²⁸ Ebû Dâvud, Nikâh, 1; İbn Mâce, Nikah, 1

sağlamak zorundayız. Çünkü İslâm madde ile mana, ruh ile beden ve dünya ile ahiret arasında bir denge kurmuştur.²⁹ Bu durum ise Kur'an'da şöyle açıklanmaktadır: “Allah'ın sana verdiği şeylerde, âhiret yurdunu da gözet, dünyadaki payını da unutma.”³⁰

Allah, malın varlığı ve elde edilmesi için, rızık temin etmek üzere çalışmayı farz kılmış, alım-satım, kira, hibe ve âriyet gibi muameleleri meşru saymıştır. Malın korunması için hırsızlığı yasaklamış, hırsızın fiiline ceza tertib etmiştir. Öte yandan aldatmayı, hıyaneti, ribâyı ve “insanların mallarını haksız yere yeme” olarak nitelendirilecek her türlü fiili haram kılmış, başkalarına verilen zararların tazmin edilmesi hükmünü koymuştur.³¹

“Rüştüne erişinceye kadar, yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın, verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü söz (veren sözünden) sorumludur.” “Allah'ın size dayanak kıldığı mallarınızı sefihlere vermeyin.”³² ayetleri malın hakkaniyet ile korunması gereğine dikkat çeker.³³

Vedâ haccında Hz. Peygamber bütün müslümanlara hitaben, “Bu gün, bu ay ve bu belde nasıl kutsal ve masûn ise, canlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da öylesine masûndur (toplumun sorumluluğu ve hukukun güvencesi altındadır)” buyurarak³⁴, insanın yaşama hakkının dokunulmazlığını belirtmiştir. Bir başka hadiste de “Yedi helâk edici şeyden sakının. Bunlardan biri de Allah'ın haram kıldığı bir cana kıymaktır”³⁵ buyurmuştur.

b. Köleliğin Kaldırılması

İslam dini geldiğinde kölelik bütün dehşetiyle devam eden, ekonomik ve sosyal bir vâkıydı. İslam hukuku köleliğin diğer bütün kaynaklarını derhal yasakladı,

²⁹ Hökelekli, Hayatî, “İslam'ı Bilmek” Editör: Hayatî Hökelekli, *İslama Giriş-Gençliğin İslam Bilgisi*, İstanbul, 2007, s.207

³⁰ Kasas, 28 /77

³¹ Şa’ban, Zekiyüddîn, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usul-i Fıkıh)*, s.415

³² İsrâ, 17/34.

³³ Nisa, 4/5

³⁴ Buhârî, İlim, 37, Hac, 132; Müslim, Hac, 147

³⁵ Buhârî, Vesâyât, 23; Tıb, 48; Hudûd, 44; Müslim, İmân, 144; Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 10

(sadece savaş esirliği sonucunda ulül-emr'e, karşılıklı olma ve kamu yararı şartları gerekli kılınıyorsa) onu zarurî ve geçici bir ara statü olarak benimsedi.³⁶ İslam âlimleri, köleliğin istisna olduğunu kabul eder.

İslamiyet köleliği, eski medeniyetlerde ve çağdaşı güçlü devletlerde yerleşmiş ve tabii kabul edilmiş bir konumda bulduğundan onu tek taraflı ve kesin bir kararla kaldırma yönüne gitmeyip zaman içinde ortadan kalkmasına imkân verecek bir zemin oluşturma yolunu seçmiştir. Bunun başlıca üç sebebi olduğu söylenebilir:

1- Köleliğin en önemli ve devamlı kaynağını savaş esirleri teşkil eder. Savaş esirlerinin tasfiyesi ise üç yolla mümkündür. Öldürmek, fidye almak, hür insanlardan ayrı bir statü vermek,

2- Her savaş esirinin parası olacak ya da mübadele edecek karşı esirleri bulunacak diye bir kayıt yoktur. Bu durumda İslam'da kölelik ölmenin alternatifi olarak kişiye hayat hakkı tanımadır.

3- Ele geçirilen savaş esirlerinden köle olarak faydalanılacağını bilmek savaş esnasında gereksiz kan dökme işini belirli ölçüde önlemektedir. Ayrıca bu durum savaşın sona ermesinden sonraki esir katliamına da mani olmaktadır.

4- Köleliği tek taraflı bir kararla kaldırmanın ilk dönem İslam toplumunun aleyhine olduğu açıktır. Zira gayrimüslim devletler köleliği uygulayıp ele geçirdikleri Müslüman esirleri devamlı köleleştirirken İslam devletinin elindeki esirleri serbest bırakması onun zayıflaması sonucunu doğuracaktır.

5- Tüm bu sebeplerden dolayı İslam devleti köleliği def'aten ortadan kaldırmak yerine tedrici bir metodla azatlamayı uygun görmüştür. Kölelerin bu zaman zarfında ise insanca muamele görmesini sağlama ve sonunda hür olarak yeniden insanlığa kazandırma yolunda başarılı adımlar atmıştır.³⁷

Esirler salınırken kendilerinden bir daha Müslümanlar aleyhine hareket etmeyeceklerine dair söz alınırdı. Erdemli kişilerin sözlerinde durma ihtimali yüksek olduğu için bunun da bir faydası vardı. Ancak bir kısmının sözünden cayması yine

³⁶ ez-Zerka, Mustafa Ahmed, *el-Fıkhü'l-İslâmî fî Sevbihî'l-Cedid*, Dımaşk, 1967, c.1, s.44; İbn Aşur Muhammed Tahir, *İslam Hukuk Felsefesi Gaye Problemleri* (trc. Mehmet Erdoğan Vecdi Akyüz) İstanbul, 1988, s.117

³⁷ Aydın, Mehmet Akif, "Köle" *DİA*. Ankara, 2002, c.26, s.237-246

Müslümanlar aleyhine mücadele vermesi ihtimali yok değildi. Gerçekleşmediği halde böyle bir ihtimal var diye ele geçen esirleri öldürmek “Allah’a kulluk ve onun yarattıklarına şefkat” dini olan İslam’a yakışır mıydı! Kuran’ın bu soruya verdiği cevap açıktır: vehim ve ihtimale dayanılarak insan hakları çiğnenemez. Yaşama hakkı bunların başında gelir. Hıyanet ihtimali gerçekleşirse hainler er geç yine yakalanır ve hak ettikleri cezayı görürler.³⁸

Kuran-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde “köle edinin” diye bir tek emir yoktur. Aksine köle ve cariyeyi azad etmenin faziletlerinden bahseden ayetler³⁹ yanında, hadis kitaplarında da bağımsız bölümler bulunmaktadır. Aslında tarih boyunca gelen bütün kutsal kitapların köleliğe karşı çıktığını belirtmek gerekir. Bugünkü Tevrat ve İncildeki köleliği destekleyen hükümlerin daha sonradan eklendiği ise bilinmektedir.⁴⁰ Hz. Peygamber (a.s.m), kölelerle ilgili şöyle der: “*Onlara, ‘kölem, cariyem’ demeyiniz. ‘Oğlum, kızım’ deyiniz.*”⁴¹ “*Onlara yediğinizden yedin, giydiğinizden giydirin...*”⁴²

İslam, Allah’ın rızasına kavuşmak isteyen Müslümanların samimiyetle benimsedikleri köle azat etme alışkanlığını yerleştirmek, ayrıca bazı günahların kefareti olarak köle azadını şart koşmak suretiyle köleler için hürriyete kavuşma yollarını çoğaltmıştır. Yalnız İslam hukukunda görülen bir uygulama olarak da devlet, gelirlerinin belirli bir bölümünü köle azadına tahsis etmiştir. Bu arada İslamiyet kölelere, birçok noktada hürlere yakın bir hukukî statü vermiş ve bunu sosyal hayatta uygulamaya koyarak onlara hürriyetlerine kavuşuncaya kadar insanca yaşama imkânı sağlamıştır. Köle ve cariyelerle evlenmenin teşvik edilmesi, kölelere karşı kötü muamelenin yasaklanıp onlara iyi davranmanın dinî ve hukukî bir sorumluluk haline getirilmesi bunun örnekleridir. Bunların ne ölçüde ileri ve insanî bir anlayışı yansıttığını anlamak için İslam toplumunda ki kölelerle diğer toplumlarda –özellikle yakın zamana kadar Amerikan toplumunda– yer alan kölelerin yaşayışlarının karşılaştırılması yeterli olacaktır.⁴³

³⁸ Heyet, *Kur’an Yolu* c. 2, s. 710;

³⁹ Nisa, 4/92; Mâide, 5/89; Nûr, 24/33; Muhammed, 47/4; Enfal, 8/67, 70-71

⁴⁰ Fendoğlu, Hasan Tahsin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*, İstanbul 1996, s.18

⁴¹ Buhârî, İtk, 50-51

⁴² Buhârî, İtk, 15

⁴³ Aydın, Mehmet Akif, “Köle” *DİA*. c.26, s.237-246

Kur'an, bütün insanlığın aynı babadan geldiğini belirterek ayırım yapmamakta *“Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım”*⁴⁴ demekle de kendisinden başkasına tapılmasını yasaklamaktadır. Yine; *“Fakat o sarı yokuşu aşmaya çalışmadı. Böyle yaparak verilen nimetlerin şükürünü eda etmedi. Sarı yokuş, bilir misin nedir? Sarı yokuş: bir köleyi, bir esiri hürriyetine kavuşturmadır.”*⁴⁵ve *“Takvâ, yüzlerinizi doğruya ya da batıya doğru çevirme değildir. Lâkin takvâ Allah’a, âhiret gününe, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere iman eden, sevdiği malını Allah’ı hoşnud etmek için yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalan gariplere, isteyenlere ve boyunduruk altında bulunup hürriyetine kavuşmak isteyen köle ve esirlere veren, namazı hakkıyla ifa edip zekâtı veren, sözleştiği zaman sözlerinde duran, hele hele sıkıntı ve hastalık hallerinde, savaşın şiddetleri esnasında sabreden kimselerin davranışlarıdır. İşte onlardır imanlarında samimi olanlar ve işte onlardır her türlü fenalıktan korunan takvâlılar!”*⁴⁶ayetleri, İslam’ın köleliği kaldırmada ne kadar ısrarcı olduğunun göstergesidir. Keza yemin kefareti⁴⁷ köle azad etmeyi ister.⁴⁸

Köle azadı hürriyete açılan kapıların en genişidir. Kefâretlerin hemen bütününde ilk sırayı alan bu ödeme türü topluma bir üye kazandırmakta kölelik ölüm; hürriyet hayat olduğuna göre ölümden sonra onları diriltmek ve yaratılıştan hak sahibi olunan bu en değerli varlığı karşılıksız salma, iyi davranmaya teşvik gibi çeşitli sebepler yanında kefaretle de onlara bağışlanmak gayesi güder. Köle azadının kefareti eğer hata yoluyla öldürme kefareti ise başka bir manası daha vardır. Ölenle bir üyesini kaybeden toplum hürriyetine kavuşan bir köle ile kaybını telafi edecektir.⁴⁹

c. Özel Hayatın Gizliliği

“Ey iman edenler! Ellerinizi altında bulunan köle ve hizmetçileriniz ile içinizden henüz bülûğa ermemiş çocuklarınız, odanıza girmek için şu üç vakitte sizden

⁴⁴ Zâriyat, 51/56

⁴⁵ Beled, 90/11-13

⁴⁶ Bakara, 2/177

⁴⁷ Mâide, 5/89

⁴⁸ Fendoğlu, Hasan Tahsin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*, s. 197-198

⁴⁹ Akyüz Vecdi, *age.* s.190–192

izin istesinler: Sabah namazından önce, öğle vakti istirahat için elbiselerinizi çıkardığınız zaman ve bir de yatsı namazından sonra. İşte bu üç vakit, mahremiyet vakitlerinizdir. Ama bunların dışında izinsiz girmelerinde sizin için de, onlar için de bir mahzur yoktur. Çünkü sizin birbirinizin yanına girip çıkmanız kaçınılmazdır. İşte Allah size âyetlerini böylece açıklar. Gerçekten Allah, alim ve hakîmdir. Çocuklarınız bülüğa erdiklerinde ise, kendilerinden büyük olanları nasıl izin istiyorlardı ise, odanıza girmek için her vakitte izin istesinler. İşte Allah size âyetlerini böylece açıklar. Çünkü Allah her şeyi bilir, her hükmü yerinde açıklar.”⁵⁰

“Ey iman edenler! Yemeğe izin verilmeksizin, vaktine de bakmaksızın, Peygamberin evine girmeyiniz. Fakat dâvet edildiğinizde girin. Yemeği yiyince hemen dağılın, yemekten sonra sohbete dalmayın. Çünkü bu hareketiniz Peygamberi rahatsız ediyor, lâkin utandığından, size karşı bir şey söylemiyordu. Oysa Allah, gerçeğı açıklamaktan çekinmez. Eğer müminlerin annelerinden bir şey soracak veya isteyecek olursanız, onu perde arkasından isteyiniz. Böyle yapmanız, hem sizin hem de onların kalpleri yönünden daha nezihtir. Sizin Allah'ın Resulünü rahatsız etmeniz ve kendisinin vefatından sonra onun eşlerini nikâhlananız asla helâl değildir. Çünkü bu, Allah katında büyük bir günahdır.”⁵¹

Ev halkı, birbirine saygılı olmalı, çocuklar bu saygı çerçevesi içerisinde büyümeli ve yetiştirilmelidir. Aynı şekilde herhangi bir eve girebilmek için, oranın sahiplerinden izin ve randevu almak medeni ilişkilerdeki en temel kurallardandır:

“Siz ey imana erişenler! Kendi evlerinizden başka evlere sakinlerinden izin almadan, onlara selam vermeden girmeyin. Eğer karşılıklı haklarınızı dikkate alacak olursanız bu öğüt sizin kendi iyiliğiniz içindir. Öyleyse, evde kimseyi bulamadığınız takdirde, size izin verilinceye kadar içeri girmeyin ve size “Dönün” denirse dönün. Bu sizin töhmet altına girmemeniz için en uygun davranış tarzıdır, çünkü Allah edip eylediğiniz her şeyi bilir. Öte yandan içinde oturulmayan ama kamusal amaçlarla kullanılan evlere girmenizde bir sakınca yoktur; fakat yine de aklınızdan çıkarmayın ki, Allah, açıkça yaptıklarınızı da, gizlediklerinizi de tümüyle bilmektedir.”⁵² Âdetâ baskın yapar gibi birdenbire medeniyetten yoksun bir şekilde bir başkasının evine,

⁵⁰ Nûr, 24/58-59

⁵¹ Ahzab 33/53

⁵² Nûr, 24/27, 29

özel mülküne girmek, İslam ahlâkına ve insaniyete muvâfık değildir. Ayette emrolunduğu gibi izin isteyerek girmek elzemdir. hiç kimsenin güvenliği, huzuru ve emniyeti ihlal edilmemelidir.⁵³

Özel hayatla ilgili dikkat edilmesi gereken kavramlardan biri olan “tecessüs” ile ilgili ayette şöyle emrolunmaktadır: *“Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tevbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyicidir.”* وَلَا تَجَسَّوْا⁵⁴ *“birbirinizin gizli hallerini araştırmayın”,* yani müminlerin eksiklerini bulacağız, azçok delil ve işaretler elde ederek zannımızı kesin bilgi haline getireceğiz diye casus gibi inceden inceye yoklayıp araştırmayın, Allahın örttüğünü siz de örtün. Tecessüs, büyük günahlardandır. Başkalarının gizli hallerini araştırmak ve açıklamak, kimin ne ayıbı var, kimin ne kusuru var, kimin ne şekilde gizlenmiş hataları var diye öğrenmeye çalışmak bir müslümanın işi değildir. Peygamberimiz bir hutbesinde böyle insanlarla ilgili olarak: *“Ey dili ile inanmış da henüz iman kalplerine tam olarak yerleşmemiş olanlar! Müslümanların gizli hallerini araştırmayınız. Çünkü kim onların gizliliklerini araştırırsa, Allah da onların gizliliklerini araştırır. Allah da kimin gizliliğini araştırırsa evinde dahi onu rezil rüsvay eder.”*⁵⁵ buyurmuştur.⁵⁶

İnsanda berâet-i zimmet asıldır ve adaleti esas alan İslam dini, Müslümanlara hatta gayr-i müslimlere karşı hüsn-i zan beslenmesini emretmiş bunun idamesi ve muhafazası için de insanların gizli taraflarını araştırmayı yasaklamıştır.⁵⁷

Temel insan hakları, dinimizce koruma altına alınmış ve her türlü tecavüzden korunmuştur. Toplumların felahı açısından bireyin her türlü hakkını garanti altına alan İslam, kölelik gibi bir müesseseyi yıkma yoluna gitmiş ve Müslümanları her zaman merhatli olmaya davet etmiştir. Âdâb-ı muaşeretten olan özel hayatı da önemsemiş ve bu konuda duyarlı olmayı emretmiştir

⁵³ Yazır, Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, c.5, s. 3498

⁵⁴ Hucurat, 49/12

⁵⁵ Tirmizi, Birr, 85

⁵⁶ Aydın, Davut, *Hucûrat Suresi Tefsiri*, İstanbul, 2006, s.135

⁵⁷ Kip, Salahattin, *Hucurat Suresi Etrafında İnsan ve Terbiyesi*, y.y.t.y. s.130

d. Kadına Karşı Şiddet

İslam dini, gerek İslam öncesi Arap toplumundaki dinî anlayış ve gerekse yerleşmiş örf ve adetlere nispetle kadının sosyal, ekonomik ve hukukî konumunda çok önemli değişiklikler yapmıştır. Her şeyden önce Kur'an-ı Kerim, insan olması bakımından kadını erkekle eşit bir varlık olarak kabul etmiştir. Yüce Allah, insanların birbirleriyle kaynaşıp daha huzurlu ve mutlu yaşamaları için erkek ve kadını birbirlerine eş olarak yaratmıştır: *“Kaynaşmanız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet peyda etmesi de O'nun (varlığının) delillerindendir. Doğrusu bunda, iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır.”*⁵⁸

İslam'da, Yahudi ve Hristiyan teolojilerinde kabul edildiği gibi, ilk kadın tarafından işlenen ve erkeğin de işlemesine sebep olunan aslî günah anlayışı yoktur. Kur'an, Hz. Âdem'le Hz. Havva'nın şeytan tarafından müştereken kandırılarak günaha meylettiklerinden bahseder.⁵⁹ Dolayısıyla İslam'da, feminizme zemin oluşturacak kadın karşıtı bir söylem yoktur. Erkek olsun, kadın olsun her doğan çocuk günahsız doğar ve masum kabul edilir; sonradan işlediği günahlardan dolayı sorumlu tutulur. Hadis ve sünnette de geçtiği üzere, Hz. Peygamber'in kadınlara yönelik sözleri ve uygulamaları, Kur'an'da belirtilen bu çizgiye uygun düşmektedir. Kadınlar her zaman O'nu, sorunlarıyla ilgilenen, eşleriyle olan anlaşmazlıklarda ara buluculuk yapan, haklarını koruyup kollayan, erkeklere eşlerine iyi davranmalarını öğütleyen ve kendi yaşantısıyla da buna örneklik eden sıcak bir dost ve koruyucu olarak bulmuşlardır. Peygamber (a.s.)'ın beyan ve uygulamalarında bu tavrın örneklerini tüm ayrıntılarıyla görebilmek mümkündür. Nitekim O (a.s.): *“Sizin en hayırlınız, eşlerine karşı en iyi davrananlarınızdır. İçinizde eşlerine karşı en iyi davrananınız da benim.”*⁶⁰ diye buyururken hem bizatihi kendisinin kadınlara karşı gösterilmesi gereken hayırhahlığa örnek teşkil ettiğini, hem de ashabının buna uygun davranışlar geliştirmesini öngörmektedir.⁶¹ Aynı şekilde Allah Resûlü'nün insanlığa

⁵⁸ Rum, 30/21

⁵⁹ Bakara, 2/34-36; Tâhâ, 20/121

⁶⁰ İbn Mâce, Nikah, 50.

⁶¹ Güner, Osman, “İslam Düşüncesinde Kadına Yönelik Şiddet Söylemine Bir Bakış”, *OMÜİF Dergisi*, Samsun, 2007, sy. 23, s.56-57

son seslenişı ve vasiyeti olarak irat ettiği Veda Hutbesi'nde de kadınlara yönelik davranışlar konusunda ashabını şöyle uyarmıştır: *“Ey İnsanlar! Kadınlarınızın sizin üzerinizde hakkı bulunduğu gibi, sizin de onlar üzerinizde hakkınız vardır: Sizin onlar üzerindeki hakkınız, sizden başka bir erkeğe döşeginizi çiğnetmemeleri (namusunuzu korumaları) ve sizin hoşlanmadığınız herhangi bir kimseyi, izninizin dışında evlerinize almamalarıdır. Kadınlara en güzel şekilde davranın; zira onlar sizin himaye ve korumanız altına girmiş kimselerdir. Sizler onları Allah'ın bir emaneti olarak aldınız...Kadın (hak)lar(ına riayet) konusunda Allah'tan korkun. Ve onlara karşı en güzel tarzda muamele edin!..”*⁶²

Burada şunu da belirtmekte yarar vardır: Kur'an'ı ve Peygamber'in (a.s.) sünnetini değerlendirmede bütüncül bakamayan, gönderilen ilahî metinlerin indiği ortamı ve kavramların anlamını kavramakta zorluk çeken ve yeterince tahlil gücüne sahip olmayan kimi şahısların, bazı ayet ve hadis metinlerinde geçen ve iyi tahlil edilmeyi gerektiren bazı ifadelerle bakarak peşin yargıya varmaları, doğru olmayan bir takım değerlendirmeleri de beraberinde getirmiştir. Sözgelimi, Kur'an-ı Kerim'de geçen, *“...Dik başlılığından endişe ettiğiniz kadınlara gelince: Onlara önce öğüt verin, vazgeçmezlerse yatakta yalnız bırakın ve bunlarla da yola gelmezlerse onları hafifçe dövün. Şayet size itaat ederlerse, onlara yüklenmek için bir sebep aramayın. Unutmayın ki üstünüzde çok yüce ve büyük olan Allah vardır.”*⁶³ Toplumsal yaşamın çekirdeği ve özü olarak görülen ailenin ne denli önemli ve sıkı sıkıya korunması ve parçalanmasına asla müsaade edilmemesi gerektiğine işaret eden bu ayette yer alan *“...bunlarla da yola gelmezlerse hafifçe dövün!”* şeklindeki ifade doğru anlaşılmalı ve yorumlanmaya muhtaçtır. Zira ayete bu haliyle zahiri olarak bakıldığında, adeta kadına dayak ve şiddet uygulamak, Kur'an'ın bir emri imiş gibi telakki edilebilir. Ve nitekim de ayeti bu gözle okuyanlar, içinde yaşadığımız koşullarda İslam'ın kadını rahatlıkla şiddete maruz bıraktığı ve 'ikinci sınıf bir varlık' olarak algıladığı şeklinde değerlendirme yapabilmektedirler. Doğrusu böylesi kanaatlerin oluşmasında, iç ve dış etkenler diyebileceğimiz bir dizi faktörün rol oynadığını belirtmek mümkündür. İç etkenler arasında, her ayette olduğu gibi bu ayetin nazil olduğu şartların ve ortamın bilinmesi ve dahası ayetin kendi bütünlüğü içinde iyi okunabilmesi, doğru

⁶² Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, (trc. Vecdi Akyüz) İstanbul, ty. s.228.

⁶³ Nisa, 4/34

bir anlamaya yardımcı olacaktır. Bu bağlamda öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, 'dövme' eyleminin bizim bu günkü zihin ve algı dünyamızda kazandığı anlam ile o dönemde Kur'an'a muhatap olan kişilerin zihnindeki anlamı birbirinden farklıdır. Çünkü o dönemde kadınların dövülmesi halen geçerliliğini sürdüren bir olgu, *'fiili bir durum'*dur ve Kur'an'ın yaptığı da o fiili durumu beyandan ibarettir. Hatta kadınlara İslam'ın tanıdığı haklar açısından baktığımızda onların erkekler tarafından kabulü devrim çağında büyük bir hadisedir. Bir başka tabirle *'aile yuvasını koruma adına üçüncü sırada zikredilen dövme ve ona sınırlama getirilmesi bugünün aksine dönemin kadınları tarafından hayretle karşılanan ve bundan dolayı Allah'a ve Resulüne teşekkürler sunularak karşılanan bir ikramdır adeta.'* Şunu da hemen ifade etmeliyiz ki, ne Kur'an-ı Kerim ve ne de Hz.Peygamber'in yaşantısı, böylesi bir uygulamayı korumak ve sürdürmek gibi bir tavrı besliyor değildir. İslam'ın ana kaynakları olan Kuran ve sünnetin asıl hedefi, bir aile ortamında kadını ve erkeğiyle bütünleşmiş, ayrılığı ve parçalanmayı asla tasvip etmeyen ve bununla birlikte aile yaşamında kadının ve erkeğin belli görevleri yüklenmiş bulunduğu bir hayat tarzını gerçekleştirmektir. Bu yaşantıda *'kadının toplumsal hayattan yoksun kılınarak eve hapsedilmesi'* gibi bir yönlendirme bile öngörülmemektedir. Esasen genelde İslam bilginlerinin kanaati de bu doğrul- tudadır; ayetteki *'dövün'* fiili, kesinlikle bir teşvik içermediği gibi, öncelikle mevcut toplumdaki *'fiili bir duruma'*, kadına tanınan haklar açısından bakıldığında da tedricî olarak gerçekleştirilmek istenen bir iyileştirme sürecinin ilk ayağına işaret etmektedir. Başka bir deyimle, bu, cahiliye gibi bir toplumun genlerine ve damarlarına kadar işlemiş böylesi bir adetin değiştirilmesine zemin teşkil edecek *'tedricilik'* metodunun yani bu değişimin zaman içinde peyderpey gerçekleştirilmesinin ilk basamağıdır. Hz.Peygamber'in kadınlara yönelik şiddet eylemlerini asla tasvip etmediği ve bu yöndeki tavırlara da açıkça karşı çıktığına işaret eden sözler ve uyarıların varlığı da dikkat çekicidir.⁶⁴ Nitekim Müslümanlar için güzel bir örnek olan Peygamber'in (a.s.), hayatı boyunca hiçbir kadına veya bir köleye asla vurmadığı ve kadınlarını dövenleri de sert bir şekilde uyardığı bilinmektedir.⁶⁵

⁶⁴ Güner, Osman, "İslam Düşüncesinde Kadına Yönelik Şiddet Söylemine Bir Bakış", *OMÜİF Dergisi*, sy. 23, s.57-61

⁶⁵ Müslim, Fedâil, 79; Ebû Davud, Edeb, 5.

Eş olan kadın genel insani ilişkiler konusunda kocasına tamamen herhangi bir kadın gibidir. Ona sövmesi, onu dövmesi veya haksız yere onu evinden kovması caiz değildir. Ona kötü muamelede bulunması eziyet etmesi bu kelimelerin içerdiği anlamın tümüyle bu davranışları sergilemesi yabancı bir kadına eziyet etmesi veya onu dövmesi nasıl caiz değilse bu da aynen öyledir. Çünkü Allah hiçbir insanı diğer bir insan üzerinde bu hayati daire içerisinde yetkili kılmamıştır.⁶⁶ Güzel öğüt, ilk bakışta önemli yararlar sağlamıyor gibi görüldüğü durumlarda bile karısı ile anlaşılamayan her erkeğin başvuracağı ilk formül olmalıdır.⁶⁷

2. Aile Hukuku ve Ahlâkî Boyutu

Aile hukuku, Kur'an-ı Kerîm'in en çok açıkladığı, üzerinde durduğu ve detaya indiği konulardan biridir. Toplumun ayakta tutan aile, ıslah edildiği takdirde toplum da ıslah olacağından bu konunun iyi anlaşılması çok önemlidir. Bu sebeple müelliflerin eserlerinde genişçe yer ayırdığı “aile hukuku” çalışmamız açısından da büyük öneme haizdir.

Kur'an'a göre kadın ve erkek, birbirlerinin eksikliğini ve ayıplarını kapatan, birbirini günahattan koruyan, biyolojik anlamda olduğu gibi psikolojik ve ahlâkî açıdan da birbirini tamamlayan iki cins olarak görülür: “*Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz.*”⁶⁸ buyrulmaktadır.⁶⁹

a. Evlilik

Kur'an'a göre aile, insanlar tarafından kurulan ilk sosyal kurumdur. Zira karı-koca ve çocuklardan müteşekkil bir aile örneğini ilk defa ilk insan Hz. Âdem, eşi Havva ve çocuklarında görmekteyiz. Kur'an'da müstakil bir aile kavramı bulunmamakla birlikte, aile mefhumunun “zevc” kavramı ile ifade edildiğini

⁶⁶ Fadlullah, Muhammed Hüseyin, *İslâmî Açıdan Kadın Sorunu*, (trc. Ali Kaya) İstanbul, 2005, s.130-131

⁶⁷ Akkad, Muhammed, *Kur'an'da Kadın Hakları*, (trc. Ahmet Demirci) İstanbul, ty. s.176

⁶⁸ Bakara, 2/187

⁶⁹ Uysal, Enver, “İnsanlara Karşı Görevler” Editör: Hayati Hökelekli, *İslam'a Giriş- Gençliğin İslam Bilgisi*, s. 347

görmekteyiz. Bilindiği gibi zevc, karı-koca ve çift anlamlarına gelmektedir. Bu anlamlarda zevc, Kur'an-ı Kerim'de onyedi; çoğulu olan ezvac ise elli iki defa geçmektedir.⁷⁰

Yüce Allah, Nisa suresinin baş tarafında evlenme ve aile hukuku ile ilgili hükümlerini bildirirken, önce insanlığın ilk izdivacına, ilk ailesine dikkat çeker. Bir tek aileden üreyip cihana yayılan bütün insanların, aslında aynı ana-babadan gelmiş kardeşler olduğunu şu şekilde ifade eder:⁷¹ *يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا* “Ey insanlar! Sizi bir tek kişiden yaratan ve ondan da eşini yaratıp o ikisinden birçok erkekler ve kadınlar türeten Rabbinize karşı gelmekten sakının. Adını anıp Kendisini vesile ederek birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah’a saygısızlık etmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Allah sizin üzerinizde tam bir gözeticidir.”⁷²

Allah, dileyseydi hayatın ilk basamaklarında birçok kadın ve erkek yaratırdı. Böylece toplumun başlangıcında muhtelif aileler meydana gelirdi. Fakat o durumda aralarında hayatî prensiplerden birini teşkil eden akrabalık bağları bulunmazdı. Kalpleriyle bir tek Hâlık'ın iradesi arasındaki irtibatı kuran ilk bağ da kaybolur giderdi. Fakat Allah Teâla hikmeti gereğince aradaki bağları kat kat fazlalaştırmak istedi ve insanların bir tek ana ve babadan çoğalmalarını sağladı.⁷³

aa. Evliliğin Mahiyeti ve Önemi

Evlilik, tam ve sürekli bir hayat ortaklığı meydana getirmek üzere, cinsiyetleri ayrı iki kişinin hukûken makbul ve geçerli bir şekilde birleşmesidir.⁷⁴ Amacı sağlam bir toplum kurmak olan İslam, aileye çok önem vermiştir. Çünkü aile toplumun temel taşıdır. Toplumu oluşturan aile sağlam olursa toplum da sağlam olur. Aile ise

⁷⁰ Bursevî, *Rûhu'l- Beyan*, c.7, s. 19; Kırca, Celal, *Kur'an ve İnsan*, s.117–118; Araf, 7 /189; Nisa, 4/ 1; Zümer,39/ 6; Tahrîm, 66/ 10 -11

⁷¹ Soysaldı, Mehmet, *Kur'an ve Sünnete Göre Evlenme ve Boşanma*, İstanbul, 1999, s.25

⁷² Nisa, 4/ 1

⁷³ Soysaldı, Mehmet, *age*. s.27

⁷⁴ Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle İslam Hukuku*, s. 177

evlenme ile kurulur.⁷⁵ Aile, kişinin huzur bulduğu bir ortam, neslin devamı için bir vesile, kişiyi çeşitli kötülüklerden koruyan bir araçtır.⁷⁶

İslam'da evliliğin gayesi aileye mutluluk, topluma da iyi bir nesil sağlamaktır.⁷⁷ Evlilik, karşılıklı haklar ve vazifeler getirir.⁷⁸ İyi geçinme hedef, boşanma ise son çaredir.⁷⁹ Evliliğin tek kadınla olması ise tercih edilendir. Mü'min, Allah'a itaat etme konusunda ailesi kendisine destek olduğu zaman gönlü hoş ve gözü aydın olur. Çünkü mü'min Allah'ın vaat ettiği şekilde ailesiyle cennette buluşmanın gerçekleşmesini ister.⁸⁰

Evlilik, önemli bir akittir. Kur'an-ı Kerîm, onu ağır ve önemli bir söz veriş, sözleşme (mîsâk-ı ğalîz) olarak vasıflandırmıştır.⁸¹

Bir hadîs-i şerîfte: “*Nikâh, benim sünnetimdir, kim benim sünnetimden yüz çevirirse, benden değildir.*” buyrulmuştur.⁸² Bu nedenle Hanefî âlimlerimiz şöyle demişlerdir: Nikâh nafîle ibadetlerle kendini adamak suretiyle inzivaya çekilmekten daha faziletlidir.⁸³

⁷⁵ Soysaldı, Mehmet, *Kur'an ve Sünnete Göre Evlenme ve Boşanma*, s.11;

Evlenme akdinin teşekkülü, sağlıklı, devamlı ve geçerli olması bir takım şartların bulunmasına bağlıdır. İn'ikad şartları (taraflar, irade beyanı, akdin mevzuu), sıhhat şartları (evlenme manilerinin bulunmaması, velinin bulunması, şahitler ve ilan), geçerlilik şartları (şahsın rızası) devamlılık şartları ve şekil şartları gibi belli başlı şartları vardır. Karaman, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, c.1, s.319

Evlilik akdinde, veliye özellikle de evlenecek kızın velisine önemli bir söz hakkı ve yetki verilerek hem toplumun geleneksel aile yapısı korunmuş hem de evliliğin daha kalıcı ve sağlam temellere oturtulması amaçlanmıştır. Demirci, Muhsin, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, s. 37–38

Özellikle kadın bakımından velinin önemi büyüktür. Bu hususta fakihler iki kısma ayrılmıştır. Hanefîler, evliliğin kadınların ifadesiyle ve velisiz gerçekleşmesinin sahih olduğunu söylerken, cumhur, velisiz gerçekleşen nikah akdinin batıl olacağını ifade ederler. Soysaldı, Mehmet, *Kur'an ve Sünnete Göre Evlenme ve Boşanma*, s.23; Ayrıntılı bilgi için bkz: Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, c.1, s. 307 vd.

Velayet; bir kimsenin söz ve tasarruflarının diğeri namına geçerli olması ve onun işlerini idare etmesidir. Velayet ehliyeti olmayan veya eksik bulunan şahısların haklarını korumak maksadıyla kabul edilmiş bir müessesedir. Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, c.1, s. 307

⁷⁶ Menekşe, Ömer, “Eşler Arasında Sevgi” Heyet, *Kur'an'dan Öğütler*, c. 1, s.230

⁷⁷ Rum 30/21; Bakara 2/187; Furkan, 25/74

⁷⁸ Bakara, 2/228

⁷⁹ Nisa, 4/18

⁸⁰ Bursevî, *Ruhu'l- Beyân*, c. 6, s.252

⁸¹ Nisa, 4/ 21, Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, c.1, s. 295

⁸² Buhari, Nikâh 1; Müslim, Nikâh, 5; İbn Mace Nikâh, 1; Nesâî, Nikah 4

⁸³ Serahsî, *Mebûsât*, c.4, s. 193

İslam evlilik ile sevgi, saygı, şefkat, merhamet, yardımlaşma, neslin idamesi, birlik ruhu ve aile düzenini ortaya koymayı, neticede de sırayla kabile ve nihayet ümmet düzenini kurmayı gözetmiştir.⁸⁴

İslam evliliğin ilkelerini koymuş, kimlerle evlenmenin yasak olduğunu madde madde açıklamıştır.⁸⁵ Kur'an insanları evliliğe teşvik etmiş, evliliğin fayda ve hikmetlerine işaret etmiş,⁸⁶ kadının kocası, kocanın da karısı üzerinde birtakım haklarının bulunduğunu bildirmiştir.⁸⁷ Kur'an prensip itibarıyla erkeklere, kadınlarla iyi geçinmeyi tavsiye etmiş ve her konuda her zaman uzlaşma olmayabileceğini de ima ederek *“Onlarla hoşça, güzelce geçinin. Şayet onlardan hoşlanmayacak olursanız, olabilir ki bir şey sizin hoşunuza gitmez de Allah onda birçok hayır takdir etmiş bulunur.”*⁸⁸ buyurarak erkeklerin daha büyük anlayış göstermelerinin önemine dikkat çekmiştir. Yüce Allah erkeklere, koruyucu şemsiye rolü vermiştir.⁸⁹ Kur'an, taraflar arasında geçimsizlik olduğunda da evlilik birliğini korumaya yönelik bütün adımların atılmasını öğütlerken⁹⁰ nikâhsız birliktelikleri da haram kılmıştır.⁹¹

Nikâh, medenî bir akit olmakla birlikte, kendisinde dinî ve dünyevî maslahatlar bulundurduğundan ibadet anlamı da taşımaktadır. Neslin muhafazası, onu haramdan korumak, huzur içinde ibadet etmek gibi faydaları bulundurduğu için evlenmek bir tür ibadet olarak kabul edilmiştir.⁹²

İslamda kadının da erkeğin de ayrı ayrı hakları vardır. Eşler arasında evvelen samimi bir sevgi olmalıdır. Evlenmiş olan erkek, evinden başka bir şey düşünmemeli, kurmak istediği yuvayı sağlamlaştırmak için daima çalışmalıdır. Eşine karşı daima nezaket ve yumuşaklıkla muamelede bulunmalıdır. Nitekim Peygamber Efendimiz(sav) *“Müminlerin imanca en kâmil olanları, ahlâkı güzel olan ve âilesine*

⁸⁴ Tahir b. Aşûr, *Mekâsıdu's-Şerîati'l-İslâmiyye*, Tunus, 1973, s. 146

⁸⁵ Nisa, 4/21-25

⁸⁶ Nisa, 4/3, 24; Rûm, 30/21

⁸⁷ Bakara, 2/28, 233; Nisa, 4/4, 20-21; Talâk, 65/7

⁸⁸ Nisa, 4/19

⁸⁹ Nisa, 4/34

⁹⁰ Nisa, 4/19, 34

⁹¹ Kapukaya, Mehmet, “Nikahta Uyulması Gereken Ana İlkeler” Heyet, *Kur'an'dan Öğütler*, c.2, s. 218; bkz: İsra, 17/32; Nur, 24/32

⁹² İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, (y.y.) 1970, c. 3, s.184

*nezâketle muâmele edenlerdir. Sizin hayırlınız, karısına hayırlı olandır. Ben âileme karşı sizin en hayırlınızım.*⁹³ buyurmuşlardır.⁹⁴

Nisa suresinin kırk kadar ayetinde kadınların hak ve vazifeleri gösterilmiş ve esaslı emirler verilmiştir. Mesela 36. ayette “*Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara (köle, cariye, hizmetçi ve benzerlerine) iyi davranın; Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez.*” Furkan suresi 74. ayette “*Ve o kullar; Rabbimiz! Bize gözüümüzü aydınlatacak eşler ve zürriyetler bağışla ve bizi takvâ sahiplerine önder kıl! derler.*” Nur suresinin 32. ayetinde “*Aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden elverişli olanları evlendirin. Eğer bunlar fakir iseler, Allah kendi lütfu ile onları zenginleştirir. Allah, (lütfu) geniş olan ve (her şeyi) bilendir.*” Râd 38. ayetinde ise “*Andolsun senden önce de peygamberler gönderdik ve onlara da eşler ve çocuklar verdik*” emirleriyle evlilik kurumunun önemine dikkat çekilmektedir.

Ailenin devamlı ve mutlu olması için gerçekleşmesi gereken maddî ve duygusal şartların yanı sıra bir de ahlâkî şartlar vardır ki; ilk iki şart ne kadar mükemmel olursa olsun ahlâkî şartlar eklenmedikçe tamam olmuş olmaz. İyi ve kötü günlerde, sevinçte ve kederde, aileyi ilgilendiren her işte daima fikir ve karar birliği ailenin ahlâkî şartları arasındadır.⁹⁵

İslamın evlilikteki itidaline, ölçüsüne ve seçkinliğine dikkat etmek gerekir. Hz. Peygamber: “*Size evlenmenizi tavsiye ederim. Çünkü bu, gözü haramdan korur, cinsellik açısından harama düşmekten muhafaza eder. Sizden kim evlenebilecek bir güce sahip değilse, ona da oruç tutmasını (nafile olarak) tavsiye ederim. Çünkü oruç kendisi için bir kalkandır.*”⁹⁶ buyurmaktadır. Görülüyor ki; İslam’daki evlilik, tüm yönleriyle hoşnutluğu getiren bir sistemdir.⁹⁷

İslam hukuku, nikah akdine daha önce düşünülmeyen bir şeref vermiş ve onu yüceltmıştır. Çünkü İslam, nikah akdini faziletlerin esası kılmıştır. Böylece eşlerin iç

⁹³ Nesâî, Sünen, Nikâh, 4

⁹⁴ Akseki, Ahmed Hamdi, *İslam Dini*, s.262

⁹⁵ Pazarlı, Osman, *İslâm’da Ahlâk*, 321–323

⁹⁶ Buhari, Nikah, 3

⁹⁷ Mevdûdî, *Hicab*, s. 271

âlemlerinde ve diğer insanların nazarında adeta şehvet yönünü unutturacak ölçüde dini gayeyi üstün kılmayı ve hürmet duymayı arttırmak istemiştir. Allah, Rum suresi 21. ayeti ile bu konuya dikkat çekmiştir.⁹⁸

“İçinizden kendileri ile huzura kavuşacağınız eşler yaratıp aranızda muhabbet ve rahmet var etmesi onun varlığının belgelerindendir”⁹⁹ Evlenin çoğalın ben kıyamet günü ümmetimin çokluğu ile övüneceğim.¹⁰⁰ Ayet ve hadîs-i şerîfi, mü'minler için evliliğin önemini ortaya koymaktadır. Aile müessesesinin toplum içerisindeki düzgünlüğü ve sağlamlığı o toplumun medeniyetinin ve düzeninin temelidir. Bu yüzden aile müessesesinin sağlam esaslara bağlanması bütün beşeri hukuk sistemlerinin üzerinde durduğu gayelerden biri olmuştur. Aile kurumu ile nesebin muhafazasına yani kişinin kendi neslinin şüphe içermeyecek şekilde kendisine nisbetinin sağlanması ve korunması duygusunun yerleştirilmesi dikkate alınmıştır.¹⁰¹

Şartlarına uygun (sahih) evlilikte, tarafları, aileyi ve toplumu ilgilendiren birçok dini, ahlâkî, hukukî ve içtimâî sonuçlar doğurmaktadır: Kocanın karısına karşı borçları: 1.Mehir 2. Nafaka 3. Eşi birden fazla ise adaleti gözetmek 4. Makul davranmak ve iyi geçinmek

Kadının kocasına karşı borçları: 1. İsteddiği mehri almış ise kocasının açtığı eve (meskene) gitmek ve mesken değiştikçe kocası ile beraber olmak. 2. dinin caiz gördüğü durumlar dışında kocasının izni olmadan evden ayrılmamak. 3. Dinin kurallarına aykırı düşmediği müddetçe kocasının isteklerini yerine getirmek (itaat). 4. Kocasının aile reisliğini kabullenmek.¹⁰²

Aile için problemlerin çözümünde tarafların akrabalarına önemli bir yük yükler, bizim kültürümüz: Hakemlik rolü. Eşler arası geçimsizliklerin pek çoğunun temelinde bir şekilde giderilebilecek problemler yer alır. İçeriden görülemeyen bu çözüm yolu, dışarıdan bir bakışla görülebilir. Hakemlik uygulaması kaynağını Kur'an'dan alır.

⁹⁸ Tahir b. Aşûr, *Mekâsıdu 'ş-Şerîâtî'l-İslâmiyye*, s. 158

⁹⁹ Rum, 30/ 21

¹⁰⁰ Ebu Davud, Nikah 4; Nesaî, Nikah 11; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, Kitâbu'n-Nikah, (y.y.) h. 1303, c.7, s.81

¹⁰¹ Tahir b. Aşûr, *age*, s. 145

¹⁰² Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, c.1, s.322

“Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişe ederseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. İki taraf arayı düzeltmek isterse, Allah’da onları uzlaştıır. Şüphesiz, Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdardır.”¹⁰³

Hakemler, taraflara karşılıklı olarak kendilerini anlatma ve sıkıntının temel kaynağına ulaşma imkânını sağlar. Teşhisin olduğu yerde tedavi mümkündür. Boşanmanın gerçekleşmesi halinde kadının bir başkası ile evlenebilmesi için gözetilmesi zarurî olan bir ara bekleme dönemi (iddet) İslam’ın evlilik kurumuna attığı önemi ortaya koyması açısından önemlidir.¹⁰⁴ Yine, dönülebilecek boşamaların iki ile sınırlı olması, üç kere boşanmış bir kadının aynı eş ile yeniden evlenebilmesi için, bu kadının başka bir erkekle normal bir evlilik yapıp ayrılmış olması şartının getirilmiş olması, İslam’ın evlilik kurumuna attığı önemin açık bir göstergesidir. Başvurulacak bütün tedbirler de evliliğin sürdürülmesini sağlayamaz ve boşanma gerçekleşirse, bu süre içinde tarafların düşünmek ve durumu değerlendirmek için vakitleri olacaktır.

ab. Evliliğin Hukûkî Sonuçları

aba. Mehir

Mehir, evlenirken erkeğin kadına verdiği meblağ ve maldır. Mehir, kadının bedeli veya ondan istifade imkânının karşılığı değil, bir ömür boyu beraber yaşama arzusunun, erkeğin kadını talebinin sembolik alametidir ve hediye kabilindendir. Mehir, kadının hakkıdır ve sahih bir nikah için gereklidir.¹⁰⁵ Ancak İslam’a göre kadının mehrin tamamına hak kazanabilmesi ya zifaf veya sahih bir halvetin¹⁰⁶ meydana gelmesi yahut taraflardan birinin, bunların gerçekleşmesinden önce vefat

¹⁰³ Nisa, 4/ 35

¹⁰⁴ Talak, 65/ 1

¹⁰⁵ Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, c.1. s.338

¹⁰⁶ Demirci, Muhsin, *Kur’an’da Toplumsal Düzen*, s.48

etmesiyle mümkündür.¹⁰⁷ Kur’ân-ı Kerim’de, evlenen erkeğin kadına mehir vermek zorunda olduğu ve bunu zorla geri almasının caiz olmadığı bildirilmektedir.¹⁰⁸ Hanefîlere göre mehir nikâhın sonuçlarından biridir. Bu nedenle nikâh esnasında belirlenmemiş olsa, hatta nikâh esnasında verilmeyeceği şart koşulsa bile evlenen kadın mehre hak kazanır.¹⁰⁹

*“(Savaş esiri olarak) sahip olduklarınız hariç, evli kadınlar (da size) haram kılındı. (Bunlar) üzerinize Allah’ın emri olarak yazılmıştır. Bunların dışında kalanlar ise, iffetli yaşamak ve zîna etmemek şartıyla mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helâl kılındı. Onlardan (nikâhlanıp) faydalanmanıza karşılık sabit bir hak olarak kendilerine mehirlerini verin. Mehir belirlendikten sonra, onunla ilgili olarak uzlaştığınız şeyler konusunda size günah yoktur. Şüphesiz ki Allah (her şeyi) hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*¹¹⁰ *“Kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) gönül hoşluğuyla verin. Eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışarlarsa, onu da afiyetle yiyin.”*¹¹¹ ayetleri mehrin gerekli olduğunu ifade etmektedir.

Nisa, 4/ 3 ayetinin nüzul sebebi önemlidir. Araplar velayetleri altında bulunan ve kendilerine helal olan yetimlerle onları gerçekten sevdiklerinden dolayı değil sadece mallarından dolayı evleniyorlardı. Evlendikleri yetim kızlara kötü davranıyor, miras elde etmek için onların ölmelerini bekliyorlardı. Bir başka rivayette ise kendi himayesinde bulunan yetimin hem güzelliği hoşuna gider hem de malına sahip olmak isterdi. Bunun için onunla diğer kadınlara verilen mehrin en az miktarını vererek evlenirdi. İşte bu ayetler kadınların ve yetimlerin hakkını korumak üzere gönderilmiştir.¹¹² Kadınların mehirleri onlara bizzat Allah tarafından tahsis edilmiş dokunulmaz bir haktır.¹¹³

¹⁰⁷ Sahih halvet, kimsenin göremeyeceği veya ansızın gelemeyeceği bir yerde eşlerin baş başa kalmaları demektir. Bkz. Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, c.1, s.340

¹⁰⁸ Demirci, Muhsin, *age*. s.48

¹⁰⁹ Bakara, 2/237; Nisâ, 4/4, 20, 24, 25; Mâide, 5/5

¹¹⁰ Nisa, 4/24

¹¹¹ Nisa, 4/4

¹¹² Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, c.1. s.338

¹¹³ Bursevî, *Rûhu’l-Beyan*, c.2, s.163

Mehir, kadına açık ve kişisel bir hak kazandırır. Cahiliye toplumu sanki kadını alışveriş metaı olarak görüyordu. Mehir, temiz bir bağış ve hibe verir gibi yerine getirilmelidir. Ancak bundan sonra kadın kocasına mehrinin bir kısmını ya da tümünü dilerse verebilir. İşte bu uygulama ile İslam, kadının kendisi, mehri, hakkı, canı, malı, şeref ve konumuna ilişkin cahiliye tortularını hayattan uzaklaştırmak istemiştir.¹¹⁴Ayrıca ;

“Eğer bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz, öbürüne (mehir olarak) yüklerle mal vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın. İftira ederek ve açık günaha girerek mi verdiğinizizi geri alacaksınız? Hem, siz eşlerinizle birleşmiş ve onlar da sizden sağlam bir söz almış iken, onu nasıl (geri) alırsınız?” ayeti mehrin tamamıyla ve tüm tasarruf yetkisiyle kadına ait olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁵

İslam kadına, kendisine rağbet etsin diye gençliği boyunca bir servet (dırahoma) biriktirmesini yakıştıramamış; bilakis erkeklerin ona rağbet ettiklerini, hediye (mehir) takdimiyle sembolize etmelerini istemiştir.¹¹⁶ Bazı dinlerde ve bunlara dayalı hukuklarda kadın, kendisi ile evlenecek olan erkeğe vermek üzere mal (dırahoma) edinir; yani bu sayede erkeklerin kendisine rağbet etmelerini sağlamaya çalışır. İslam’da ise kadın bizatihi değerlidir. Onun malına değil kendisine rağbet edilir. Bunu senbolize etmek üzere de kadın değil, onunla evlenmek isteyen erkek ona bir şeyler verir ki buna mehir denmiştir.¹¹⁷

Mehir, erkeğe tanınan talak hakkına karşılık kadına tanınan bir hak niteliğinde olup evlilik akdinde taraflar arası hakları belli seviyede dengeleyici bir fonksiyona sahiptir.¹¹⁸

Bugün, büyük şehirlerde kocanın mehir verme ödevi ya tamamen terk edilmekte, ya da sembolik bazı şeylerle geçiştirilmektedir. Böylece kadın hem kadınlığıyla, hem babasının evinden getirdiği malıyla hem de çalışıp aile bütçesine katkıda bulunmasıyla erkeğin bir velinimetisi olmakta bu gibi şeyler kadının tabi görevi sayıldığı için de takdir görmemektedir. Bu sebeple birçok erkek, karısının parasıyla

¹¹⁴ Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, c.1, s.575

¹¹⁵ Nisa, 4/ 20–21

¹¹⁶ Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, c.1. s.338

¹¹⁷ Özek, Ali, “Kur’an’da Kadınlara Ait Hükümler, Haklar, Vecibeler”, Heyet, *Sosyal Hayatta Kadın*, İstanbul, 2005, s.62

¹¹⁸ Demirci, Muhsin, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, s.49

karısına ihanet edebilmektedir. Kötü bir biçimde sömürüldüğünü gören kadın hırçınlaşmakta ve önüne geçilmez aile kavgaları olmaktadır. Erkek, fazla sıkıntıya girmeden, nasılsa başkasını bulurum düşüncesiyle karısını rahatlıkla boşayabilmekte kadın da boşanmayı bir kurtuluş olarak görebilmektedir.¹¹⁹

İslam, aile fertleri arasında kendine has ekonomik, malî ve sosyal bir denge kurmuştur. Kadının kocası ve çocuklarının da babası olan erkek, ailenin tüm harcamalarını tek başına üstlenmiştir. Bu yüzden de kendisine çocukların eğitimi ve ailede disiplin konularında bazı velayet üstünlükleri verilirken, kız kardeşlerine göre mirastan alacağı pay arttırılmış, böylece kendisine ekonomik güç kazandırılmıştır. Çünkü eşinin, çocuklarının ve ailede yoksul düşen bazı yakın hısımlarının bakımını üstlenen kimsenin böyle bir desteğe ihtiyacı olduğunda açıklık vardır.¹²⁰

Evli olan kadın, geçim harcamalarını kendi malı olsa bile ondan karşılamak zorunda değildir. Ona kocası bakmak zorundadır. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: “ Onların örfe uygun olarak beslenmesi ve giyimi babaya aittir.”¹²¹ “ Onları(boşadığınız kadınları)gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun. İmkânı geniş olan nafakayı imkanına göre versin, rızkı daralmış bulunan da Allah'ın kendisine verdiği kadarından nafaka ödesin.”¹²²

Birçok müsteşrik, nikah akdinin satış akdi olduğu yönünde iddialarda bulunmaktadırlar. Oysa bu son derce isabetsiz bir görüştür. İslamî evlenme, toplum nizamını ilgilendiren bir akiddir. İslamda kadın bir obje olmayıp hak sujesidir. İslamda evlenme bir satış olmayıp eşler arasında bir hayat ortaklığı doğuran nevi şahsına münhasır ve diğer akitlere pek benzemeyen bir alile hukuku muamelesidir.¹²³

abb. Nafaka

Nafaka sözlükte; yenecek yemek, katık, maişet ve diğer zarurî ihtiyaçların karşılanması maksadıyla kişinin kendisi ve aile fertleri için harcadığı her şeye

¹¹⁹ Bayındır, Abdülaziz, “Günümüz Karı-Koca İhtilaflarının Sebepleri”, Heyet, *Sosyal Hayatta Kadın*, s.267

¹²⁰ Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, s.95

¹²¹ Bakara, 2/233

¹²² Talak, 65/6–7

¹²³ Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle İslam Hukuku*, s. 182

denir.¹²⁴ İslam dini, yardımlaşmaya çok önem verdiği için nafaka mükellefiyetinin sınırlarını geniş tutmuştur.¹²⁵

Kadının, ictimâî seviyesine göre normal bir hayat sürdürebilmesi için ihtiyaç duyduğu ve kocanın da temin ile yükümlü bulunduğu şeylerin tümü nafaka kavramı içerisinde yer almaktadır.¹²⁶

*“Kadınlar hakkında Allah’tan korkun, onlar sizin himayenizdedir, kendilerini Allah’a teminat vererek aldınız, uzuvlarını Allah’ın sözü ile helal saydınız, onların üzerinizde durumlarınıza göre yiyecek ve giyecek hakları vardır”*¹²⁷ mealindeki hadîs-i şerîf de nafakanın evsafını belirlemektedir.

Çocukların geçim masraflarını da babalarının karşılaması gerekir. İslam bu konuda anneye bir külfet yüklememiştir. Ayette şöyle buyrulur: *“Eğer (çocuklarınızı) sizin için anneleri emzirirlerse onlara emzirme ücretlerini tam olarak veriniz.”*¹²⁸ Burada boşanmış bir kadının iddet bittikten sonra kendi çocuğunu emzirmesi durumunda ücrete hak kazanacağından söz edilmektedir. Erkeğe bu yükümlülüklere karşı kadından daha fazla miras verilmiştir. Ayette şöyle buyrulur: *“Allah size, çocuklarınızın hakkında, erkeğe kadının payının iki katı miras vermenizi emreder.”*¹²⁹

“Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir. Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilmez. -Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın- (Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şeyle sorumludur. Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu süttten kesmek isterlerse, onlara günah yoktur. Eğer

¹²⁴ Firuzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *Kâmûsi'l-Muhît*, Mısır, 1371, c.3, s.296

¹²⁵ Güleç, Hasan, *İslâm Hukukunda Nafaka*, İzmir, 1996, s.124

¹²⁶ Karaman, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, s.325

İslam hukukunda mülkiyet evlilik ve nesep nafakası olmak üzere üç nafaka çeşidi belirlenmiştir. Nafakanın muhtevasına iâşe giyim ve mesken ihtiyaçlarının karşılanmasında gerekli olan şeylerle ev için lüzumlu eşya küçüklerin bakım ve terbiye ücreti (hidane) zaruret halinde hizmetçi masrafları ile tekvin ve teşhiz giderleri girmektedir. Özcan, Ruhi, *İslam Hukukunda Hısımlık Nafakası*, İzmir 1996, s.382

Mülkiyeti kocaya ait yahut koca tarafından kiralanmış, kocanın ekonomik gücüne ve sosyal seviyesine uygun bir ev nafakaya dâhildir. Karaman, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, s.326

¹²⁷ Ebu Davud, Menasik, 56; İbn Mace, Menâsik, 84

¹²⁸ Talak, 65/6

¹²⁹ Nisa, 4/11; Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle İslâm Hukuku*, s. 307

*çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz, örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah yoktur. Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki, Allah, yapmakta olduklarınızı hakkıyla görendir.”*¹³⁰ Ayetinde ifade olunan kocanın karısı için ihtiyaç oranında yiyecek ve giyecek temin etmesi demektir.

*Ey iman edenler! Kadınları zorla miras olarak almanız helâl olmaz. Çok belli bir fuhuş işlemek için onlara verdiğiniz mehrin bir kısmını ele geçirmek için onları sıkıştırmanız da size helâl değildir. Onlarla hoşça, güzelce geçinin. Şayet onlardan hoşlanmayacak olursanız, olabilir ki bir şey sizin hoşunuza gitmez de Allah onda birçok hayır takdir etmiş bulunur.”*¹³¹ ayette geçen “maruf” dinin ve örfün kötü saymayıp hoş gördüğü şeydir. Buradaki anlamı ise hanımın nafakasını vermede ve ona ev vs. temin etmede adaletli davranmak suretiyle söz ve vb. işlerde kendisine güzel davranmaktır.¹³²

Neslin devamını sağlayan aile birliği bu fonksiyonunu icra ederken devleti de besleyen kaynak vazifesini görmektedir. Birliğin bu fonksiyonlarını icra edebilmesi evlilik nafaka hukukunun işlerliği ile mümkün olacaktır. Karısının zarurî ihtiyaçlarını karşılamayan koca ve ya kocasına karşı itaatsiz olan karı, nafaka hukukunun hükümlerine ters düşmüş olur ve böylece aile birliği beklenen fonksiyonu icra edemez, belki de birlik devamlılığı evlilik nafaka hukukunun uygulanması ile yakından alakalıdır.¹³³

Nafaka müessesesi ile kadın aile içi işlerle, erkek ise sosyal hayattaki işlerle ilgilenerek iş paylaşımında bulunmuş olur. Böylece her iki taraf görevini bilir ve mutlu olur. Kadın, kendini değerli hissederken, erkek, eş ve çocuklarına sahip çıkabilmekten huzur duyar.

¹³⁰ Bakara, 2/ 223

¹³¹ Nisa, 4/19

¹³² Bursevî, *Rûhul Beyan*, c.2, s. 181–182

¹³³ Erbay, Celal, *İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, Bakü, 1995, s. 25

ac. Çok Kadınla Evlilik

Bilindiği gibi cahiliye Arapları arasında çok kadınla evlilik oldukça yaygındı. Bunun gayesi de aile yuvası kurmaktan ziyade alınan eşler sayesinde servet çoğaltmaktı. Servet çoğaltma aracı olarak kullanılan kadın da tabî ki bir taraftan toplumsal baskılara diğer taraftan da zulüm ve haksızlıklara maruz kalıyordu. İşte kendi tarihinde okunduğu zaman da anlaşılacağı üzere Kur'an, o gün toplumda servet çoğaltma vasıtası olarak kullanılan, ezilen, horlanan ve çeşitli haksızlıklara maruz kalan kadını, içinde bulunduğu mağduriyetten kurtarmak için yeni bir düzenleme getirmiştir. Bu düzenleme:

*Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız, (onları değil), size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın. Eğer (o kadınlar arasında da) adaletli davranmayacağınızdan korkarsanız, o taktirde bir tane alın veya sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için daha uygundur.”*¹³⁴ ayetinde belirtilen yetim kızları karşı karşıya bulundukları kötü hayat şartlarından kurtarmayı amaçlamaktadır. Çok kadınla evlilik konusu ise tali bir mesele olarak öne çıkmaktadır.¹³⁵

Birden fazla kadınla evliliği ortaya İslam çıkarmamıştır, sadece ona sınırlama getirmiştir. Ayrıca birden fazla kadınla evliliği emretmemiş, izin vermiştir.¹³⁶

İslam, hiçbir adamın sınırlama ve kayda uymadan on tane, daha çok ya da daha az kadınla evlenebildiği dönemde büsbütün serbest bırakmak için değil aksine sınırlamak için gelmiştir. İşi erkeğin hevasına bırakmamış, realist ve pratik bir düzen sunmuştur. İslâm, insan fitrat ve yapısıyla uyum içindedir. İnsan gerçeklerine ve zorluklarına uygundur. Farklı bölge ve zamanlarda ve farklı durumlarda değişen hayat koşullarıyla da uyum sağlamaktadır. İnsanın pratiği ile çarpışan zaruretler altında ahlâkın bozulmasına ve toplumun kirlenmesine neden olabilecek maddi bir olgunun oluşmasına müsamaha göstermez.¹³⁷

¹³⁴ Nisa, 4/ 3

¹³⁵ Demirci, Muhsin, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, s. 51–52

¹³⁶ Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, c.1, s. 577; Sâbûnî, Muhammed Ali, *Revâiü'l-Beyân fî Tefsîri Âyâtî'l-Ahkâm mine'l-Kur'an*, Dımaşk, 1980, c.1, s. 428;

¹³⁷ Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli Kur'an*, c.1, s. 579

İslamın birkaç kadınla evlenmeye müsaade etmesi aralarında adaleti temin etmeye bağlıdır. Şayet aralarında adalet temin edilemez yahut adaleti temin edememekten korku vârid olursa bir kadından fazlasıyla evlenmek caiz olmaz. Adaleti, aralarında mutlak surette temin edebileceğine inanırsa erkek dörde kadar evlenebilir.¹³⁸

*“Ne kadar uğraşırsanız uğraşın, kadınlar arasında adaleti yerine getiremezsiniz. Öyle ise (birine) büsbütün gönül verip ötekini (kocasını hem var, hem yok) askıda kalmış kadın gibi bırakmayın. Eğer arayışı düzeltir ve Allah’a karşı gelmekten sakınırsanız, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir”.*¹³⁹

Bu ayet, çok eşliliği öylesine sınırlandırmıştır ki, bu durumda çok evlilikten yalnızca istisnâî durumlarda söz etmek mümkündür. Ayetin istisnâî durumlar için öngördüğü çok eşlilik ruhsatı zaman zaman istismar edilip kötüye de kullanılmaktadır. Bu durumda ayet çok eşliliğe müsaade etse de esas olan tek eşli bir hayat sürmektir. Şu da bir gerçek ki zaten söz konusu ruhsatın istismar edilip toplum için zararlı boyuta taşınması durumunda idarecilerin din bilginleriyle istişarede bulunarak çok evliliği yasaklaması da mümkündür.¹⁴⁰

Kadın bir erkekle evlenirken üzerine bir başka kadınla evlenilmemesi şartını ileri sürebilir; bu takdirde kocası, mezkur şarta riayet edecektir. İkinci eş olarak istenen kadının da bu talebi red hakkı vardır; buna rağmen kabul ediyorsa onun tercih hakkına saygı göstermek gerekir.¹⁴¹

Aynı surede yer alan bu iki ayet, iyice tetkik edildiğinde tek kadınla evlenmenin esas olduğu, adalete riayet, dirlik ve geçim için daha uygun bulunduğu gerekiyorsa birden fazla kadınla da evlenilebileceği, ancak bunun şartları ve rizikolarını unutmamak gerektiği anlaşılabacaktır. Şartlar fazlasını gerektirdiği halde bir kadınla evli kalmanın mahzurları vardır. İslâm, iki mahzuru karşılaştırmış, şartları bulunduğu, haklara riayet edildiği takdirde birden fazla evlenmenin mahzurunun daha az bulmuş ve bunu caiz görmüştür. Ancak günümüzde birden fazla kadınla evlenmenin önceki kadın, çocuklar ve diğer yakınlar üzerindeki olumsuz, zarar verici

¹³⁸ Nisa, 4/ 3

¹³⁹ Nisa, 4/ 129; Udeh, Abdülkâdir, *İslam Ceza Hukuku ve Beşerî Hukuk*, İstanbul, 1976, s. 86; Bursevî, *Ruhû'l-Beyân*, c.2, s. 163

¹⁴⁰ Demirci, Muhsin, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, s. 57

¹⁴¹ Karaman, Hayrettin, *İslam'da Kadın ve Aile*, s. 204

etkileri bugün değişmiş ve artmıştır, bu sebeple ciddi bir gerekçe bulunmadan sırf zevk için ikinci kadınla evlenmenin bugün de caiz olduğu söylenemez.¹⁴²

Günümüz hukuk sistemlerinde çoğunlukla, tek evlilik kabul edilmekte ve çok evliliğe izin verdiği için İslâm hukuku eleştirilmektedir. Bu İslâm'ın geldiği dönemi dikkate almaksızın ve onun bütün zamanlara hitap eden evrensel bir din olduğunu göz önünde bulundurmaksızın yapılan haksız bir eleştiridir. Çok evlilik, İslâm'ın emrettiği bir husus değil, aksine zorunlu hallerde adalet şartına bağlı olarak müsaade ettiği bir husustur. Asıl olan ve dînen tavsiye edilen ise, tek evliliktir.¹⁴³

Çok evliliğin hikmetlerinden bazıları şunlardır: 1. Zina ve fuhşiyatın yayılmasını men etmek, 2. Nüfusun meşru surette artmasını temin etmek, 3. Bazı şartlarda himayesiz kalan kadınlara sahip çıkmak, 4. Kadın nüfusunun arttığı dönemlerde kadınların ırz ve namuslarını muhafaza etmek.¹⁴⁴ Bu faydalara baktığımızda taaddüd-ü zevcâtın meşru kılınmasındaki temel maksadın, sedd-i zerâi (günahlara giden yolları kapatarak yaşama ortamını emniyet altına almak) ve maslahat ilkesine dayandığını görürüz. Bazı Batı ülkelerinde evlilik dışından doğan çocuk sayısının evlilik içi doğan çocuk sayısından daha fazla olduğunu ve çok evliliğe karşı çıkılmasına rağmen sayısız kadınla beraber olan insanların yaşadığı toplumlardaki zina ve ahlâksızlığın hangi boyutlara ulaştığını gördüğümüzde veya savaş sonrası bazı ülkelerde ortada kalan yüz binlerce kadının maruz kaldığı sıkıntıları düşündüğümüzde herhâlde meselenin hikmetlerini anlamakta güçlük çekmeyiz. Çünkü İslâm, nesebe çok önem verdiği gibi, “zinaya yaklaşmayın” (İsrâ Suresi, 17/32) emriyle de nesebi bozacak bütün yolları kapamaya çalışmıştır.¹⁴⁵

Taaddüd, (birden çok evlilik) adalet şartına bağlı kılınmıştır. Bu hususta adaletin söz konusu olması ise neredeyse imkânsızdır. Bundan dolayı genel bir ilke olarak âyetlerin tek eşliliğe yaptıkları vurgu kuvvetlidir. Bununla birlikte zaruret arz eden durumlarda ve adâletin temininin söz konusu olabileceği durumlarda çok eşliliğe ruhsat da verilmiştir. Bu, erkeğin takdirine bırakılmaması gereken bir iştir. Öyle ki onların çoğu heva ve özel heyecanlarıyla sürüklenirler. Bu işin mutlak olarak takdir

¹⁴² Karaman, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, s. 301

¹⁴³ Paçacı, Mehmet, “Sosyal Hayattaki Değişim Sürecinde İslam Aile Hukuku (Evlenme ve Boşanma Örneği)”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, s. 75

¹⁴⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, c. 2, s. 114

¹⁴⁵ Çayiroğlu, Yüksel, “Çok Evlilik” *Yeni Ümit Dergisi*, İstanbul, 2010, sy. 90, s. 24

mercii yargı olmalıdır. Herhangi bir çok eşlilik uygulaması da yargının hükmü, görüşü ve izni doğrultusunda olmalıdır. Kur’ânî ve nebevî telkinler yargının ailevî meselelerde ve onların düzenlenmesinde müdahale hakkı bulunduğunu ilham ettiği sürece bu böyledir.¹⁴⁶

b. Boşama (Talâk)

Boşama anlamına gelen *talâk*, belli sözlerle evlilik bağına çözmek, evlilik ilişkisini sona erdirmektir.¹⁴⁷ Talâk kelimesi, Arapça bir kelime olup lügat itibarı ile bir şeyin “bağını çözmek” “serbest bırakmak” veya “bir bağı çözüp bağlı olanı salıvermek” manalarına gelir.¹⁴⁸ Ayrıca “nikâh ile sâbit olan şer’i (hukukî) bağı kaldırmak” diye de tarif edilmiştir.¹⁴⁹ Bakara suresi ve Ahzab surelerinde geçen “tesrih” ve “tefrik” kelimeleri de “talâk” kelimesinin karşılığıdır.¹⁵⁰

İslam, gerektiğinde boşamaya, evlilik hayatını sona erdirmeye cevaz vermiş bu tasarrufu erkeklerin bizzat, kadınların ise hâkim aracılığı ile yerine getirmesine imkân tanımış, ayrıca boşamayı dini ve ahlâkî yönden değerlendirmiştir.¹⁵¹ Talak, evliliğin devamı maksadıyla dinimizce tavsiye edilen tüm yolların denenmesine rağmen eşlerin yine de anlaşılamadığı durumlarda ailede yol ayrılığı anlamındadır.¹⁵²

Taraflar birbirine karşı iyi niyetli ve hoşgörülü davranacak evi mutlu bir yuva haline getirmek için gayret edecek ve başka hiçbir çare kalmazsa boşanma yoluna gideceklerdir.¹⁵³

Ey Peygamber! Eşlerinizi boşayacağınız vakit onların iddetlerini dikkate alarak boşayın ve iddeti dikkatle sayın! Rabbiniz olan Allah’a karşı gelmekten, özellikle eşlerinizin hukukuna zarar vermekten sakının! Onlar zîna gibi açık bir hayâsızlık etmedikçe siz onları evlerinizden çıkarmayın! Kendileri de çıkıp gitmesinler. İşte

¹⁴⁶ Derveze, İzzet, *ed-Düstûru’l-Kur’ânî*, s. 181

¹⁴⁷ Serahsî, *Mebûsât*, c.6, s. 2; Karaman, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, s.331; Seyyar, Ali, *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007, s. 154

¹⁴⁸ İbn Manzûr, *Lîsânü’l-Arab*, “talak” mad.

¹⁴⁹ el- Halebî, İbrahim, *el-Mülteka’l-Ebhur*, Beyrut, 1989, c.1, s.259

¹⁵⁰ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, c.6, s.3889

¹⁵¹ Karaman, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, s.331

¹⁵² Tekeli, Hamdi, “Boşanma: Ailede Eşlerin Yol Ayrılığı”, *Kur’an’dan Öğütler*, c.1, s. 165

¹⁵³ Karaman, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, c.1, s. 300

*Allah'ın hudutları! Kim Allah'ın hudutlarını çiğnerse kendine zulmetmiş olur. Belki Allah, yeni bir durum meydana getirir.”*¹⁵⁴

Bu ayet, aile kurumunun dini, ahlâkî ve hukukî temelini oluşturan nikah akdinin ve evlilik bağının keyfî biçimde sona erdirilemeyeceğini, boşanmanın aynı zamanda sosyal bir konu olduğunu göstermektedir. Evlilik hakkında hükümler işlenirken iyi niyet ve hakkın kötüye kullanılmaması gibi bazı temel ilkelere vurgu yapılmaktadır.¹⁵⁵

Nikâh akdi ile meşru kılınan evliliğin daim olmasını dolayısıyla ölüm kendilerini ayıracaya kadar birlikteliğin devamını isteyen İslam'ın teşvik ettiği evliliği gerçekleştirenlerin amacı ahiret hayatına intikale kadar geçecek dönem içerisinde mutlu bir hayat sürdürmek olmalıdır. İslam hukuku bu düşünceden hareketle evlilik akdini muayyen bir vakitle kayıtlamamaktadır. Bu itibarla fıkıh kitaplarımızda muvakkat evliliklerin batıl olduğu hiçbir hukukî netice doğurmayacağı önemle vurgulanır. Yine bu itibarla gizli tutularak bir müddet sonra ayrılmak gayesi ile yapılan nikâh akitleri diyaneten batıldır.¹⁵⁶

Talâk konusunun en önemli hususiyetlerinden biri, taraflar için güzel olacak ve hiç birisini mağdur etmeyecek biçimde işi bitirmektir. Çünkü Kur'an'ın emri, ebediliği hedef alan bir nikâh akdinde, ya güzel bir şekilde evliliği devam ettirmek veya güzel bir şekilde ayrılmaktır. Muhakkak ki helal dairesinde her probleme bir çözüm mevcuttur. Nasıl ki evlenmek özendirilmesi gereken bir helal ise boşanmakta özendirilmemesi gereken ve Rabbimizin hoşuna gitmeyecek olan yegâne helaldir. Nitekim Allah Rasûlü: “*Allah teâlâ'ya, helal kıldığı şeylerin en sevimsizi talaktır.*”¹⁵⁷ buyurmaktadır.

Boşanmanın son çare olarak düşünüldüğü durumda bile gerek psikolojik gerek sosyolojik gerekse de ekonomik sebeplerden kaynaklanan bazı olumsuzlukların zamanla değişime açık olduğu hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir. Çünkü şartlar da fikirler de değişebilmektedir. Özellikle evliliğin ilk yıllarında daha sıklıkla rastlanan şekliyle görüş ayrılıkları ve geçimsizliklerin ilerleyen yıllarda gittikçe azaldığı

¹⁵⁴ Talak, 65/1

¹⁵⁵ Tekeli, Hamdi, “Boşanma: Ailede Eşlerin Yol Ayrılığı”, Heyet, age. c. 1, s. 167

¹⁵⁶ Acar, Halil İbrahim, *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*, Erzurum, 2000, s. 52

¹⁵⁷ İbn Mâce, Nikâh, 1

tecrübelerle sabittir. Hatta başlangıçta problemlı ailelerin mutlu sonları azımsanmayacak orandadır.¹⁵⁸

Boşanma en son çare olarak düşünölmelidir. Böyle düşünmeyi gerekli kılacak pek çok sebebe sahibiz. Bu sebeple “Allah kendisini boşamadan daha çok öfkeliendirecek bir şeyi helal kılmış değildir.”¹⁵⁹ “Allah’ın en çok öfkeliendiğı helal, boşamadır”¹⁶⁰ bu hadîs-i şerîflerde ön plana çıkan fikir şudur: Boşanma haklı gerekçelere dayanmalıdır. Boşanmaya götüren sebeplerin kişisel yanlışlıklara dayanması halinde, yüklenilecek sorumluluğun boyutları çok büyüktür. Yoksa yukarıdaki hadîs-i şerîflerin mesajını, her ne olursa olsun boşanmanın kötü bir şey olduğı şeklinde anlamak yanlış olur.

Bütün gayretlere rağmen anlaşmazlıkları giderilemeyen eşlerin ortak hayatı devam ettirmeleri mümkün olamayacağından birbirlerinden ayrılmalrı en sağlıklı hareket tarzı olarak kendileri ve içerisinde bulundukları toplum hayatı için hayırlı bir iş olacaktır.

Her şeye rağmen ayrılmanın kaçınılmaz olduğı durumlarda, bu işi kavgasız gürültüsüz yapmak en sağlıklı yoldur. Böylece, kalıcı husumetlere yol açılmamış, tarafların yakınları arasında soğuk rüzgârlar estirilmemiş olur. Boşanma, bu yönü ile iyi bir görüntü verir. “İyi boşanma” diye nitelenebilecek şey de budur. Gerçekte boşanmak istenildiğı halde, sırf karşı tarafa zarar vermek için boşanmamakta diretildiğı, buna karşılık ayrı yaşamının tercih edildiğı olaylara sıklıkla rastlıyoruz. Bu tür davranışlar görünürde ve geçici olarak “rahatlatıcı” gibi olsa da, problemi daha da derinleştirmekten öteye geçmemekte, boşanmanın zararı kat kat büyümeğtedir.¹⁶¹ Kur’an’da şöyle buyruluyor. “Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın. Bunu kim yaparsa kendine zulmetmiş olur”.¹⁶²

¹⁵⁸ Güneş, Ahmet, “Kur’an ve Sünnette Aile Birliğinin Korunması”, *AÜİF Dergisi*, 2004, sy.21, s. 183

¹⁵⁹ Ebû Davud, Talak,3

¹⁶⁰İbn Mâce, Talâk,1

¹⁶¹ Altuntaş, Halil, *Pencereyi Işığa Açmak: Din-Düşünce-Yorum Yazıları*, Ankara, 2007, s. 224–229

¹⁶² Bakara, 2/ 231

Boşanma, toplumun uzviyetinin çözülmesini ifade ediyorsa, hiç evlenmemenin getireceği tehlikenin boyutlarını tahminde zorluk çekmeyiz. Batı, aile değerlerini kaybetmenin kendisine nelere mal olduğunu fark edip bu açmazdan kurtulmanın yollarını arıyor. Bizim toplumumuzda aile her şeye rağmen hâlâ “toplumun temeli” olma niteliğini korumaktadır.

3. Eşya Hukuku ve Ahlâkî Boyutu

Eşya hukuku, şahısların eşya (mallar) üzerinde doğrudan doğruya hâkimiyetlerinden doğan meseleleri düzenlemektedir.¹⁶³

Eşya hukuku, kişinin eşya üzerindeki egemenliğini düzenler. Hangi eşya üzerinde kimin hangi kapsamda hangi sırada egemen olduğunu ve bu egemenliği nasıl koruyacağını saptar. Ayrıca egemenliğin, nasıl kazanılacağını, kaybedileceğini, el değiştireceğini de belirler.¹⁶⁴ Eşya hukuku, toplumda üretilen değerlerin kime ait olacağını belirlediği ölçüde, toplumsal üretim ve mülk edinme süreciyle karşılıklı iletişim içerisinde. İnsanlar arasındaki sosyal ilişkileri de doğrudan etkiler. Nitekim bir tekstil makinesi üzerindeki mülkiyet, aynı zamanda işçi üzerinde patronluk anlamına gelir.¹⁶⁵

Eşya hukuku, oldukça geniş ve karmaşıktır. Mülkiyet hakkı, kiracının me'curu kullanım hakkı, rehin mal üzerindeki hapis hakkı, buluntu mal üzerinde bulanın, şirket malı üzerinde ortağın hakkı vb. birçok konuyu kapsar.¹⁶⁶

a. Mülkiyet Hakkı

Mülkiyet veya mülk, şariatın kabul etmiş olduğu bir insan ve meta ilişkisi olup bu ilişki sebebiyle mal, o insana ait özel bir varlık olur ve insan kendisini tasarruftan alıkoyan bir engel olmadığı sürece her türlü tasarrufta bulunur.¹⁶⁷ İslam, emeğin, insanın kendi emeğinin ürününe sahip olması hususundaki doğal eğilimi uyarınca

¹⁶³ Karaman, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, s. 429

¹⁶⁴ Hatemî, Hüseyin; Serozan, Rona; Arpacı, Abdülkadir, *Eşya Hukuku*, İstanbul, 1991, s.3

¹⁶⁵ Hatemî, Hüseyin; Serozan, Rona; Arpacı, Abdülkadir, *age.*, s. 7

¹⁶⁶ Bardakoğlu, Ali, “Hak” *DİA*. İstanbul, 1997, cilt.15, s.139

¹⁶⁷ Zuhaylî, Vehbe, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, (ter: Komisyon) İstanbul, 1994, c. 7, s. 11

mülkiyetin esas olduğunu, ekonomi alanında özel mülkiyetin ortaya çıkması gerektiğini savunur.¹⁶⁸

İslam, toplumun hakların kabul ettiği gibi, ferdin değerini de itiraf ve ikrar eder. Aralarında denge kurar, ferdin mülkiyet hakkını kabul eder, malından faydalanmak ve onu geliştirmek hakkını tanır.¹⁶⁹

“O’dur ki yeryüzünde bulunan her şeyi sizin için yarattı.”¹⁷⁰ ayetine göre mal, hedefi toplumu mutlu kılmak ve toplumun ihtiyaç ve menfaatlerini gerçekleştirmek olan toplumsal bir varlıktır. Şahsî mülkiyet de buna göre İslâm’ın bakış açısında toplumsal bir görev olarak telakkî edilir.¹⁷¹

“Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda meşrû olmayan yollarla yemeyin. Karşılıklı rıza ile yapılan bir ticaret yapmanız ise, elbette meşrûdur. Sakın haram yiyerek, başkasının hakkını gasbederek kendinizi öldürmeyin. Allah size pek merhametlidir.”¹⁷² “Mallarında isteyenlerin ve yoksulların hakkını ayırırlardı.”¹⁷³ “Allah sizi, maişet ve rızık hususunda kiminizi kiminize üstün kıldı. Nasipleri bol olanlar kendi nasiplerini, kendileriyle eşit seviyeye inecek derecede, yanlarında çalıştırdıkları köle (ve hizmetçi)lere vermezler. O halde nasıl olur da Allah’ın nimetini, Allah’ın kendilerinin üzerindeki hakkını bile bile inkâr ederler?”¹⁷⁴ İslâmın ferdi mülkiyete önem verdiğinin göstergesidir.

Diğer taraftan İslam, hırsızlık, gasp, zorla almak, aldatmak, zalim yollarla ihraç ve vergi toplamak ve buna benzer uygulamalara bir takım cezalar tesbit etmiş, telef edilmiş malların tazminatını ödemesini istemiştir.¹⁷⁵

¹⁶⁸ es-Sadr, Muhammed Bâkır, *İslâm Ekonomi Doktrini*, İstanbul, 1978, s.357

¹⁶⁹ Zuhaylî, Vehbe, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, c.7, s. 31

¹⁷⁰ Bakara, 2/29

¹⁷¹ Zuhaylî, Vehbe, *age.* c.7, s. 34

¹⁷² Nisa, 4/29

¹⁷³ Zâriyat, 51/19

¹⁷⁴ Nahl, 16/71

¹⁷⁵ Zuhaylî, Vehbe, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, c.7, s. 35

İslam mülkiyeti insan bencilliğine maddi tutkularına bağlamaz. İslama göre mülkiyet bir kısım sosyal görevleri de gerektiren hukukî bir gerçektir. Allah’a inanalar her şeyi Onun yarattığına dolayısıyla her şeyin onun mülkü olduğuna inanırlar.¹⁷⁶ Allahın kullarına bağışladığı mülk bir emanetten ibarettir. Kul, sahip olduğu mülkü kendi ihtiraslarını tatmin etmek için değil Allahın rızasını elde etmek için bir imtihan dünyasında bulunma anlayışı içinde değerlendirmelidir. Bu şekilde İslâm’ın malı koruma ilkesi ortaya çıkıyor. Bu ilke hem malı saldırılardan korumak hem de onu israf etmekten kaçınmak anlamlarına da gelir.¹⁷⁷

İslâm’da böyle bir esas olan özel mülkiyetin çerçevesini toplum çıkarları çizmektedir. Toplumun menfaati gerektiğinde özel mülkiyete müdahale denebilir. Nitekim peygamberimiz, muhacirleri, ensarın malından faydalandırmıştır.¹⁷⁸

Özel mülkiyetin yaygınlaştırılması belli ellerde toplanmasının önlenmesi aynı zamanda İslam iktisadının en önemli hedeflerinden birisidir: “*Savaş olmaksızın fethedilen ülkelerin halklarına ait mallardan Allah’ın, Peygamberine nasib ettiği ganimetler;Allaha, Resulüne, akrabalara (Peygamber’in yakın akrabalarına), yetimlere, fakirlere ve yolda kalmış gariplere aittir. Ta ki o mallar, sizden yalnız zenginler arasında el değiştiren bir servet haline gelmesin. Peygamber size ne verirse onu alınız, o sizi neden men ederse onu terk ediniz. Allah’a karşı gelmekten sakınınız. Muhakkak ki Allah’ın cezası pek çetindir.*”¹⁷⁹ Ayeti bunu ıspatlamaktadır.

b. İsrâf

İsrâf, “kendi benzeri için tanınan sınırın aşılması”¹⁸⁰ yani “taat anlamına gelmeyen” bir başka deyişle “haram olan bir alana harcama yapmak” demektir.¹⁸¹ Kur’ân-ı Kerîm’de israf kelimesi iki ayette¹⁸², isim ve fiil

¹⁷⁶ Maide, 5/ 17; Bakara, 2/ 247; Enfâl,8/ 28; Tevbe,9/ 111; Nisa, 4/ 32; Hûd,11/ 84-88

¹⁷⁷ Tabakoğlu, Ahmet, *İslam ve Ekonomik Hayat*, Ankara, 1988, s. 25

¹⁷⁸ Tabakoğlu, Ahmet, *age.* s. 26

¹⁷⁹ Haşr, 59/7

¹⁸⁰ Ahmed-eş-Şirbâsî, *el-Mu'cemu'l-İktisadi'l-İslâmiyye*, Beyrut, 1981, s. 28

¹⁸¹ el-Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *el-Kamûsü'l-Muhît*, Mısır 1332/1913, c.3, s.152

türevleri ise, yirmi bir ayette¹⁸³ geçmektedir. İsrâf ile tebzîr eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. İsrâf, tebziri de içine alan geniş bir kavramdır.¹⁸⁴

İbn Hazm'a göre israf, "az veya çok olsun Yüce Allah'ın haram kıldığı bir şeye harcamada bulunmaktır. Yahut israf, zarûreten ihtiyaç duyulmayan bir şeye, kişiyi fakir düşürecek dercede harcamada bulunmaktır veya israf, az da olsa malı boş yere ziyan etmektir."¹⁸⁵

"Yiyin, için fakat israf etmeyin; çünkü Allah, israf edenleri asla sevmez."¹⁸⁶ görüldüğü gibi ayet, emir sigası ile ifade edilmiş bulunmaktadır. İmkânlar, ne kadar bol olursa olsun fert hayatında ve devlet hayatında israf yapmak yasaklanmıştır. İktisatlı yaşamak, israf etmemek insan ve devlet hayatında sanki ek bir gelir kaynağı gibidir.¹⁸⁷ Ayrıca müfessirler bu ayeti yorumlarken, helal olanı haram sayıp onu faydalanma alanı dışına itmeyi, yani onu yememeyi ve kullanmamayı israf saymışlardır. Çünkü yanlış bir itikat yüzünden helal olan bir şeyden faydalanılamayacak ve o şey ziyan olup gidecektir. Haram olan şeylerde insan ve insanlık için mutlaka bir zarar söz konusudur. Helal ve mübah olan şeylerde ise kişisel veya toplumsal bir fayda söz konusudur.¹⁸⁸

"Yakınlarına, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver, sakın saçıp savurma. Çünkü savurganlar şeytanların kardeşleri olmuşlardır. Şeytan ise Rabbine karşı pek nankördür."¹⁸⁹

"...Her biri mahsul verince ürününden yeyin, devşirildiği gün hakkını (öşürünü) da verin, israf etmeyin, çünkü O müsrifleri sevmez."¹⁹⁰

¹⁸² Nisa, 4/6; Âli İmran, 3/147

¹⁸³ Bkz: M. Fuad Abdülbâkî, *Mu'cemu'l-Müfehres li Elf'azi'l-Kur'ân*, s. 517

¹⁸⁴ Salman, Yüksel; Canbulat, Mehmet; Yiğit Yaşar, *H. Peygamber'in Örnekliği, İslâm'ın Sosyal Dayanışma Ve İsrafa Bakışı*, s. 146-147

¹⁸⁵ İbn Hazm, *el-Muhalla*, Mısır, 1347, c.7, s.428

¹⁸⁶ Araf, 7/31

¹⁸⁷ Armağan, Servet, *Anahatlarıyla İslam Ekonomisi*, İstanbul, 1991, s. 149-150

¹⁸⁸ Salman, Yüksel; Canbulat, Mehmet; Yiğit Yaşar, *H. Peygamber'in Örnekliği, İslâm'ın Sosyal Dayanışma Ve İsrafa Bakışı*, Ankara, 2002, s. 144

¹⁸⁹ İsra, 17/26

¹⁹⁰ En'am, 6/141; Allah'ın yarattığı temiz ve güzel rızıklardan, israf etmeden yararlanmak: "Ey insanlar! Yeryüzünde meşru ve iyi ne varsa ondan nasibinizi alın ve Şeytan'ın izinden gitmeyin: zira o sizin apaçık düşmanınızdır." Bakara, 2/168; "Ey imana ermiş olanlar! Size rızık olarak sağladığımız iyi şeylerden nasiplenin ve Allah'a şükredin, eğer gerçekten O'na kulluk ediyorsanız." Bakara,

Müfessirler, ayetlerde geçen وَلَا تُسْرِفُوا emrini, hem yeme ve içmeyi abartarak israf edilmemesi gerektiği hem de haram olanın yenilmemesi gerektiği şeklinde yorumlamışlardır.¹⁹¹ İsrâf etmek, kişinin hem bedenine, hem malına hem sıhhatine zararlı olduğu gibi toplumdaki yiyecek, giyecek ve mala ihtiyacı olan insanlara da yardım edilmemesi hasebiyle zarar vermektedir. İsrâfın zıttı olan cimrilik de İslâm'da sevilmez. Her ikisi de İslâm iktisat esaslarına terstir.¹⁹² Harama düşmek, doymak, haddini aşmak yahut da helâli haram kılmak suretiyle israfa gitmemek emredilmiştir.¹⁹³

İsrâf, malın sarfedilmesi gereken alanlar dışında harcanması anlamına gelmekte; bu ise, stokların azalması gibi çok sayıda ekonomik zarara, buna bağlı olarak da yatırım harcamalarının azalmasına yol açmaktadır. Söz konusu yönelişlerin sonucu

2/172 “Allah'ın nimetlerini israf etmeyin: kuşkusuz O müsrifleri sevmez!” “Yük taşımaya mahsus olan ve etleri için beslenen hayvanlardan, Allah'ın size rızık olarak verdiklerini yiyin ve Şeytan'm izinden gitmeyin: Unutmayın, o sizin apaçık düşmanınızdır.” En'am, 6/141-142

Yasaklanan Yiyecekler: “Ölü eti, kan ve domuz eti ve üstünde Allah'tan başkasının anıldığı hayvanlar ve boğulan, dövülerek öldürülen veya düşerek ölen veya derisi yüzülerek öldürülen veya vahşi bir hayvan tarafından parçalanan hayvanlar, canlı iken bizzat kestikleriniz hariç size yasaklanmıştır ve putperest sunaklarında kesilenler de yasaktır.” “Kehanet yoluyla gelecekte sizi neyin beklediğini öğrenmeye çalışmanız da yasaklanmıştır: Bu günahkarca bir davranıştır. Bugün hakikati inkara şartlanmış olanlar, sizin dininizi terk edeceğinizden artık ümitlerini kestiler: öyleyse, onlardan korkmayın, yalnız Benden korkun! Bugün dininizi sizin için kemale erdirdim, nimetlerimin tamamını size bahsettim ve Bana teslimiyeti sizin dininiz olarak belirledim. Günaha eğiliminden değil de hayatı bir. zaruret sonucu (yasak şeylere) sürüklenenlere gelince, bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, rahmet kaynağıdır.” Mâide, 5/3 “Kendilerine neyin helal kılındığını sana soracaklar. De ki: Hayatın bütün güzel şeyleri size helaldir. Allah'ın size öğrettiği bilgiden bir kısmını öğreterek eğittiğiniz av hayvanlarına gelince, onların sizin için yakaladığı her şeyi yiyin, ama üstünde Allah'ın adın anın ve Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun: şüphe yok ki Allah hesap görmede hızlıdır” Mâide, 5/4; “De ki ey Peygamber: Bana vahyedilenlerde leş veya akan kan veya iğrenç bir şey olan domuz eti, veya üzerinde Allah'tan başka bir ismin anıldığı günahkarca bir kurban dışında yenmesi yasak olan bir şey görmü forum. Ama kişi zaruret içindeyse -aç gözlüce saldırmadan ve zaruri ihtiyacını da aşmadan yemiş ise bilin ki Rabbiniz çok bağışlayıcıdır, rahmet kaynağıdır.” En'am, 6/145; “Allah size sadece leşi, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkasının adı anılafrak boğazlanan hayva)nı yasaklamıştır; fakat zorunluluk durumuna düşen kimse, aşırı gidip ihtiyacının ötesine geçmemek şartıyla bu yasaklamanın dışındadır; çünkü Allah, şüphesiz çok acıyan-esirgeyen gerçek bağışlayıcıdır.” Nahl, 16/115

¹⁹¹ Kurtubî, Ahmed İbn Ebî Bekr İbn Farh, *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut, 2006, c.9, s. 205-206; el-Hüseynî, Muhammed Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.8, s. 391

¹⁹² el-Hüseynî, Muhammed Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.8, s.384-385

¹⁹³ Havva, Saîd, *el- Esas fi't-Tefsîr*, (ter: M. Beşir Eryarsoy), İstanbul, 1990, c.5, s.138

olarak ayrıca, tedavülde bulunan nakit paranın artması kaçınılmaz olmakta, bu da üretim artışıyla dengelenmediği takdirde enflasyona neden olmaktadır.¹⁹⁴

H. Peygamber (s.a.v.) de “*kibirsiz ve israf etmeden yiyiniz, içiniz ve sadaka veriniz. Zira Allah, kulunun üstünde nimetini görmek ister.*”¹⁹⁵ sözü ile israfın yasaklığını buyurmuştur.¹⁹⁶

Bu duygu ve düşünce ile hareket eden kimseler mutluluğu başkalarından ve toplumdan farklı bir yaşam biçimi ortaya koymada ararlar. Bu sebeple de daima hiç kimse de bulunamayacak olan lüks şeylerin ve lüks yaşantının peşinde koşarlar. Kendilerinde aşırı derecede bir gurur bulunduğundan toplumun diğer kesimini hep hor ve küçük görürler. Bunun için mallarından onlara bir hak tanımazlar ve onlara tanınacak imkânların aradaki farkı azaltacağından veya kaldırağından korkarak daima ezici ve tahkir edici davranışlarda bulunurlar. Buna karşın, dünya huzur ve mutluluğu yanı sıra ahiret mutluluğunu da arayan varlıklı kimseler bu tür tutum ve düşüncelerden uzaktırlar. Çünkü onlar, bütün müminlerin kardeş olduğu¹⁹⁷ yardımlaşma ve dayanışmanın esas olduğu¹⁹⁸ inancıyla hareket ederler ve de gerçek iman bu temel ilkelere uymakla elde edileceğine gönülden inanırlar. Onlar, kendi nefisleri için arzu ettiklerini, diğer kimseler içinde arzu etmedikçe, kâmil manada iman sahibi olamayacaklarını¹⁹⁹ daima zihinlerinde canlı tutarlar. Onlar bütün müminleri birinin rahatsızlığını diğeri de hissedenden farklı organlardan teşekkül eden bir tek beden gibi kabul ederler.²⁰⁰ Hatta bürün insanlığı bir aile gibi telakki ederler.²⁰¹ Bu ilkeler çerçevesinde hareket etmek onlar için bir lüks değil dini birer zorunluluktur. Bu ve benzeri nedenlerle onlarda insanı gerçek yaratılış amacından uzaklaştıran gurur kibir ve mal yağma sevdası gibi hastalıklar yoktur.²⁰²

¹⁹⁴ Temel, Nihat, *Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an'da İnfak*, İstanbul, 2001, s.178

¹⁹⁵ Buhârî, Libas, 1

¹⁹⁶ Salman, Yüksel; Canbulat, Mehmet; Yiğit Yaşar, *H. Peygamberin Örneği, İslâm'ın Sosyal Dayanışma Ve İsrafa Bakışı*, s.150

¹⁹⁷ Hucurat 49/10

¹⁹⁸ Maide 5/2

¹⁹⁹ Buhârî, İman, 7

²⁰⁰ Buhârî, Salat, 88

²⁰¹ Müslim, İtk, 16

²⁰² Salman, Yüksel; Canbulat, Mehmet; Yiğit Yaşar, *H. Peygamberin Örneği, İslâm'ın Sosyal Dayanışma Ve İsrafa Bakışı*, s.153–154

Bir ülkede, geliri yüksek tabakaların refahtan dolayı, tüketime yönelmeleri, saçıp savurmaları sadece kendilerine değil tüm ülkeye zarar verir. Geliri düşük tabakalar iktisatlı (ekonomik) hareket etseler bile memleket felakete gitmekten kurtulamaz. Zenginler bir ülkede milli gelirin önemli bir kısmını ellerinde bulundurdıklarından ve büyük işler çevirebilecek sermayeler onların elinde olduğundan bu gelir ve sermayenin israfı iş kesimini ve üretimi büyük ölçüde etkileyecektir. Nitekim, “*Herhangi bir beldeyi imha etmek istediğimizde oranın lüks içinde yaşayan şımarıklarına iyilikleri emrederiz. Buna rağmen onlar dinlemez, fık-u fücra devam ederler. Bu sebeple, onun hakkında cezalandırma hükmü kesinleşir. Biz de orayı yerle bir ederiz.*”²⁰³ ayeti bir ülkenin önde gelen zenginlerinin sahip oldukları sermayeyi gayri meşru şekilde kullanmalarını o ülkenin helak sebebi olarak açıklamaktadır ki bu gerçeği çağımızda yakinen gözlemlene imkanı sahibiz. Ülkenin ekonomisine yön verecek mülk sahipleri, servetlerini gerektiği biçimde kullanmadıkları zaman ülke her yönüyle kaosa sürüklenecektir.²⁰⁴

Sonuç olarak belirtmek gerekirse, İslâm zarurî maddelerden harcama yapmayı “nefsin ve neslin devamı” için gerekli görmüştür. Rahatlık ve kolaylık sağlayıcı maddeler için harcamalar yapmak da uygun görülmüş hatta bu tür harcamalar Hz. Peygamber tarafından teşvik de edilmiştir.²⁰⁵

4. Borçlar Hukuku ve Ahlâkî Boyutu

Borç ilişkisi içerisine girmeden bir gün geçirmek hemen hemen mümkün değildir. Zira borçlar hukuku, insanların iktisadi münasebetlerinin hukuk açısından görünüşünü aksettirmektedir.²⁰⁶ Arapça’da deyn genel olarak "borç" mânasına geldiği ve aynı kökten türeyen dâin “alacaklı”, medîn ve medyun da “borçlu” anlamını taşıdığı gibi özel olarak zimmette mevcut para ve mislî eşya borçlarını da ifade etmekte ve “ayn”ın zıddı olarak kullanılmaktadır.²⁰⁷

²⁰³ İsrâ, 17/16

²⁰⁴ Salman, Yüksel; Canbulat, Mehmet; Yiğit Yaşar, Hz. Peygamberin Örnekliği, İslâm’ın Sosyal Dayanışma Ve İsrafa Bakışı, s.172-173

²⁰⁵ Ebu Davud, Libas, 14; Salman, Yüksel; Canbulat, Mehmet; Yiğit Yaşar, age. s.151

²⁰⁶ Aybay, Aydın, Borçlar Hukuku Dersleri, İstanbul 1991, s. 3.

²⁰⁷ ez-Zerkâ, Mustafa Ahmed, el-Medhalu’l-Fıkhiyyu’l-Âmm, Şam, 1946, c.1, s.524-525; Mahmasânî, Subhî, Nazariyye Âmme li’l-Mûcebât ve’l-Ukûd, Beyrut, 1987, c.2, 541-594.

Borçların meydana getirdiği şahsî bağ ebedî olarak devam etmez, aksine muayyen sebeplerle ortadan kalkar. Borcun sona ermesinden maksat, taraflar arasında borç doğuran sebeplerden biriyle meydana gelen borç ve yükümlülüğün sona ermesi ve ortadan kalkmasıdır. Bundan sonra artık taraflar eski borç sebebine dayanarak birbirlerinden herhangi bir hak iddiasında bulunamazlar. Borcun sona ermesi, bazen ilgili yükümlülüğün (borçlanılan edimin) yerine getirilmesi ile olurken bazen de yükümlülüğün çeşitli sebeplerle sona ermesiyle gerçekleşir.²⁰⁸

Faizi haram kılan Kur'an, gerek ödünç almak ve gerekse diğer meşru akidleri yapmak suretiyle borçlanmayı helâl kılmış, bu hükmü de -faiz yasağı, faizsiz borçlanmayı da kapsar zannedilmesin diye- hemen faiz yasağının arkasından beyan etmiştir. Borç ilişkisinde en önemli mesele onun zamanında ve eksiksiz olarak ödenmesidir. Bunun sağlanabilmesi için de hem unutmayı hem de inkârı önleyecek tedbirlere ihtiyaç vardır. Yazma, şahit tutma, teminat alma, insanlarda emanet ve sorumluluk duygusunu geliştirme bu tedbirlerin en önemlileridir. Kur'ân-ı Kerîm'de bir sayfa tutan Bakara, 2/282. âyetiyle onu takip eden âyet bu tedbirleri açıklamaktadır. Bu âyet-i kerimede meşru surette yapılacak borçlar ve ticari muameleler hakkında riayet edilmesi gereken usul ve şahitlerin vazifeleri bildirilmektedir.²⁰⁹ Ayetteki ilkeler: “tedbir ilkeleridir”. Çünkü borcu yazma işi ayetteki önlemlerle birlikte gerçekleştirilirse, unutmama, yanlış beyan, borcu inkâr vb. birçok kötülüğü engellemiş olur. Borç muamelelerinde ahlaklı olma, diğer tarafın bilgisizliğini safdilliliğini istismar etmeme, dünyevî ve uhrevî vebal getirecek davranışlardan uzak durma zorunluluğu da vardır. Dinî duyguları istismar ederek emek-sermaye ortaklığıyla sermaye toplamanın işleten konumundaki kurumun işleri kötüye gittiğinde her şeyden önce bu duyguları tüketiceği ve bu kurumlara olduğu kadar dine olan güveni de sarsacağı dolayısıyla bunu hissettirecek tavırlardan kaçınmak gerektiği ise izahtan varestedir.²¹⁰

Kur'an-ı Kerîm'in “karz-ı hasenî”²¹¹ faiz yasağını bildiren ayetlerden sonra vermesi, onun ribaya alternatif olduğunu göstermelidir. Güçsüzleri sömürme esasına

²⁰⁸ Karaman, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, s. 429

²⁰⁹ Heyet, *Kur'an Yolu*, c.1, s. 446-447

²¹⁰ Gül, Ali Rıza, *Borç Ayetlerinin Aktüel Değeri*, Ankara, 2004, s.149

²¹¹ Karşılıksız borç vermek.

dayalı sömüren ve sömürülenlerin varolduğu toplumda hayat bulabilen faizin yerine feragat ve kardeşlik duygularıyla beslenen karz-ı hasenin alması toplumda elbette sevgi ve bağlılık yeşertmiş olacaktır. Mümin karz-ı hasen ile adeta Allah’a borç vermekte ve karşılığına kat kat fazlasıyla alacağını bilmektedir. Zira Allahın vermedeki ölçüsü “*Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak verip her birinde yüz tane bulunan bir başağın haline benzer. Allah dilediğine kat kat fazlasını da verir. Allah’ın lütfu geniştir, ilmi her şeyi kaplar.*”²¹² gibidir. Ve yine “*Kimdir o yiğit ki Allah’a güzelce ödünç verir, Allah da onun verdiği mükâfatını kat kat artırır...*”²¹³ ile karzı hasen teşvik edilmiştir.²¹⁴

“*Ne doğrudan ne de karşılık olarak zarar vardır.*”²¹⁵ Mü’min olana yakışan, borçlanma ile ilgili taahhüdünü zamanında yerine getirmesidir. Çünkü bu Yüce Allah’ın aynı zamanda bir emridir: . *أَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ وَمَسْئُولًا* “*Verdiğiniz sözü yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluk gerektirir.*”²¹⁶

Ayrıca Kur’an’da gerçek mü’minler “*(Onlar)Sözleştiği zaman sözlerinde duranlardır.*”²¹⁷ *وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ* “*O müminler üzerlerindeki emanetleri gözetirler, verdikleri sözleri tam tamına tutarlar.*”²¹⁸ şeklinde tavsif edilmişlerdir. Doğal olarak bu beyanlar da bir taraftan Müslümanlara sorumluluklarını hatırlatmakta diğer taraftan da borçlarını ödemeleri hatta daha genel anlamda verdikleri sözlerin gereğini yapmaları hususunda onlardan son derece duyarlı ve bilinçli hareket etmelerini istemektedir.

²¹² Bakara, 2/261

²¹³ Bakara, 2/245

²¹⁴ Salman, Yüksel; Canbulat, Mehmet; Yiğit Yaşar, Hz. Peygamber’in Örnekliliği, İslâm’ın Sosyal Dayanışma Ve İsrâfa Bakışı, s. 106-108

²¹⁵ Ahmed b. Hanbel, el-Müsneid, c. I, s. 313; Mecelle, mad:19

²¹⁶ İsrâ, 17/34

²¹⁷ Bakara, 2/177

²¹⁸ Mü’minûn, 23/8

5. Miras Hukuku ve Ahlâkî Boyutu

Bir ölünün terikesinden yakınlarına intikal eden mala, *miras* denir. Mirasa hak kazanana “*varis*”, varise intikal eden mala “*mevûs*”, varisin malı intikal eden ölüye müverris” yada muris, birini ölüye varis kılmaya da” “*tevrîs*” denilir.²¹⁹

Her insan için ölüm mukadderdir. Hemen her insanın geride bıraktığı ve artık sahibi sayılamayacağı malı, alacağı ve borcu vardır. Keza yaratılış kanunu icabı bir ana ile bir babadan dünyaya gelmiş bulunan insanın en azından aynı soydan gelen hısımları vardır. Eğer bunlarda yoksa manevi hısımları olan din kardeşleri ile bunların mümessili olan devlet vardır. Bütün bunlar düşünülünce ölünün geride bıraktığı terike ile hısımları arasındaki hak ve borç münasebetini düzenleyen hukuk dalının yani miras hukukunun önemi ortaya çıkmış oluyor.²²⁰

Kur’an’da mirasla ilgili hükümler bir anda indirilmeyip, faiz ve şarabın yasaklanmasında olduğu gibi tedrici bir tarzda düzenlenmiştir. Çünkü Arapların eski uygulamalarına bakılırsa Kur’an’ın miras konusundaki düzenlemeleri başlı başına bir devrim sayılabilir. Pek tabidir ki alışılmış eski uygulamaların kaldırılıp yerine yeni bir hükmün yerleştirilmesi bir anda olamazdı:²²¹

*“İman eden ve hicret edip de sizinle beraber cihad edenler de sizdendir. Allah’ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine (vâris olmağa) daha uygundur. Şüphesiz ki Allah her şeyi bilendir .”*²²²

*“Peygamber, müminlere kendi canlarından daha yakındır. Eşleri, onların analarıdır. Akraba olanlar, Allah’ın Kitabına göre, (mirasçılık bakımından) birbirlerine diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar; ancak, dostlarınıza uygun bir vasiyet yapmanız müstesnadır. Bunlar Kitap’ta yazılı bulunmaktadır.”*²²³

Miras hukukuna dair ahkâm, aile içerisinde yardımlaşmaya müteveccihdir. Akrabayı yaklaştırmakta ve sevgiyi iletmektedir. Mirastaki dağılım ihtiyaca göredir.

²¹⁹ Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, c.1, s.411; Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 380

²²⁰ Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, c.1, s.411

²²¹ Karaman, Hayrettin, *age*, c.1, s.419; Demirci, Muhsin, *Kur’an’da Toplumsal Düzen*, s. 70

²²² Enfal, 8/75

²²³ Ahzab, 33/6

Evin geçimini baba sağlamak zorunda olduğu için kadına göre daha fazla pay alır. Yine bu mirası ailesi ve hanımı için harcar.²²⁴ Mîras konusundaki taksimat: “Mîras konusunda, Allah çocuklarınız hakkında şöyle emreder: Erkeğin hakkı, kadının hissesinin iki mislidir. Şayet kadınların sayısı ikiden fazla ise onlar terikenin üçte ikisini alırlar. Eğer kız evlat tek ise terikenin yarısını alır. Anne babaya gelince, ölenin çocuğu varsa, onun terikesinden her birine altıda bir hisse vardır. Eğer çocuğu yoksa ve kendisine ana babası vâris oluyorsa annesine üçte bir hisse vardır. Şayet ölenin kardeşleri varsa, ölenin yaptığı vasiyetin ifasından ve borcunun ödenmesinden sonra annenin hissesi altıda birdir. Anne babanız ile evlatlarınızdan hangisinin size daha faydalı olacağını siz bilemezsiniz. Bunlar Allah’ın koyduğu farzlardır. Allah muhakkak ki alîm ve hakîmdir (her şeyi hakkıyla bilir, mutlak hüküm ve hikmet sahibidir).Eşlerinizin çocukları yoksa terikelerinin yarısı siz kocalarındır. Eğer çocukları varsa dörtte biri size aittir. Bütün bunlar, yaptığı vasiyetin ve üzerindeki borcun ifasından sonradır. Sizin de çocuğunuz yoksa terikenizin dörtte biri eşlerinizindir. Eğer çocuğunuz varsa terikenizin sekizde biri onlara aittir. Bunlar da yaptığınız vasiyetin ve borcunuzun ödenmesinden sonradır. Eğer miras bırakan erkek veya kadın, çocuğu ve anne babası olmayan bir kimse olur ve onun erkek veya kız kardeşi de bulunursa, bunlardan her birinin hissesi altıda birdir. Şayet onların sayısı daha fazla ise, o takdirde onlar üçte bir hisseye ortak olurlar. Bu da yapılan vasiyet ve borcun ödenmesinden sonradır. Bütün bunlar, vârisler zarara uğratılmaksızın yapılacaktır. Bu, Allah tarafından size bir buyruktur. Allah alîm ve halîmdir (her şeyi hakkıyla bilir, cezalandırmada aceleci değildir).”²²⁵ ayetleriyle sabittir.²²⁶

²²⁴ Yani ölenden sonra erkek ve kız çocuklar kalmışsa erkeğin payı dişinin iki katıdır. Çünkü erkekten nafaka, kazanma, çalışma, zorluklara katlanma, hanımının mehrini verme gibi yükümlülükler istenir. Kadının ise herhangi bir kimseye harcama yapması istenmez, ister kız, ister kızkardeş, ister hala, ister teyze olsun. Ancak büyüdükten veya bulûğa erdikten sonra şayet evli değil ise kendi masraflarını kendisi karşılar. Mirası da sizin aranızda hak, adalet ve maslahat esasına göre paylaştırmıştır. O bakımdan siz de O'nun bu konudaki düzenine tabi olunuz. Cahiliye dönemi insanların yaptıkları gibi sizler de kadınlar ve zayıf kimseler gibi mirasçılardan herhangi bir kimseyi mahrum etmekten kaçınınız. ez-Zuhayli, Vehb, *Tefsîru'l-Münîr*, c.4, s. 275–277

²²⁵ Nisa, 4/11–12

²²⁶ Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, c.1, s.411; Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2005, s. 380

“Akraba olanlar, Allah'ın Kitabına göre, (mirasçılık bakımından) birbirlerine diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar; ancak, dostlarınıza uygun bir vasiyet yapmanız müstesnadır. Bunlar Kitap'ta yazılı bulunmaktadır.”²²⁷ ayeti de Arapların örfî uygulamalarını kaldırmakta ve kişileri birbirine akrabalık bağı ile mirasçı kılmaktadır.²²⁸

Veraset, aileyi güçlendirir, çocuklarına bir şeyler bırakabilme ümidi, ailenin çalışmalarında kuvvetlendirici bir etkidir. Veraset kabul edilmezse belli bir yaştan sonra insanlar çalışmayı bırakacak ve evvelce biriktirdiklerini sarfedeceklerdir.²²⁹

İslam ayrıca, sınırlandırılmış bir vasiyet hakkı tanımıştır. Vasiyyet sadece kanûnen miras hakkına sahip olmayan mesela alacaklılar, uzak akrabalar, dostlar ve hayır müesseseleri gibi kimseler lehine yapılabilir. Fakat vasiyet, yakın akrabaların

²²⁷ Ahzâb, 33/6; İslâm'ın ilk dönemlerinde Müslümanlar, câhiliye örfünde olduğu gibi kendi aralarında anlaşma yaparak, her konuda birbirlerine yardımcı olacaklarına dair beyânatta bulunur, bu güvencenin bedeli olarak da birbirlerine mirasçı olurlardı. Ancak Nisâ, 4/29'da Allah, “Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, bâtil (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin.” buyurarak bu uygulamayı kaldırmıştır. Medine'ye hicretten sonra konuyla ilgili olarak Enfâl,8/72 “İman edip de hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp yardım edenler var ya, işte onların bir kısmı diğer bir kısmının dostlarıdır. İman edip de hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar size onların mirasından hiçbir pay yoktur.” ayeti nâzil olunca mü'minler hicret sebebi ile birbirlerinin kardeşi (muâhât) ve mirasçısı ilan edildiler. Bu uygulamayla hicret etmemiş bir Müslüman, hicret etmedikçe muhacir müslüman yakın akrabasından miras alamıyordu. Fakat bu uygulama da Enfâl, 8/75 “Sonradan iman eden ve hicret edip de sizinle beraber cihad edenler de sizdendir. Allah'ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine (vâris olmağa) daha uygundur. Şüphesiz ki Allah her şeyi bilendir.” ile nesh edilmiş oldu. Yukarıda yer alan Ahzâb,33/ 6 da Enfâl, 8/75'in konuyla ilgili ortaya koyduğu hükmü birebir aynı lafızlarla tekrar etmektedir. Böylece ne anlaşma ne de hicretle birlikte uygulanan kardeşlik müessesesi mirasçılığın sebebi olarak kabul edildi, kişinin mirasçısı olarak zevi'l erhamın (terikede üçte bir, dörtte bir gibi belli bir sehmi olmayan ve terikeyi asabeden olmak sıfatıyla da elde edemeyen kan hısımlarıdır.) daha uygun olduğu belirtildi. Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c.3, s. 464-465

Miras konusunda tadrîcî bir uygulamanın takip edildiği bu alanda kimlerin mirasçı olacağı ve ne kadar pay alacakları Nisâ,4/ 11, 12, 176 ile açıkça ortaya konuldu. Böylece câhiliye toplumunda kadının mirasçı olarak kabul edilmemesi, erkek dahi olsa küçük çocuğun mirastan pay alamayıp, sadece savaşan ve ganimet elde edebilen kimsenin mirasçı olabilmesi yürürlükten kaldırılmış oldu.

²²⁸ Bütün mirasın mirasçılar arasında paylaştırılmasından önce tereke ile alâkası olan borçların ödenmesi ve vasiyetlerin yerine getirilmesi söz konusudur. Yüce Allah teşrî buyurduğu şekilde mirasın ölenin yaptığı vasiyetin yerine getirilmesinde ve yine ölenin ölümden önce zimmetine taalluk eden borcun ödenmesinden sonra yerine getirilmesini emir ve tavsiye etmektedir. Ödemede borç öncelikli olmakla birlikte vasiyetin borçtan önce zikredilmesi ona verilen önemi belirtmek, vasiyetin inkârını önlemek ve yerine getirilmesini teşvik etmek içindir. Borca gelince, borcun ödenmesinin ne derece güçlü bir görev olduğu bilinen bir husustur. İster ona öncelik tanınsın, ister tanınmasın. Şayet borç terekenin tamamını kuşatacak olursa herhangi bir kimsenin alacak bir şeyi kalmaz. Ölenin kafenlenme ve defnedilme masrafları ise -insanlığına duyulan saygı dolayısıyla- borcun da vasiyetin de hatta mirasın da önüne geçirilir. ez- Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Beyrut, 1991, c.4, s. 276

²²⁹ Yeniçeri, Celal, *İslam İktisadının Esasları*, İstanbul, 1980, s.450

hukukunu korumak ve servetin vasiyetname ile tek bir şahsa devrini önlemek gayesiyle malların üçte birinden geçerlidir. Bu yolla servet, biraz daha fazla kimselere veya müesseselere dağıtılmış olmaktadır.²³⁰

Medeniyet ve uygarlık açısından insanlar için en önemli ve gerekli olan şey, insanın konumuna ve değerini korumasına, ekonomik bağımsızlığına ve güçlü olmasına bağlıdır. İslamın dışındaki tüm kanunlar kadını ekonomik açıdan zaafa düşürmüştür. Özellikle kadının ekonomik bakımdan çok daha büyük bir acizlik içinde olması, en büyük sebeplerin başında onun köleleştirilmesi gerçeği vardır. Avrupa yakın dönemlere kadar devam edegelen bu durumu yeni değiştirmiştir. Ancak kadını kurtaracağım derken onu toplumda çalışan her alanda hizmet veren bir konuma sokmuştur. Oysa İslam, ikisi arasında bir yol izlemiştir. Mirastan önemli ve geniş anlamda pay ayırmıştır. Kadın böylece, babasına, kocasına, çocuklarına ve başka akrabalarına mirasçı olabilmektedir. İslam, erkeğe göre kadına mirastan yarı pay hakkı tanımıştır. Bunun sebebi ise kadının nafakası ile mehri erkeğe ait olduğundandır. Erkeğin böyle bir hakkı yoktur. Kadının tüm bu yollardan (miras, mehir, nafaka) elde ettiği kazanç ve mallar, kadına mülkiyet hakkı, kazandığını alma hakkı, sarfetme ve harcama hakkı gibi tüm bu hakları saklı tutularak verilmiştir. Kadının ister kocası, ister babası veya başka birileri olsun, onun malına müdahale edemezler. Elindeki mallara rağmen, yine de kadının nafakasını, geçimini teminden kocası sorumludur. Kadın kocasına göre ne kadar zengin olursa olsun, malına kocası dokunamaz. Ancak kadının izin vermesi durumunda değişir.²³¹

Modern dönem anlayışına göre miras payları bakımından erkek ve kız evlatlar eşit haklara sahiptir. Söz konusu anlayışın dayanaklarını da şöyle sıralamak mümkündür: Kur'an vahyinden önce Arabistan'da kadınlar, mirastan tamamen mahrumdur. İslam, diğer haklarda olduğu gibi miras konusunda da ilk adımı atarak erkek karşısında yarım da olsa ona bir pay vermiştir. Yukarıda zikrettiğimiz Nisa 4/11 ayetin başında yer alan *يُوصِيكُمُ* fiili “emir ve farz kılma” anlamında değil “tavsiye ve öneri” manasındadır. Ayrıca miras taksiminde her durumda erkeğe iki, kadına ise bir hisse verilmemekte aksine çeşitli durumlarda bu oranlar değişmektedir. Buna göre miras payları bakımından kadına erkekle aynı payları vermekte herhangi

²³⁰ Yeniçeri, Celal, *age.* s. 451

²³¹ Mevdûdî, *Hicâb*, s. 281

bir sakınca söz konusu değildir. Zira kadın da erkek gibi kendisine saygı duyulan insanlık değeri ve medeni haklar bakımında erkekle eşit seviyede bulunan, ekonomik yönden kocasına bağımlı olmayıp sosyal hayata aktif olarak katılabilen hür kişiliğe sahip bir varlıktır.²³²

B. KAMU HUKUKU

Kamu hukukunda söz konusu olan toplum ile fert ilişkileridir. Suçlara karşı verilen cezalarda toplum hukukunu (hukukullah) korumak asıldır. Toplumun daima huzur ve güvenlik içerisinde yaşamasını sağlama kısaca kamu yararını temin ve fertleri doğruluğa yöneltme amacı güdülmektedir.²³³

Kamu hukukunda hedef; genel güvenliği, insanlar arasında adaleti ve mâkul hürriyetlerin korunmasını hâkim kılacak şekilde ıslah etmektir. Bu içtimâî hedefi gerçekleştirebilmek için İslam medenî bir nizam getirmiştir. Bu öyle bir hukuk nizamıdır ki, bir devlet içinde içtimâî bir hayatın kurulmasını, insanların birbiriyle alakalarının ve idarî otorite ile ilişkilerinin düzenlenmesini, husûsî ve ferdî haklar ile umumî ve içtimâî hakların korunması için gerekli olan bütün hukuk prensiplerini ihtiva etmektedir.²³⁴

İnsanların bir arada yaşaması toplumu meydana getirmiş, toplum da fertlerin hukukunu korumak için örgütlenme ihtiyacı duymuştur. Böylece söz konusu ilişkileri düzenleyen bir takım kurallar meydana getirilerek devlet oluşturulmuştur. İşte toplumsal örgütlenmeyi ve kişi toplum ilişkilerini düzenleyen hukuk kurallarının bütününe kamu hukuku oluşturmaktadır. Ancak şunu unutmamak gerekir ki; Kur'an hukuk metni değildir, daha çok ahlâkî ilkeler içeren kutsal bir kitaptır. Bununla

²³² Demirci, Muhsin, *Nas Olgu İlişkisi Bağlamında Kur'an'da Sosyal Gerçeklik*, s.206. ayrıca bkz: Karaman, Hayrettin, *İslamda Kadın ve Aile*, s. 23–288; Şimşek, Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Konya, 1997 s.234; Karşlı, Hilmi İbrahim, *Kur'an Yorumunda Kadın*, İstanbul, 2003, s.170–171

²³³ “Gerçi cezalar arasında kısas ve diyet gibi şahsî hakkı(hukuku’l-abd) sağlamaya yönelmiş olanlar da vardır. Lakin bu cezaların infaz hakkı da devletindir. Hak sahipleri affetseler bile suçluyu te’dib ve ıslah başkalarının suç işleme cesaretini kırma gibi kamu yararını ilgilendiren sebeplerle hakim, gerekli gördüğünde ta’zir denen cezalardan verebilir. Kısas esasının varlığı İslâm Ceza Hukukunun kamu hukuku sayılmak niteliğini kaldırmaz. Çünkü kısasın ibret vericiliği kamuyu çok yakından ilgilendiren bir olgudur.” Akşit, Cevat, *İslam Ceza Hukuku ve İnsânî Esasları*, s.46

²³⁴ Karaman, Hayrettin, *Yeni Gelişmeler Karşısında İslâm Hukuku*, s. 15

birlikte özellikle Medine döneminde hedef kitle için hukukî ihtiyaçları karşılamak üzere bazı düzenlemeler getirdiği de bir hakikattir.²³⁵

Kur'an'da ahlâkî vazifelerle dinî emirler bir arada zikredilmiştir. Hiçbir ahlâkî emir yoktur ki dini veya imanî bir emir olmasın. Mesela namaz, oruç, hac ve zekât nasıl dini bir vazife ise sağlığı koruma, aileyi yaşatma ve başkalarına yardım da birer dini görevdir. İnsan öldürme, içki içme ve zîna nasıl birer kötülük ise gıybet, dedikodu vb. de kötü ve haramdır.²³⁶

1. Yargılama Hukuku ve Ahlâkî Boyutu

İslam hukukunda yargı iki kelime ile ifade edilir: “kaza” ve “hüküm”. Bu iki kelimenin sözlük anlamları farklı olsa da terim olarak aynı manayı ifade ederler.²³⁷ Aslında “hak” kavramı “yargı” kavramından da önce gelir. Yargılama faaliyeti, hakkı, sahibine iade etmek içindir. İlkel toplumlarda “hak” kavramı gelişmediği için yargı teşkilatı yoktur.²³⁸

Yargı, lügatte “hüküm, lüzum, bağlayıcılık ve gereklilik” manasına gelir. Bundan dolayı yargıçlık/hâkimlik yapanlar, “kadı” diye isimlendirilmiştir. Çünkü kadı, verdiği hükümle insanları ilzam eder. Bunun yanında kaza “bir şeyi sonuçlandırmak” “tamamlamak” “infaz etmek” “bir şeyi başka bir şeyin yerine kâim kılmak” ayrıca “yaratmak” gibi çeşitli anlamlara da gelir.²³⁹ Yargı bir anlamda ilim, anlayış ve verâ'dır.²⁴⁰ Kur'an ve sünnette ise yukarıda ki manalarla birlikte “hükmetmek” “takdir etmek” “haber vermek” gibi manalarda kullanıldığı görülmektedir.²⁴¹

²³⁵ Demirci, Muhsin, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, İstanbul, 2005, s. 214

²³⁶ Karaman, Hayrettin, *Yeni Gelişmeler Karşısında İslâm Hukuku*, s. 15

²³⁷ el-Kâsımî, Zafîr, *Nizamü'l Hükm fi Ş-Şerîati ve't Tarihi'l İslâmî*, Beyrut 1987, c.3, s.35

²³⁸ el-Kâsımî, *age*, s.9

²³⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, “Kazâ” mad.

²⁴⁰ İbn Manzûr, *age*, “Kazâ” mad.

²⁴¹ el-Kâsımî, *age*, s.67; “Hüküm” kelimesi ise “men etmek” anlamına gelir. “Sefih olana hüküm verildi” cümlesinde tasarruftan men edilmesi kastedilmektedir. Zâlimi zulümden men ettiği için bunu yapana “hâkim” denilmiştir. “Hüküm” kelimesi “ihtilafları halletmek” manasına da gelmektedir. Hüküm kelimesinde ilim fıkıh ve adaletle hükmetmek manaları da vardır. Aslan Nasî, *İslam Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri*, Ankara, 2005, s.11

وَقَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا

Kur’ân-ı Kerîm’de bu ilkeleri ortaya koyan çok sayıda âyet bulunmaktadır. Bu âyetlerde kuvvet, korku, kesinlik ve kapsamlılığın bulunmasının yanı sıra adalet ve hakkâniyeti en ince anlamlarıyla gözetmeye çalışmanın gerekliliği ve her fırsatta bunların telkin edilmesi söz konusudur. Kişi Kur’ân’ın öneminin farkına, insan toplumunun -gerek ferdî gerekse toplu- güvenliğini arttırmayı temel alan bu mühim vaziyet ile varır. Onların hakları, emniyetleri, düzenleri, başka herhangi bir şeyden daha mühimdir. Bu, insanlar arasında meydana gelmesi söz konusu olan birtakım anlaşmazlık ve sorunlarda bir sığınak mesâbesinde olan devletin hüküm vermesi için de insanların hak ve adâleti her konum, durum ve anlaşmazlıkta kendilerine gözcü kılmaları için de eşittir.²⁴²

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا
“Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve *يعظكم به* Allah, size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”²⁴³

وَاللَّهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَقْضُونَ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ
“Allah, hak ve adâletle *hükmeder*. Allah’tan başka taptıkları ise hiçbir hükümde bulunamazlar. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”²⁴⁴

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنَ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا
“Şüphesiz, Allah’ın sana gösterdiği gibi insanlar arasında *hükmetmen* için biz sana *Kitabı hak* olarak indirdik. (Sakın) Hainlerin savunucusu olma.”²⁴⁵

“Biz, Kitap’ta (Tevrat’ta) İsrailoğullarına, “Yeryüzünde muhakkak iki defa bozgunculuk yapacaksınız ve büyük bir kibre kapılarak böbürleneceksiniz” diye *hükmettik*.” İsra, 17/4

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا

“Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya babaya iyi davranmanızı kesin olarak *emretti*...” İsra 17/23

فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ

“Böylece onları, iki günde (iki evrede) yedi gök olarak *yarattı* ve her göğe kendi işini bildirdi...” Fussilet, 41/12

وَاللَّهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ

“Allah, hak ve adâletle *hükmeder*...” Mü’min, 40/20

²⁴² Derveze, İzzet, ed-Düstûru’l-Kur’ânî, s. 160

²⁴³ Nisa, 4/58

²⁴⁴ Mü’min, 40/20

²⁴⁵ Nisa, 4/105

أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَنْزَلَ اللَّهُ أَنْ يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ دُنُوْيِهِمْ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ *“Aralarında, Allah’ın indirdiği ile hükmet. Onların arzularına uyma ve Allah’ın sana indirdiğinin bir kısmından (Kur’an’ın bazı hükümlerinden) seni şaşırtmalarından sakın. Eğer yüz çevirirlerse, bil ki şüphesiz Allah, bazı günahları sebebiyle onları bir musibete çarptırmak istiyor. İnsanlardan birçoğu muhakkak ki yoldan çıkmışlardır.”*²⁴⁶

Kur’an bu işlevin yerine getirilmesi adlî işlerin adalete uygun olarak yürütülmesinden peygamberleri sorumlu tutmuştur:

يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُمْ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ *“Ona dedik ki: “Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefs arzusuna uyma, yoksa seni Allah’ın yolundan saptırır. Allah’ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır.”*²⁴⁷

وَوَرَّثَ سُلَيْمَانَ دَاوُودَ وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عَلَّمْنَا مَنَظِقَ الطَّيْرِ وَأَوْتَيْنَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ *“Ve (bu bakımdan) Süleyman Davud’un (gerçek) varisi idi; öyle ki, o şöyle derdi: "Ey insanlar! Bize kuşların dili öğretildi; (güzel ve iyi) şeylerin hepsinden (cömertçe) bahşedildi; bu (bize Allah’ın) apaçık bir lütfudur!”*²⁴⁸

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ لِّيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ *“Ve sana kitabı hak olarak indirdik, kendisinden evvelki (semavî) kitabı tasdik edici ve üzerine bir muhafız olmak üzere. Artık aralarında Allah Teâlâ’nın indirmiş olduğu (ahkâm) ile hükmet. Ve sana gelen haktan (ayrılıp da) onların hevâlarına tâbi olma. Sizden herbiriniz için (vaktiyle) bir şeriat, bir açık yol kılmuştuk. Ve eğer Allah Teâlâ dilese idi elbette sizleri bir ümmet kılmuş olurdu. Fakat size vermiş olduğu şeylerde sizi imtihan etmek için (bir ümmet kılmadı). Artık hayırlı*

“Ve sana kitabı hak olarak indirdik, kendisinden evvelki (semavî) kitabı tasdik edici ve üzerine bir muhafız olmak üzere. Artık aralarında Allah Teâlâ’nın indirmiş olduğu (ahkâm) ile hükmet. Ve sana gelen haktan (ayrılıp da) onların hevâlarına tâbi olma. Sizden herbiriniz için (vaktiyle) bir şeriat, bir açık yol kılmuştuk. Ve eğer Allah Teâlâ dilese idi elbette sizleri bir ümmet kılmuş olurdu. Fakat size vermiş olduğu şeylerde sizi imtihan etmek için (bir ümmet kılmadı). Artık hayırlı

²⁴⁶ Maide 5/49, İlgili ayetler için bkz: İsra 17/4, 23; Fussilet, 41/12; Mü’min, 40/20

²⁴⁷ Sad, 38/26

²⁴⁸ Neml, 27/16

işlere koşunuz. Nihâyet cümleten dönüşünüz Allah Teâlâ'yadır. Binaenaleyh nelerde ihtilaf etmiş olduğunuzu O size haber verecektir."²⁴⁹ ayetleri örnek olarak verilebilir.

Yukarıda zikredildiği üzere Nisa, 4/58. ayetle ilgili olarak şunlar söylenebilir: Güvenilir olmakla hâkimiyetin önemli ilişkisine dayanan bu âyette, emaneti sahibine vermek ile adaletle hükmetmek ayrı ayrı olarak emredilmiş ve güvenilir olma emri, hükmetme emrinden önce zikredilmiştir. Bundan dolayı insanın; Rabbine, kendine ve halka karşı olmak üzere üç çeşit güvenilirlik muamelesi vardır. İlk önce Rabbine karşı emanete riayet etmesi, Allah'ın hükümlerinin ve kanunlarının tatbikatı yani vazife meselesi ile ilgilidir ki, bütün uzuvların vazifelerini içine alır.²⁵⁰ Adaletin gerçekleşmesi -âdil uygulayıcılar yanında- kimin neye lâıyk, kimin neyi hak ettiği konusunda doğru, hakkaniyete uygun, dengeli bilgi ve ölçülere sahip olmaya bağlıdır. Hukuk kurallarını, ilâhî irşaddan bağımsız olarak insanlar koyarlarsa insanların kendilerini aşmaları, beşeri kayıtlardan, cemiyet kültür ve değerlerinden etkilenmemeleri mümkün olmadığı için hakkaniyet ölçüleri, hak ediş dengeleri bozuk olabilir. Bilgi eksik, ölçü bozuk olunca da düzen, hukuk ve mahkeme bulunsa bile- adalet gerçekleşmez. İnsanı ve kâinatı yaratan Allah mizanı da koymuştur. Mîzan, "maddî ve manevî alanlarda denge, hakkaniyet ve adalet ölçüsü" demektir. Hukukla ilgili mîzanın aranıp bulunması bakımından vazgeçilemez kaynak ilgili naslardır. Hüküm ve ölçüler bulunup bilindikten sonra sıra uygulamaya gelir. Uygulamada adaletin bozulmamasının iki teminatı vardır: a) İmana dayalı ahlâk; b) Cemiyetin emanet ve sorumluluk duygusu içinde gerçekleştireceği denetim. Sağlam hukuk kuralları, ahlâk ve kamu denetiminin bulunduğu yerde adaletin gerçekleşmemesi için bir sebep kalmaz.²⁵¹

Yargının en önemli görevi haklı ile haksızın arasını ayırmaktır ki bu da adaletin ta kendisidir. Hangi şekilde olursa olsun yargı hatası adalet ile bir arada bulunmaz. Mademki yargının görevi hak sahibine hakkını vermektir; o halde yargının hatalı karar vermesini engellemek veya engelleyici tedbirler almak, şayet alınan bütün tedbirlere rağmen hatalı karar verilmişse, hatayı izale etmek gerekir ki toplumsal

²⁴⁹ Mâide, 5/48

²⁵⁰ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 2, s. 1371-1372

²⁵¹ İmre, Zahit, *Medenî Hukuka Giriş*, İstanbul, 1980, s.3

barış ve güveni sağlama fertlerin temel haklarını korumaya alma bozulan toplum dengesini yeniden ikame etme hedefleri gerçekleşsin.²⁵²

Yargı faaliyetinin adaleti gerçekleştirme, hakların sahibine ulaşması fertlerin haklarını teminat altına alma ve kamu düzenini sağlama gibi çok önemli fonksiyonları vardır. Bu nedenle yargı İslam hukukçularına göre ibadet gibi telakki edilmiştir. İslam toplumu için farz-ı kifâye niteliğinde bir yükümlülüktür.²⁵³

a. Yargıçlık

Arapça'da “kazâ” kökünden ismi fâil olan “kâdî” fıkıh terimi olarak insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer’i hükümlere göre çözümlemek üzere yetkili makamca (padişah-halife) tayin edilen kişiyi ifade eder.²⁵⁴

Kur’an-ı Kerim’de “kadı” kelimesi bir yerde “hükümünü sözünü geçiren” manasında sözlük anlamıyla kullanılmıştır: *“Mümkün değil! dediler, bize gelen bunca delillere ve bizi Yaratana karşı seni tercih edemeyiz. İstedğin hükmü ver. Senin hükmün nihayet, bu dünyada geçer.”*²⁵⁵ “Hâkim” kelimesinin çoğulu olan “hükkâm” da yine bir yerde “uhdesinde yargı yetkisi de bulunan yöneticiler” manasında *“Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. Kendiniz bilip dururken, insanların mallarından bir kısmını haram yollardan yemeniz için o malları hakimlere (idarecilere veya mahkeme hakimlerine) vermeyin.”*²⁵⁶ şeklinde kullanılmıştır.

Hâkimlerin bağımsızlığı kavramı altında her hâkimin içtihadında hür olduğu, içtihadın Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin tarafından övülmüş bir kaynak olduğu belirtilir.²⁵⁷ Bir örnekte ise, Hz. Ömer kendisinden azledilmesi istenen kâdının Kitap,

²⁵² Koşum, Adnan, *İslam hukuk Doktrininde Yargı Hataları*, Isparta, 2004, s.5

²⁵³ es-Serahsî, *Mebsut*, c.16 s.80; Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekr b. Mes’ud, *Bedaiu’s-Sanâi fî Tertibi’s-Şerâi*, Beyrut, 1986, c.7, s.7

²⁵⁴ Berki, Ali Himmet, *Açıklamalı Mecelle*, “Madde:1785” İstanbul, 1968, , s.405

²⁵⁵ Taha, 20/72

²⁵⁶ Bakara, 2/188

²⁵⁷ Kadının bağımsızlığı kadı için hem haktır hem görevdir. Kadı’ya bu hakkı nasslar vermiştir. Kadı’nın her tür müdahaleden uzak olarak görev yapmasının kaynağı bizzat ayet ve hadîs-i şerîflerdir. Yoksa bir başkasının başışı değildir. Bağımsızlığının kaynağı nass olduğuna göre bunu başkası değiştiremez. Hatta müçtehit olan kadının bir başkasını taklit etmesi bile iyi karşılanmadığına göre yargı işine bir başkasının müdahalesi asla uygun görülemez. Ulu’l-emrin kadıya müdahalesi

Sünnet ve içtihadı uygun hareket ettiğini görmüş ve onu görevinde devam ettirmiştir.²⁵⁸ Rasulullahın verdiği bir hükme karşı hasım iki tarafın da tamamen razı ve teslim olması gerekir. Onun hükmü derhal infaz edilir. Nitekim yüce Allah bu konuda: “*Hayır, hayır! Senin Rabbin hakkı için, onlar aralarında ihtilaf ettikleri meselelerde seni hakem kılıp, sonra da verdiğin hükümden ötürü içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın sana tam bir teslimiyetle bağlanmadıkça iman etmiş olmazlar.*”²⁵⁹ buyuruyor²⁶⁰ Yine Peygamberimiz, yargıçlığın zorluğuna dikkat çekerek; “*Nihayet ben de sizin gibi bir insanım. Siz benim huzurumda muhakeme oluyorsunuz. Belki sizden biri hasmından daha güzel konuşur, kendini dahaiyi savunur. Ben de işittiklerime dayanarak onun lehine hükmederim. Böyle bir durumda kimin lehinekardeşine ait bir hakkı hükmetmişsem onu almasın. Ben bu hükümle aslında ona ancak cehennem ateşinden bir parça ayırmışımdır.*”²⁶¹ buyuruyor.

Mâide, 5/ 41–42,48–50. âyetleri, hilekâr Yahudilerin durumlarından biri hakkında nâzil olmuştur. Öyle ki onlar herhangi bir mesele söz konusu olduğunda şüphe oluşturmaya ve karışıklık çıkarmaya çalışırlardı. Bununla birlikte âyet, kendisine başvurdıkları takdirde Nebi (s.a.)’e onlar arasında adâletle hüküm vermesini; onların konumlarından ve niyetlerinin kötülüğünden etkilenmemesini; ancak onların fitne ve hilelerinden sakınmasını emretmiştir. Burada da apaçık bir telkin söz konusudur.²⁶²

Yargıcın verdiği karar, sadece yargılanan kişiyi değil, toplumun bütününe etkiler. Adaletin ve yargıçlara güvenin olmadığı bir toplumda, fesad ve isyan çıkar, toplum ahlâken çöker.

masiyettir. Çünkü İslam hukukundaki bir kaideye göre “Allah’a isyan hususunda mahlûkata itaat yoktur.” Kadı, bağımsızlığını kaybederse görevinden ayrılması vaciptir. Zeydan, Abdülkerîm, *Nizâmü’l Kadâ*, Bağdat, 1994, s.72; Kunter, Nurullah, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, İstanbul, 1989, s.349

²⁵⁸ es-Serahsî, *el-Mebsût*, c.16, s.68

²⁵⁹ Nisa, 4/65

²⁶⁰ Salih, Suphi, *İslam Kurumları*, (trc. İbrahim Sarıms) Ankara 1999, s.195

²⁶¹ Malik, Muvatta, Akdiye, 1; Ahmed b. Hanbel, Müsned, c.4, s.96

²⁶² Derveze, İzzet, *ed-Düstûru’l-Kur’ânî*, s.164

b. Tanıklık (Şehadet)

Şehadet kelimesi “hazır olmak” manasına gelen “şehide” fiilinin masdarıdır. Lûgatta “kesin haber” manâsındadır. Terimsel anlamı ise, “yargı organları önünde şehadet lafzını kullanarak, “şahitlik ederim, tanıklık ederim” şeklinde, bir hakkın ispat edilmesi için doğru sözlülüğüyle tanınmış şahsın verdiği haberdir.”²⁶³

Eski hukukumuzda, medeni yargılama alanında ispat vasıtaları yani deliller, “şahitlik”, “yemin” ve “yeminden kaçınma”dan ibarettir. Bu alanda, karşı tarafın iddiayı kabul etmesi olan ikrar, delil olarak kabul edilmemiştir. Çünkü ispat, kabul edilmeyen bir iddianın doğruluğunu ortaya çıkarmak için yapılır. İkrar ise, karşı tarafın iddiayı kabul etmesidir. İddia kabul edildikten sonra artık ispatına gerek kalmaz.²⁶⁴

Bakara, 2/282; Talak, 65/2; Mâide, 5/106 surelerinin ilgili ayetlerinde ceza hukukunda söz konusu olabilecek uyuşmazlık ve isnatların çözümünde esas olmak üzere, Nisa, 4/135. ayetinde ise bütün uyuşmazlıkların hallinde ve hakikatin meydana çıkarılmasında genel olarak şahitlik ispat vasıtası olarak kabul edilmiştir.²⁶⁵

Bu hususta ki Kur’an nasları bir taraftan “*Ey iman edenler! Birinizin ölümü yaklaştığı zaman, vasiyet sırasında aranızda şahitlik (edecek olanlar) sizden adaletli iki kişidir. Yahut; seferde olup da başınıza ölüm musibeti gelirse, sizin dışınızdan*

²⁶³ Tehanevî, *Keşşafu Istılahati'l-Fünûn*, Beyrut, t.y. c. 2, s. 738.

²⁶⁴ Bayındır, Abdülaziz, *İslâm Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İstanbul 1986, s. 120, 142; Ceza yargılaması alanında ise, vicdani delil sistemi kabul edilmemiş ve ispat vasıtaları da, had, kısas ve ta’zir davalarında farklılık göstermiştir. Had davalarında, “ikrar” veya “şahitler” delil olarak kabul edilmiş yani bu tür suçların ancak ikrar veya şahitlerle ispatlanabileceği belirtilmiştir. Bir had suçu olan zina davasındaki ispatta ise, diğer had suçlarından farklı olarak, dört defa ikrar (yani sanığın hâkim huzurunda dört kere suçu işlediğini itiraf etmesi) veya dört erkek şahitle ispatlama aranmıştır. (Cin, Halil; Akgündüz, Ahmet, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul, 1990, c.1, s. 318, 409; Aydın, M. Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul, 1999, s. 194; Fendoğlu, Hasan Tahsin, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul, 2000, s. 455; Fendoğlu, Hasan Tahsin, *Hukuk Tarihimizde Temel Haklar*, Konya, 1994, s. 53) Diğer had suçlarında ve kısas davalarında ise, ispat için iki erkek şahit yeterli görülmüştür. Maddi tazminatı gerektiren davalarla ta’zir davalarında ise deliller, “ikrar”, “yeminden dönme” ve “şahit”lerden ibarettir. Burada, iki erkek şahit olabileceği gibi, bir erkek iki kadın şahit de bulunabilir. (Eminefendizâde Küçük Ali Haydar, *Dürrü'l-Hükkâm Şerh-u Mecelleti'l-Ahkâm*, İstanbul, h. 1330, c. 4, s. 389; el- Halebî, İbrahim, *İzahl Mülteka el-Ebhur Tercümesi*, (trc.. Mustafa Uysal) Konya, 1993, c.3, s. 223)

²⁶⁵ Erbay, Celal, *İslam Ceza Muhakemesi Hukukunda İspat Vasıtaları*, İstanbul, 1999, s. 60–61

başka iki kişi şahitlik eder. Eğer şüphe ederseniz, onları namazdan sonra alıyorsunuz da Allah adına, “Akraba da olsa, şahitliğimizi hiçbir karşılığa değişmeyiz. Allah için yaptığımız şahitliği gizlemeyiz. Gizlediğimiz takdirde, şüphesiz günahkârlardan oluruz” diye yemin ederler.”²⁶⁶ diyerek tanıklığın gerekliliğine, diğer taraftan da وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آتِمٌ قَلْبُهُ “Bir de şahitliği, görüp bildiğinizi gizlemeyin. Bildiğini gizleyen kalbi günahkâr olur.”²⁶⁷ ifadesi ile tanıklıktan kaçınılmaması gerektiğine işaret etmektedir. Bundan başka Kur’an, tanıklıkla adaleti bir arada zikrederek tanıkların adalet gibi temel bir vasıftan ayrılmamaları gereği üzerinde durmuştur.²⁶⁸ Bu hususta ki Kur’an ayeti de şöyledir. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ أَنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أُولَىٰ بِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلَّوْا أَوْ تُعْرَضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.²⁶⁹

“Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin. Adil olun. Bu, Allah’a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”²⁷⁰

Mü’minlerin vasıfları sayılırken şöyle buyurulmaktadır: “Onlar, şahitliklerini dosdoğru yapan kimselerdir.”²⁷¹ “Onlar, yalana şahitlik etmeyen, faydasız boş bir şeyle karşılaştıkları zaman, vakar ve hoşgörü ile geçip gidenlerdir.”²⁷²

²⁶⁶ Maide, 5/106

²⁶⁷ Bakara, 2/283

²⁶⁸ Demirci, Muhsin, Kur’an’da Toplumsal Düzen, s.217

²⁶⁹ Nisa, 4/135

²⁷⁰ Maide, 5/8

²⁷¹ Mearic, 70/33

Kur'an-ı Kerîm'de "...Şehadeti Allah için yapın..."²⁷³ yine "...Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun..."²⁷⁴ şeklindeki ayetlerdeki, "Allah için" ifadeleri, şahitlik müessesesinin bir kamu hukuku müessesesi olduğunu ve kamu nizamını yakından alakadar ettiğini²⁷⁵ ilan etmiştir.

Bakara 2/188, 282-283; Nisa 4/105-112; Mâide 5/106-108 âyetleri, disiplin, eğitim, adâlete çabalama, bunu müslümanın gönlünde yayma, insan haklarını korumaya yönelme, bu haklara saldırmaktan uzak durma, bu hakları korumaya yönlendirme, ticârî ve maddî ilişkilerinde ve sorunlarında aralarında çekişme olmaması için ihtiyat gösterme ruhunu ihtivâ etmekte vs. gibi ilkeler içerir. Öyle ki Müslümanlar, hak ve adâlete, hakkı sahibine teslim, zulüm ve haksızlık yapmadan ve durumun yargıya taşınıp taşınmamasını göz önüne almadan onun tastamam yerine getirilmesine çabalasınlar.

Bakara Sûresinin 282. ve 283. âyetleri bu konuda kuşatıcı ve engelleyicidir. Dikkatler bilhassa, yazdıkları belgelerde yalnız hakka sarılmaları ve kendilerine yazdırılan şeyi yazacakları birtakım araçlar bakımından eksik olmamaları hususunda yazıcılar ve yine aynı şekilde, söz konusu davete icâbet etme, şahitliklerini eda etme ve onu gizlememe konusunda şahitler üzerindeki vurguya yönelmektedir. Şahitlerin ve yazıcıların görevlerini ifa ederken -yazarken ve şahitlikte bulunurken- zarara uğratılmasının yasaklanması da yine öyledir. Tüm bunların hepsinde hak ve adaletin sağlamaştırılmasının yanı sıra, yazıcı ve şahitler üzerinde zorlamada bulunma ve onların içinden, adalet yolundan sapma eğilimi olanları bundan engelleme hakkına sahip olması ve onları zulüm ve zarara uğramaktan koruması noktasında İslâm hukukuna dair bir mesaj söz konusudur.²⁷⁶

Birtakım işlem, olay ve davaların adil şahitlerle desteklenmesi gerekmektedir. Şahitlerin de çağrıldıkları vakit icâbet etmeleri, en doğru ve güvenilir biçimde

²⁷² Furkan, 25/72; Konu ile ilgili faydalanılabilecek diğer ayetler ise şunlardır: Ahzab, 33/ 58; Bakara, 2/ 140-142 -146 -188-282-283; Âli İmran, 3/169; Nisâ,4/ 135; Hadid, 11/19; Maide, 5/8-106-108; En'am, 6/152; Ahzab, 33/70-71; Talak, 65/2.

²⁷³ Talak, 65/2

²⁷⁴ Nisa, 4/135

²⁷⁵ Erbay, Celal, *İslam Ceza Muhakemesi Hukukunda İspat Vasıtaları*, s. 62-63

²⁷⁶ Derveze, İzzet, *ed-Düstûru'l-Kur'ânî*, Dımaşk, yy. 1956, s.171

şahitlik etmeleri gerekmektedir. Kâtip ve şâhidin korunma ve himâye hakkı vardır. Ne olursa olsun bu haklara zarar verilemez. Hukukun bu kimselere zarar vereni ya da bu ikisinden güvenilirlik ve doğruluk prensibine riâyet etmeyenleri engellemesi gerekmektedir.²⁷⁷

Hukuk, görev ve haklar açısından dengeler sistemi demektir. Şahit usulüne uygun olarak çağrıldığında hâkim önünde beyanda bulunacaksa ve bunu da bir kamu görevi olarak ifa edecekse burada şahidin de bir takım hakları olmalıdır. Allah, “...hiçbir şahide zarar verilmesin...”²⁷⁸ hükmüyle birlikte, hakikatın ortaya çıkmasına yardımcı olan, suçun cezasız kalmamasını temin eden hasılı kamu görevi ifa eden şahidin bu huzurda zarar görmemesi için devletin gereken tedbirleri almasını da şart koşmuştur.²⁷⁹

Nisâ, 4/108–110. âyetlerinde insanların içinde bulundukları üç durumla ilgili bir niteleme bulunmakta ve bunlardan her biri açık ve net bir üslupla ele alınmaktadır. Bu âyetlerde bazı insanların kötülük yapıp günah işlediklerinden, sonra da pişman olduklarından söz edilmektedir. Tevbe kapısı önlerinde açıktır. Burada da nefsin hâlini düzeltmeye, günaha düşmekten engellemeye, hak ve adâlete dönmeye teşvik söz konusudur. Yine aynı âyetlerde birtakım insanların kötü amel işleyip günaha girdiklerinden, sonra da bu yaptıkları hakkında susup durumlarını açığa vurmamaklarından; durumlarını açığa vurmamalarının ise onları her hâlükarda kendilerinden ayrılmayan günahlarının cezâsından kurtarmayacağından bahsedilmektedir. Çünkü Allah Teâlâ onlar üzerinde gözetleyicidir. Burada da müslümanın, kendi nefsi üzerinde gözetleyici olmaya çağırılması söz konusudur. Böylelikle o, kötülük ve günaha adım atamaz. Eğer aklına böyle bir şey gelirse, o takdirde durumunu düzeltmesi ve söz konusu hâline muttali olan Allah Teâlâ’dan hayâ ederek ve vereceği cezâdan çekinerek, hakkı sâhibine iâde etmesi gerekmektedir. Yine bu âyetlerde, kötülük yapıp günah işleyen bazı insanlardan, onların tevbe etmedikleri gibi, susmakla ve bu şekilde kusurlarının ortaya çıkmamasıyla da yetinmeyerek, işledikleri suçu mâsum kimselerin üzerine atmaya ve onlara iftira etmeye kastettiklerinden söz edilmektedir. Bu ise çok çirkin bir şeydir;

²⁷⁷ Derveze, İzzet, *age.* s. 218

²⁷⁸ Bakara, 2/282

²⁷⁹ Erbay, Celal, *İslam Ceza Muhakemesi Hukukunda İspat Vasıtaları*, s. 63

iğrenç bir suç ve apaçık bir zulümdür. Bu nedenden ötürü azâb ve ilâhî gazâbın en şiddetlisi onlara müstehaktır. Burada da aynı şekilde hak ve adâlete çağrı ile zulmün ve masumlara iftira atmanın bir suç olduğuna dair bir ikaz bulunmakla birlikte, Müslümanlara ve onların meselelerine yönelik olarak bu olaylarda ibretlik bir örnek ve bunlardan sakınmaya bir uyarı vardır.²⁸⁰

Hucurât Sûresinin 6. âyetinde, birtakım işlerde iyi düşünülmesinin gerekliliğine, aynı şekilde hak ve adâletin gereklerinden sapma ihtimâlinin olabileceğinden dolayı haber ve şâhitliklerin her şeyiyle kabul edilmemesi gerektiğine dikkat çekilmektedir.²⁸¹

Bakara, 2/282. ayette, şahitlik için bir kadın yerine iki kadının şart koşulması da tek kadının akıl ve dürüstlüğü'nün yeterliği konusundaki şüpheden veya hükümden değil, onların özel durumları, konumları, psikolojileri, ev dışındaki hayatla ilgileri bakımından unutmaya veya şaşırma ihtimallerinin daha fazla olmasındandır; yani yine hakkın zayi olmamasına yönelik bir tedbirden ibarettir. Kadın bu bakımdan da ikinci sınıf ve dereceden bir insan olarak algılanmadığı içindir ki, "erkek bulunmadığı takdirde" denilmemiş, erkek bulunsaydı kadınların tanıklığı kabul edilmiştir. Âyetin ifadesine dikkat edildiğinde anlaşılacağı üzere iki kadının şahitliğinde tanıklık eden yine bir kadındır; yani nisabı (şahitlik için gerekli sayı) doldurma bakımından bir kadın, bir erkek gibidir. Diğer kadının işi, hemcinsinin unutulması veya yanılması halinde ona hatırlatmaktan, hatırlamasına yardımcı olmaktan ibarettir.²⁸²

İslam hukukunda sözleşme şahitliğinde olmasa bile, görgü şahitliğinde ister erkek ister kadın olsun herkesin şahitliği eşit düzeyde kabul görmektedir. Ayette söz konusu edilen borç sözleşmesi için bir erkekle birlikte iki kadının şahitliğinin aranması, kadının ontolojik, ruhsal ve ya fizyolojik özelliklerinden değil; doğrudan sosyal ve kültürel konumunda ve ticarî hayatla ilgisinin sınırlı oluşundan kaynaklanmaktadır. Bu konum sebebi ile ve özellikle de okuma yazma bilmemesi ile kadın unutmaya, şaşırma, karıştırma ve tereddüt etme gibi özel bir durumla karşı karşıya kalmış; hükümde bu illet üzere kurulmuştur. Ayrıca Nur, 24/ 6–8 ayetlerinde ifade edildiği gibi kocanın eşine zîna isnâd etme durumunda kadının şahitliği ile

²⁸⁰ Derveze, İzzet, *ed-Düstûru'l-Kur'ânî*, s. 164

²⁸¹ Derveze, İzzet, *age*. s. 165

²⁸² Heyet, *Kur'an Yolu*, c.1, s. 448

erkeğin şahitliği arasında fark yoktur. Çünkü Nur, 24/8–9 ayeti kadının da aynı şekilde dört defa şahitlik etmesi halinde zina cezasının düşeceğini bildirmektedir. Bu durumda şayet kadının şahitliği erkeğin şahitliğinin yarısında eşit olsaydı o zaman sözü edilen ayette kadına sekiz defa şahitlikte bulunması emredilirdi. Sonuç böyle olmadığına göre iki cinsin şahitliği birbirine eşit kılınmış demektir.²⁸³

İnsanlar arasında çeşitli vesilelerle münazaa ve münakaşalar tarih boyunca olagelmiş ve insanlık devam ettikçe de vukua gelecektir. Bir arada yaşayan toplumlarda münazaa ve anlaşmazlık hallerinde hakkı ispat etmek için şahit tutmak insanlık hayatında en umumî ihtiyaçlardan biri olmaktadır. Bu derecede ihtiyaç duyulan şahitliğin suistimal edilmemesi için de belirli şartlar ve müeyyideler konulmuştur.²⁸⁴ Adalet sisteminin ayakta tutulması için şahidin dürüst, güvenilir, doğru sözlü kısacası güzel ahlâklı olması şarttır.

2. Ceza Hukuku ve Ahlâkî Boyutu

Kur'an'ın hükümlerinin tasnifinde, ceza hukuku konusuna giren hususlar genel olarak “ukûbat” adıyla anılmaktadır. İslam ceza hukukunu; kamu yararını korumak amacıyla tayin edilen haram fiiller ve bu haram fiillere karşı devletin uyguladığı cezalar yönünden fertle devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuktur, diye tarif edebiliriz.²⁸⁵ İslam ceza hukuku açısından suçu en genel anlamıyla, “bir emrin ihmali veya bir yasağın ihlali” şeklinde tarif edebiliriz.²⁸⁶

Ceza hukuku; ceza gören suçlar ile bu cezaların miktarını açıklayan hukuktur. Yasaklanmış bulunan ve işleyeni cemiyetin karşısına çıkaran, cezaya müstahak kılan fiiller bakımından ferd ile devletin karşılıklı münasebetini tanzim eden hukuka “ceza hukuku” denir. Ferdelerin, affetmeye ve ıskata salahiyetleri bulunmayan, toplum adına her müslümanın dava edebileceği haklardır.²⁸⁷ Beşi müstesna olmak üzere İslam hukuku, suçların çoğunun cezasını tayin etmemiştir. Çünkü bu cezaların, zaman ve mekânın değişmesiyle değişikliğe uğraması icab eder. İslam'ın tahdit

²⁸³ Demirci, Muhsin, *Nas Olgu İlişkisi Bağlamında Kur'an'da Sosyal Gerçeklik*, s.202–203

²⁸⁴ Yıldız, Kemal, *İslam Yargı Hukukunda Şahitlik*, İstanbul, 2005, s.58–59

²⁸⁵ Akşit, Cevat, *İslam Ceza Hukuku ve İnsânî Esasları*, s.45

²⁸⁶ Muhammed Ebû Zehra, *el-Cerîme ve'l-Ukûbe fî'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Kahire, 1976, s. 24.

²⁸⁷ Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, c.1, s.173

etmediği ve ulu'l-emre bıraktığı bu cezalara “ta’zir” ismi verilmektedir. Allah hakkı olarak infazı gerekli bulunan belli cezalara ise “had”²⁸⁸ cezaları denir. Had, Allah hakkı olarak mütalaa edilir. Had nicelik ve nitelik yönünden değişmez cezalar olduğu için tazir cezalarından farklıdır.²⁸⁹

İslam ceza hukukunda cezalandırma hakkı, ulu'l-emr denilen devlet reisi veya nâibine aittir. Şahsi öç alma yasaktır. Hatta şahsi hak olan kisası hak sahibi kendisi infaz etse, hakkını aşmamış olsa bile ta’zir cezası ile cezalandırılabilir.²⁹⁰

Cezalar ibret verici ve önleyicidir. İslamda bütün cezalar halkın gözü önünde uygulanır.²⁹¹ Kur’an-ı Kerîm’de “*Şimdi, zîna eden kadın ve erkeğin her birine yüz değnek vurun. Eğer Allah’a ve âhirete iman ediyorsanız, Allah’ın hükmünü uygulama işinde sakın acıma hissi sizi etkisi altına alıp da uygulamayı engellemesin. Hem onların bu cezalandırılmalarında müminlerden bir cemaat da bulunup şahid olsun.*”²⁹² buyrulur. Çünkü bütün cezalardan maksad umûmun suç işlemelerini önlemektir. İnsanlar işleyeceği suçtan göreceği menfaat yanında kendisine verilecek ezayı görünce tercihen suç işlemekten kaçınırlar. Suçlu da bu ezadan sonra bir daha işlemez. Onun için cezalar fiilden önce suça engel, işledikten sonra da tekrar işlemeyi önleyici olurlar. Esasen cezalara had denilmesi de bundandır. Ayrıca cezanın alenî infazı, ibret olması yanında suçluya şahsi kin dolayısıyla işkence yapılmaması için de garantidir.²⁹³ Maide, 4/8. ayetle işkence kesin olarak yasaklanmıştır.²⁹⁴

“Ey iman edenler! Haktan yana olup vargücünüzle ve bütün işlerinizde adaleti gerçekleştirin ve adalet nümunesi şahitler olun! Bir topluluğa karşı, içinde

²⁸⁸ İslamın yasakladığı bir fiili işleyen için ayet veya hadîs-i şerîfte belirlenmiş olan cezaya “had cezası” denir. Nasla belirlenmiş had ceza çeşitleri beş tanedir. a) Zina; bekar için 100 celde, evli için recm cezası (recm cezası tartışmalıdır. İleride “Zina” konusu işlenirken anlatılacaktır.) b) Hırsızlık; el kesme cezası c) İçki içme; 40-80 değnek d) Yol kesme; suçun ağırlığına göre; öldürölme, asılma veya kol ile bacağın çapraz şekilde kesilmesi e) Zina iftirası; seksen değnek cezası. Bkz: Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Aile İlmihali*, İstanbul, ty. c.1, s.161

²⁸⁹ Karaman, Hayrettin, *Yeni Gelişmeler Karşısında İslâm Hukuku*, s.20

²⁹⁰ Karaman, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, s. 170

²⁹¹ Tazir suçlarının cezalarını, suçlunun kişiliğine göre arttırıp eksiltmek imkanı hâkime verilmiş olduğundan had suçlarından ayrılmaktadırlar. Akşit, Cevat, *İslam Ceza Hukuku ve İnsânî Esasları*, s. 63

²⁹² Nur, 24/2

²⁹³ Akşit, Cevat, *İslam Ceza Hukuku ve İnsânî Esasları*, s.53

²⁹⁴ Akşit, Cevat, *age.* s. 133

beslediğiniz kin ve öfke, sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Âdil davranın, takvâyâ en uygun hareket budur. Allah'a karşı gelmekten sakının! Çünkü Allah yaptığınız her şeyden haberdardır."

Cezadan maksat zulmetmek veya intikam almak değildir. Ğaşıye 88/22, Kâf, 50/45, Enbiya 21/107, ayetleriyle de emredilenlerin rahmet sebebi olduğu açıklanmıştır. Bu nedenle cezalar Allah'ın insanlara iyilik muradı nedeniyle ve halka acıdığından rahmet olarak konulmuştur.²⁹⁵

Kur'an nassıyla veya sünnetle belirtilen İslâmî hadlerde, görülüyor ki; bu suç bir kişi üzerinde olmasına rağmen, toplumun hakkı yahut amme nizamı için yasaklanmıştır. Bu ceza doğrudan doğruya tecavüzü engelleyen bir ceza olmayıp toplumu sarsan umumî rezaletleri engellemek için takrir edilmiştir.²⁹⁶ Had, Allah hakkı olarak uygulanması gereken, miktarı belli cezadır. Cezaların miktarı belli olup arttırma veya azaltma yapılmayan suçlardır. Ceza, suçlunun ahlâkını güzelleştirmek, onu uslandırarak bir daha suç işlemeyecek şekilde ıslah etmek için uygulanır. Gaye, *ıslah* olduğundan, cezayı uygulayanlar, babanın çocuğunu terbiyesi, doktorun hastayı ilaç tedavisi gibi düşünmelidirler.²⁹⁷

İslam ceza hukukunun en önemli amaçlarından biri ahlâkı korumaktır. Ahlâkla kamu düzeni arasındaki kopmaz bağlantının şüphesiz farkına varılmıştır. Suç sayılan fiillerin büyük çoğunluğunun aynı zamanda ahlâkı da ihlal ettikleri bellidir. Cinsi ahlâkı bozucu fiillerin cezası mesela livatayı alışkanlık haline getirenlere verilen ölüm cezasıdır.²⁹⁸

Kur'an'da hırsızlık, cinayet vb. suçlar için cezalar belirlenmiştir. Bu tür fiillerin cezalandırılması, yukarıda belirtilen İslam'ın temel inanç ve ahlâk öğretilerinin bir yansımasıdır.²⁹⁹

²⁹⁵ Akşit, Cevat, *age.* s. 48

²⁹⁶ Ebû Zehra, Muhammed, *İslâmın Gölgesinde İnsanlık*, s. 86

²⁹⁷ Akşit, Cevat, *age.* s. 53

²⁹⁸ Akşit, Cevat, *age.* s. 46

²⁹⁹ Paçacı, Mehmet, *Kur'an'a Giriş*, İstanbul, 2008, s. 69

a. Kısas

Sözlükte “ardından gitmek, iz sürmek, yaptığı işte birinin yolunu takip etmek; kesmek, eşitlemek ve misilleme yapmak, herhangi bir hakkı misliyle takas etmek³⁰⁰,” mânalarında masdar olan kısas, isim olarak “mutlak eşitlik, bir şeyin iki tarafının birbirine denk olması; işlenen fiile ona denk bir fiille mukabele edilmesi” anlamlarına gelir. Kısas, kasten öldürdüğü kişiye karşılık fâilin öldürülmesini, kasten işlediği müessir fiil sonucu mağdurda bedenî-fizikî zarar meydana getiren kimsenin benzer şekilde cezalandırılmasını ifade eder.³⁰¹

Kur'an'da dört yerde geçen kısas kelimesi, “denklik” anlamına geldiği bir yer³⁰² dışında, İslâm ceza hukukundaki terim anlamıyla kullanılmıştır.³⁰³ Kur'an ve Sünnette haksız yere adam öldürme büyük günah sayılarak yasaklanmıştır. Ahlâkî ve uhrevî sorumluluğunun yanında³⁰⁴ maddî-dünyevî ceza olmak üzere bu tür kasıtlı fiillerin karşılığının kısas olduğu,³⁰⁵ adam öldürmede maktulün velisine kisası isteme yetkisi verildiği³⁰⁶ maktulün velisinin katili affetmesi halinde³⁰⁷ veya hatâen adam öldürmelerde³⁰⁸ diyet ödeneceği ifade edilmiştir³⁰⁹. Kur'an'da kısas formundan başka ikâb ve ceza kavramları kullanılarak kötülüğün karşılığının ona denk bir kötülük olduğu³¹⁰ ve cezanın suç ile orantılı olması gerektiği de³¹¹ vurgulanmıştır.³¹²

İslâm'ın gerek dinî ve ahlâkî zeminde gerekse hukuk düzeni planında aldığı tedbirlere rağmen bir kimsenin suç işlediği sabit olmuşsa, o takdirde hem suçlunun

³⁰⁰ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1960, s. 601

³⁰¹ Dağcı, Şamil, , “Kısas” *DİA*. Ankara, 2002, c.25, s. 488

³⁰² Dağcı, Şamil, *age.*, s.488; Bakara, 2/194

³⁰³ Bakara, 2/178, 179; Mâide, 5/45

³⁰⁴ Nisâ 4/93; Mâide 5/32; En'âm, 1 51; İsrâ 17/ 33; Buhârî, Diyât, 1-2

³⁰⁵ Bakara, 2/178–179

³⁰⁶ İsrâ, 17/33

³⁰⁷ Bakara, 2/178

³⁰⁸ Nisâ, 4/92

³⁰⁹ Müsned, I, 63; Ebû Dâvûd, “Diyât”, 15. 26; İbn Mâce, “Diyât”, 8; Nesâî, “Tahrîm”, 14, “Kasâme”, 31

³¹⁰ Yûnus, 10/27; Şûrâ 42/40

³¹¹ Nahl, 16/126

³¹² Dağcı, Şamil, “Kısas” *DİA*. c.25, s.488-489

cezalandırılması, hem suç mağdurunun haklarının korunması, hem de toplum vicdanının tatmin edilip suçun tekrar işlenmesinin önlenmesine yönelik bir cezalandırma öngörülerek hak ve hakkaniyete dayalı bir ceza adaleti benimsenmiştir. Bu yaklaşımın bir uzantısı olarak, kasten öldürmelerde, öldürülen kimsenin yakınlarının da istemesi şartıyla, kâtilin kısıâsen öldürülmesi esastır.³¹³ Kısas istenmez veya mümkün olmazsa ölenin kan bedeli demek olan diyet ödenir. Hataên öldürmelerde de kural olarak ölenin mirasçılarına diyet ödemesi yapılır. 314 Hataên öldürmelerde suçlunun kefarete ödemekle yükümlü tutulması ise, bir yönüyle toplum yararını, bir yönüyle de nefis terbiyesini sağlamayı amaçlar. Yakınını öldüren kimsenin ek bir cezaî müeyyide olarak o şahsın mirasından mahrum edilmesi, mirasa konma amacıyla cinayet işlenmesini başlangıçta önlemeyi hedef almaktadır.³¹⁵

İbn Âşûr, hayatın korunmasının anlamını; “birey ve toplum olarak canın telef olmaktan korunmasıdır. Çünkü toplum, tek tek bireylerden meydana gelmiştir. Her canda, her toplumda kamu düzeninin bir kısmının sağlandığı özellikler vardır” diye açıklar.³¹⁶ Allah Teâla, kısası vazederken maksûd olarak değil, tecavüz edilen hakkın icabı olmak ve hayat hakkının masuniyetini temin etmek için vazetmiştir.³¹⁷

İslam, adam öldürmeyi ferde ve aileye karşı işlenmiş bir suç olmaktan daha çok insanlığa karşı işlenmiş bir suç olarak görür. Kastan ve haksız yere adam öldürme, tüm insan türüne karşı işlenmiş bir cinayettir.³¹⁸

Kısas ne intikam almak ne de kin duygularını tatmin etmek içindir. Kısas, çok daha yüce bir anlam taşır. Evvelen kısas ile cânileri, adam öldürmekten caydırır. Çünkü öldüreceği insanın hayatına karşılık kendinin öldürüleceğinden emindir. Bunu bilen biri yapacağı kötü fiiliyatı tekrar düşünür ve vazgeçer. Ayrıca “*kısasta hayat*

³¹³ Bakara, 2/178–179; Mâide, 5/45

³¹⁴ Nisâ, 4/92

³¹⁵ Heyet, *İlmihal (TDV)*, c.2, s.180

³¹⁶ İbn, Âşûr, Muhammed et-Tahir, *Makâsıdu’ş- Şer’iati’l- İslâmiyye*, s.80

³¹⁷ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, c.3, s. 1692

³¹⁸ İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur’an- Gerekçeli Meal-Tefsir*, s.63

vardır”³¹⁹ ifadesi genel anlamda bir ferdin yaşam hakkına karşı düzenlenen saldırı aslında hayatın tümüne karşı öldürülen ile birlikte hayat sürecini paylaşan hayattaki bütün insanlara karşı girişilmiş bir saldırı olduğuna göre câniyi aslında hayatın bütününe saldırmaktan alıkoymuş, caydırmış demektir.³²⁰

“*Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Böylece korunmayı umabilirsiniz.*”³²¹ ayet-i kerîmesi, kısasın meşrûiyetini gerekçesi ile birlikte son derece vecîz ve anlamlı bir şekilde ifade etmektedir. Allah burada öldürme kavramını değil, kısas kavramını kullanmaktadır. Çünkü kısas amden veya hatâen işlenen bir öldürmek değil işlenen bir öldürme fiiline karşı hakkın ifası için resmi olarak icra edilen bir öldürmedir. Kisasın yapılması ile hem katil olabilecek kişinin hem öldürülecek kişinin hem de toplumun hayatı ve düzeni kurtulmaktadır. Yani kısasla korunan hayat çok yönlüdür.³²² Katil eğer öldürürse muhakkak öldürüleceğini düşünür ve öldürmekten çekinir, öldürmeyince öldürülmez. Böylece her ikisinin ölümü engellenmiş olur ve toplum için hayat sebebi olur.³²³ Kısas’ı adil karşılık ve cezada denklik olarak açarsak, kısasın hayat olduğu aklını kullanan herkesin kabul edeceği bir gerçek olarak karşımıza çıkar. Çünkü adalet toplumlar için, hayat, zulüm ise ölüm demektir.³²⁴

Cezaya çarptırılmadan düzelme eseri gösteren, büyük pişmanlık duyarak suçunu ikrar edenlere, mümkün mertebe ceza uygulanmaz. Hz. Peygamber (sav), gelip hırsızlığını ikrar edene “ Senin hırsızlık ettiğini sanmıyorum”³²⁵ demiştir. Keza zîna yaptığı gelip ikrar eden Maiz adındaki bir zatı da üç kere geri çevirmiştir. Gaye gerçekleşmiş olduğundan bu şuura erenleri kurtarmak istemiştir. Aynı amaçla kısasta da af teşvik edilmiştir.³²⁶

“*Ey iman edenler! Öldürülen kimseler hakkında size kısas farz kılındı. Hür hür ile, köle köle ile, dişi dişi ile kısas olunur. Ama kim, maktûlün velisi tarafından*

³¹⁹ Bakara, 2/179

³²⁰ Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, c.1, s.165

³²¹ Bakara, 2/179

³²² Ünalın, Abdülkerim, *İslam Ceza Hukukunda Kısas*, Diyarbakır, 2000, s.57–58

³²³ Akşit, Cevat, *İslam Ceza Hukuku ve İnsânî Esasları*, s.49

³²⁴ İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal – Tefsir*, s.63

³²⁵ İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an, Gerekçeli Meal- Tefsir*, s. 63

³²⁶ Akşit, Cevat, *İslam Ceza Hukuku ve İnsânî Esasları*, s.54

*affedilirse kisas düşer. Bundan sonra, diyeti ona güzel bir şekilde ve tam olarak ödemek gerekir. Bu esneklik Rabbiniz tarafından bir kolaylık ve lütuftur. Artık kim bundan sonra karşıdakinin hakkına tecavüz ederse, Ona son derece acı bir azap vardır.*³²⁷ ayetinde ceza ve af bir arada geçmektedir. Buradan anlaşılan, emredilenin ceza değil adalet olduğudur. Ayrıca kisas “intikama” dönüştürülmemelidir. Öldürülenin yakınlarına tanınan ve hem mâdurun acısını hem de katilin vicdanını teskin eden af, kulları için Allah’ın dilediği rahmettir. Bu ayet, cezayı emreden değil, cezalandırmada zulmü ve taşkınlığı yasaklayan bir ayettir. Zira zayıfın güçlüden öldürdüğü bir kişiye karşılık, güçlünün zayıfa karşı soykırıma yeltenmesi yalnızca eski dünyada değil modern dünyada da sık görülen bir vahşettir. İslam’ın üzerinde yükseldiği üçayaktan biri olan adaletin (diğer ikisi tevhid ve özgürlük) sağlanması için cezalandırmada denkliğin sağlanması esastı. Çünkü ölümle neticelenen cinayetler, sadece kastî olarak işlenmiyor, bazen de hata ile işleniyordu. Bu ayette detaylandırılmayan bu konu, Nisa 92’de³²⁸ aydınlığa kavuşturulmuştur. Yine yaralama, organa zarar verme vb. cinayet cezaları da “adil bir karşılık” bulmalıydı.³²⁹ Ayet, insanın doğasını gözeterek kisas hakkını garanti altına almıştır. Ancak insanların vicdanlarına ve hoşgörülerine seslenerek, kisas uygulanmasını isteme hakkına sahip kişileri yine de bağışlamaya özendirir.³³⁰ Katil kimi öldürürse öldürsün, sonuçta öldürdüğü insan veya İslam kardeşidir.³³¹

Kur’an’da göz, burun, kulak ve diş zikredildikten sonra yaralarda da kisas hükmünün geçerli olduğunun belirtilmiştir.³³² Bu bize hükmün sadece sayılan organlarla

³²⁷ Bakara, 2/178

³²⁸ “Müminin mümini öldürmesi olacak iş değildir, ancak yanlışlıkla olursa başka. Kim yanlışlıkla bir mümini öldürürse, mümin bir esir (köle) âzad etmesi ve öldürülenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gerekir; ancak onlar diyetten vazgeçip bağışlarsa o başka. Eğer yanlışlıkla öldürülen, kendisi mümin olmakla birlikte, size düşman bir topluluktan ise, öldürenin mümin bir köle âzad etmesi gerekir. Eğer öldürülen, aranızda anlaşma bulunan bir topluluktan olursa, vârislerine teslim edilecek bir diyet ile mümin bir köle âzad etmesi gerekir. Bunları yapmaya gücü yetmeyenin, Allah tarafından tövbesinin kabulü için ardarda iki ay oruç tutması gerekir. Allah âlim ve hakîmdir (her şeyi hakkıyla bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir.” Nisa, 4/92

³²⁹ İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur’an- Gerekçeli Meal-Tefsir*, s. 63

³³⁰ Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli l-Kur’an*, c.2, s. 899

³³¹ İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur’an Gerekçeli Meal-Tefsir*, s. 63

³³² Mâide, 5/45

sınırlı bulunmadığını, kisasın mümkün olduğu diğer bütün cismanî zararlarda da³³³ geçerli sayılabileceğini göstermektedir. Fakat kısısta eşitlik ve adalet esas olduğundan fâile verilecek cezanın mağdurun uğradığı bedensel zarardan daha ağır bir zarara yol açmaması gerekir.³³⁴ Miktarı ve ölçüsü tespit edilebilen denklik korunabilen yaralarda kisas yapılır. Ancak kemiklerin kırılması etin parçalanması ve içeriye nüfuz edilmesi gibi denkliği mümkün olmayan durumlarda ise ya mali masraflar tazmin ettirilir veya adil bir hakimin hakemliğine başvurulur.³³⁵

Cezaların konulmasında umumî önleme düşüncesi vardır. Hukukçular, cezalarda içtimâî faydaların gözetildiğinde hemfikirdirler. Kısas, canları korumak içindir. Kan davalarını, öldürmeleri ve toplumdaki karışıklığı önler.³³⁶ Kısısla getirilen ilk esas eşitlik prensibidir. İnsanların makamları, soyları, ırkları ne olursa olsun canın karşılığı candır. Kısas, insanın yeniden doğuşunu müjdelir. Bir insanı öldürmeye, yaralamaya ya da onun bir organına zarar vermeye kalkışabilecek kişilere karşı aynı zamanda caydırıcı bir cezadır. İnsanın özbenliğini rahatlatan iç dünyasındaki sarsıntıları ve kalbi yaralarını gideren, kör bir öfkeyle vuku bulan intikam duygusunu yatıştıran bir hükümdür.³³⁷

*“Ama unutmayın ki haksızlığın karşılığı, yapılan haksızlık kadar olabilir, fazlası helâl olmaz. Bununla beraber kim affeder, haksızlık edenle arasını düzeltirse onun da mükâfatı artık Allah’a yaraşan tarzda olur. Şu kesindir ki Allah zalimleri sevmez.”*³³⁸ buyrulmuştur. Burada suç işleyenin müstehak olduğu miktarda cezalandırılmasının adalet olduğu ifade edilmiştir. Ortaya bir zarar, kötülük çıkmışsa bunu izale etmelidir. Kamu yararı bunu gerektirir. Ancak, denklik şarttır. Eğer mukabil ceza, suça denk olmazsa mukabelede bulunulmaz. Kısasen ceza ancak denklik varsa, adaleti gerçekleştireceği zaman uygulanır. Adaleti gerçekleştiren bir ceza ise, Hz. Peygamber’in (sav) *“yeryüzünde uygulanan bir ceza, yeryüzü halkı için otuz sabah yağmur yağmasından daha hayırlıdır.”*³³⁹ buyurduğu vechiyle kamu

³³³ İslamoğlu, age. s.63

³³⁴ er-Râzi, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut, 1990, c.12, s. 7

³³⁵ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, c.2, s. 398

³³⁶ Akşit, Cevat, *İslam Ceza Hukuku ve İnsânî Esasları*, s. 48

³³⁷ Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, c.2, s. 899

³³⁸ Şûrâ, 42/40

³³⁹ Ahmed b. Hanbel, c.2, 402; Nesâî, Sünen, Hadler c. 8 s. 68

yararınadır. Kalplerdeki kin ve intikam ateşini söndürerek toplumda huzur ve güvenliği sağlar.³⁴⁰ Bu ifade yardımlaşmanın neden güzel hasletlerden olduğunu açıklamaktadır. Ayet metninde iki kez “seyyie” ifadesi yer almaktadır. Oysa ikinci kötülük şer’an izin verilmiş meşru bir cezadır. İzin verilen şey de kötü değil tam tersine güzeldir. Bunun sebebi karşılığın yapılan kabahatin aynı olması gerektiğine delalet eder.³⁴¹ Hem Allah'ın hakkı, hem de kulun hakkı olan bu saygın ve masum yaşama hakkına saldırmak ve bu yapıyı öldürüp yıkmak; kanun, adalet ve dengenin gereği olan “bir kötülüğün cezası onun gibi bir kötülüktür.”(Şûrâ, 42/40) hükmünce kendini de yaşama hakkından mahrum etmektir. Yaşama hakkına saldırı, hakkın yaşamasına saldırdır. Bu ise saldırıdan korunmuş bulunduğu için, bunun ilk eserinin, saldırganın kendinde ortaya çıkması lazım gelir. Bu bakımdan adam öldürmenin hakkıyla verilecek asıl hükmü, kısas yoluyla katilin kendisini öldürmektir. Öldüren, öldürülmeyi hak etmiştir.³⁴²

İçinde yaşadığı toplumun bir ferdi olması dolayısıyla doğrudan ferde karşı işlenen suçlar, aynı zamanda topluma karşı işlenmiş kabul edilir. Bu bakımdan şahıslara karşı işlenen suçlarda suçun pasif süjesini oluşturması itibariyle birinci derecede mağdur olan bireyin yanında toplum da ikinci derecede mağdur kabul edilmiştir. Kısasta af ve sulh hükümlerinin yanı sıra siyasî otoritenin bazı durumlarda kısas ve devlet hazinesi lehine diyet talebinde bulunabilmesi, ayrıca kısasta tahkimin caiz olmaması (Mecelle, md. 1841), bu cezada şahsî hak yönü ağırlıklı olmakla beraber kamusal yönünün de bulunduğunu gösterir. Mağdurun veya mirasçılarının şahsî davadan kişisel olarak vazgeçip faili affetmeleri bütünüyle cezayı değil sadece kısası ve diyeti düşürmektedir. Ceza siyaseti bakımından gerekli görmesi durumunda siyasî otoritenin kamu adına davayı takip ederek suçluyu ta'zîr sınırları içinde cezalandırma hakkının bulunduğunu da belirtmek gerekir.³⁴³

Hukukta cezalandırmak amaç olmadığı için İslam cezalar gerektiren suçları önlemek için, insan nefsinin terbiye etmek, suçlara vesile olacak şeyleri yasaklamak, eski toplumların başlarına gelenleri hatırlatmak gibi eğitici ve uyarıcı ön tedbirlerle

³⁴⁰ Akşit, Cevat, *İslam Ceza Hukuku ve İnsânî Esasları*, s.55

³⁴¹ Bursevî, *Rûhul-Beyân*, c.8, s. 335

³⁴² Yazır, Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 3, s. 1691–1693

³⁴³ Dağcı, Şamil, “Kisas” *DİA*. c.25, s. 494

insanın suç işlemesini engellemeye çalışmış ve cezalandırmayı son çare olarak düşünmüştür. Cezalandırmanın amacı, insana işkence yapmak değil, aksine insan için zararlı unsur haline gelenleri engelleyip onları ıslah etmektir. Bu itibarla cezalandırmak insan için bir rahmet niteliğindedir. Bu nedenle Allah (c.c) beraberinde bu hukuku gönderdiği peygamberinin (sav) insanlara rahmet olduğu vurgulanmıştır.³⁴⁴

İslam hukukunda suç ve ceza arasındaki denge konusuna son derece önem verilmiş cezai müeyyidelerin hafiflik ve ağırlık bakımından suçlarla orantılı olmasına dikkat edilmiş ve böylece ifrat ve tefrit unsurları önlenmiştir. Ancak cezalar tesbit edilirken sadece suçların kendi mahiyetleri değil bunun yanında toplumla olan bağlantıları ve toplumda yaptıkları tahribat da dikkate alınmıştır.³⁴⁵

Bilindiği üzere kısas olayı bir öldürme, ortadan kaldırma olayıdır. Hayata, yani yaşama son verdirmedi. Buna rağmen kısas, yani öldürme olayı hayatın zarfı kılınmıştır. İşte bu ceza uygulaması sebebiyle kısası göz önünde tutan bir kimse için bir caydırıcılık sebebi ve unsurudur. İşte bu açıdan kısasta hayat vardır, yani insanı öldürmek değil yaşatmak vardır. Hem de ne hayat ve ne yaşatma! Bunun üzerinde bir başka şey gösterilebilir mi? Ya da bir tür yaşatma veya hayat vardır. Bu, öldürülebilirim, bana da ölüm cezası uygulanır korku ve endişesinin beraberinde getirdiği bir hayat. Çünkü kâtile kısas uygulanabileceği gerçeğini bilmesi onu genel manada öldürmeden uzak tutar. Çünkü bir kimse eğer birini öldürmeyi planlayıp tasarlasa aklına hemen kısas hükmü gelir. Bundan dolayı kendi adına korkar, ürperir. Bu şekilde öldürmekten kaçınır. Dolayısıyla öldüreceği kimse ölümden kurtulur, yaşamını sürdürür. Kendisi de kısas cezasından kurtularak o da yaşamını öylece sürdürür. Görüldüğü üzere kısas cezasının meşrûluğu, şeriat noktasından getirilmiş olması, iki hayatın ya da canın hayatta kalmalarına sebeptir.³⁴⁶ “*Olur ki, suç işlemekten bu sayede -kisas endişesi sayesinde öldürmekten- sakınırsınız*”.³⁴⁷

³⁴⁴ Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle İslâm Hukuku*, s.241

³⁴⁵ Döndüren, Hamdi, *age.* s.241

³⁴⁶ en-Neseffî, Ebu'l-Berakât, Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-Tenzil*, Beyrut, 2005, c.1, s.156

³⁴⁷ Bakara, 2/179

b. Zîna

İslam, ırzın ve iffetin korunmasına önem vermiş ona zarar verilmesine imkân bırakmamıştır: “Müminler arasında çirkinliklerin yayılmasını arzu eden kimseler için, dünyada da âhirette de gayet acı bir azap vardır. Allah bilir, siz bilemezsiniz”³⁴⁸ Niyeti ne kadar iyi olursa olsun hiç kimse izni olmadan başkasının evine giremez. “Ey iman edenler! Kendi evleriniz dışındaki evlere, sahiplerinden izin isteyip onlara selam vermeden girmeyiniz. Böyle yapmanız sizin için daha münasiptir. Olur ki düşünür, hikmetini anlarsınız. Şayet orada hiçbir kimse bulamazsanız size izin verilmeden oraya girmeyiniz. Eğer size: “Müsait değiliz, geri dönün” denirse dönün. Bu sizin için daha nezih, daha münasiptir. Allah yaptığınız her şeyi tamamen bilir.”³⁴⁹ buyrulmaktadır.³⁵⁰

Zînanın haram ve suç olduğu Kur'an'ın “Sakın zînaya yaklaşmayın; Çünkü o, çirkinliği meydanda olan bir hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur.”³⁵¹ ayetinden anlaşılmaktadır.³⁵²

Nur, 24/30-31’de öncelikle gözün sakınılması emredilmiştir. Çünkü bakış zînanın aracı ve fesadın öncüsüdür. Allah, bakmanın yasaklanmasıyla namusu korumayı bir arada zikrederek önemine vurgu yapmıştır. Nitekim bakış, fiiliyâta geçmeye teşvik eder.³⁵³

Zîna, bir kadınla nikâhsız veya haksız olarak cinsel ilişkide bulunmaktır. Zîna, büyük günahlardan olup, ırz ve neseplere yönelik bir suç olduğu için cezası da hadlerin en şiddetlisidir.³⁵⁴ “Şimdi, zîna eden kadın ve erkeğin her birine yüz değnek vurun. Eğer Allah’a ve âhirete iman ediyorsanız, Allah’ın hükmünü uygulama işinde

³⁴⁸ Nûr, 24/19

³⁴⁹ Nur, 24/ 27–28

³⁵⁰ Salih, Subhi, *İslam Kurumları* (ter: İbrahim Sarmış) s. 285,

³⁵¹ İsra, 17/32

³⁵² Akşit, Mustafa Cevat, *İslâm Ceza Hukuku ve İnsânî Esasları*, s.89

³⁵³ Bursevî, *Ruhû'l-Beyân*, c.6, s. 141

³⁵⁴ Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle İslâm Hukuku*, s. 107

*sakın acıma hissi sizi etkisi altına alıp da uygulamayı engellemesin. Hem onların bu cezalandırılmalarında müminlerden bir cemaat da bulunup şahid olsun”*³⁵⁵

Bu âyette emrolunan yüz sopa vurma, sakındırma ve yasaklamanın, her türlü sıkıntı ve korkudan uzak en sağlam yoldur. Bu âyetin nuzûlünden önce İslâm'da zînanın cezası "*Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse o kadınları ölüm alıp götürünceye, yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlere hapsedin. İçinizden fuhuş yapan her iki tarafa ceza verin...*"³⁵⁶ âyeti uyarınca kadınlar için vefat edinceye veya Allah bir yol açıncaya kadar evlerde hapis, erkekler için de hâkimin görüş ve takdirine uygun bir ta'zirdi; takdir edilmiş belli bir cezası yoktu.³⁵⁷ Bu âyetin indirilmesi ile bekârlar arasında her ikisine de yüz sopa vurma ile sınırlandırıldı ve böylece vaad edilen yol gösterilmiş oldu ki, bunda iki taraf için zînaya karşılık âdil bir te'sir mevcuttur. Hapis cezasının ahlâkî bir şekilde tatbikatındaki zorluklarla beraber, bir taraftan her türlü iş ve gücü durdurma, diğer taraftan devlet hazinesine birçok masraflar yüklediği hesap edilirse, bu hususta tayin edilen yüz sopa vurulmasının, gerek ahlâkî ve gerek iktisadî ve gerek kolay tatbiki ile adalet nokta-i nazarından faydalı ve netice verici bir terbiye olduğunu kabul etmemek mümkün değildir. "*Ve müminlerden bir grup da onlara uygulanan cezaya şahit olsun.*" emrinde ise başlıca iki hikmet vardır: Birincisi: İntikam şeklinde bir kötüye kullanmaya meydan vermemek için temînattır. Çünkü gizli dövmelemin, işkence halini alması veya bir iltimasa uğraması mümkündür. Hapis gibi genellikle uygun görülebilen cezaların çoğu cismânî olmaktan kurtulamaz ve işkenceye açıktır. Halbukî herkesin gözetimi önündeki bir dövme tesirli olmakla beraber, haddi aşmaya müsait değildir. İşte bu ceza, ancak bu şahitlik ve kontrol altında açıkça olmak şartıyla meşru kılınmıştır. İkincisi: İffet ve namusun kıymetini, ibret ve terbiyenin genelleştirilmesini ifade eder. Ayetin devamında "*acıyacağınız tutmasın*"

³⁵⁵ Nur, 24/2

³⁵⁶ Nisâ, 4/15-16

³⁵⁷ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.5, s.3471-3472; Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, c.4, s. 2478

buyruluyor. Allah'ın muhterem tuttuğu iffet ve namusu yırtan zânî ve zâniye'ye acıma duygusuna yenik düşmemek gerekir.³⁵⁸

Klasik görüşte zîna cezası iki türlüdür: Muhsan³⁵⁹ olan kişi recm (taşlama); muhsan olmayan için sopa cezası. Sopa cezası konusunda âlimler arasında görüş birliği vardır. Recm, muhsan için konmuş ve sünnetle delili sabit olmuş bir cezadır.³⁶⁰ Recm cezası konusunda İslam âlimlerince ihtilaf vardır. Recm cezası gibi ağır bir cezanın Kur'an'da bulunmaması Hz. Peygamberin uygulama ile ilgili bazı söz ve davranışları, cariyeye uygulanacağı (hâlbuki recim bölünemez; Nisa 4/25) göz önüne alınırsa bu cezanın had değil, değişebilir tazir nevinden olduğu sonucuna varılır.³⁶¹

³⁵⁸ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.5, s.3471–3472

³⁵⁹ Âkil, bâliğ, hür, Müslüman ve iffetli olan erkek anlamına gelir, Bu özelliklere sahip bayana ise “muhsane” denir. Bu şartlar kazf muhsanlığı için geçerlidir. Recim uygulaması için gerekli olan ihsanda bunlara ek olarak hür bir kadınla meşru bir ilişki içinde fiilen cinsel ilişkide bulunmuş olma şartı da bulunmaktadır. Bkz: Serahsî, *Mebcut*, c. 9, s.39

³⁶⁰ Serahsî, *Mebcut*, c.9, s.40

³⁶¹ Karaman, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, s. 172

Âlimlerin çoğu Nur, 24/2. âyetinde zikredilen haddin, yüz sopa vurulması olduğu, bunun evli olmayan erkekle evli kadına olduğunu, bu şer'i haddin evli olmayan erkekle evli kadına yönelik olduğu, bunların “muhsan” ve “muhsane” diye isimlendirildikleri, onlara yüz sopa vurulacağı, sonra da ölene kadar taşlarla recmedilecekleri görüşündedirler ve bu konuda Nebi (s.a.)’den ve dört halifeden rivâyet edilen kavli ve fiili sünnetlere dayanmaktadırlar. Onlar; recm hükmü, lafzen mensuh, hükmen bâki Kur'anî bir hükmüdür, demektedirler ve mensuh recm âyeti için şu şekilde çeşitli naslar getirmektedirler:

1. Yaşlı bir erkek ve yaşlı bir kadın zinâ edecek olurlarsa Allah'tan bir ibret olmak üzere onları mutlaka recmedin; şüphesiz Allah azizdir, hakîmdir.

2. Yaşlı bir erkek ve yaşlı bir kadın zinâ edecek olurlarsa karşıladıkları ihtiyaç sebebiyle Allah'tan bir ibret olmak üzere onları mutlaka recmedin; şüphesiz Allah azizdir, hakîmdir.

Yine, Ömer b. Hattab (r.a.)’ın Nebi (s.a.)’den recm âyetini işittiğini, sonra bunu Hz. Ebu Bekr zamanında mushafın yazımını üstlenen Zeyd b. Sabit’e arz ettiğini, onunsa bunun tedvininden yüz çevirdiğini, çünkü Hz. Ömer’in onun için iki şahit getirmediğini, daha sonra ise kendi hilafeti zamanında minberdeyken hutbesinde recmin hak olduğunu vurguladığını, zira Hz. Peygamber (s.a.)’in bunu uyguladığını, bunun Kur'anî bir hüküm olduğunu söylediği rivâyet edilmektedir. Nitekim o, eğer “Allah’ın kitabında olmayan bir şeyi ona ilave etti” denmesi korkusu olmasa o âyeti mushafa koyacağını söylemiştir. Sonra onun hükmü ve bu hükmün uygulaması baki kılındı. Ve yine aynı şekilde, Nebi (s.a.) bunun manası hakkında “Allah Teâlâ zina edenler için bir yol kıldı; buna göre muhsana yüz sopa ve recm, muhsan olmayana ise yüz sopa ve bir yıl sürgün vardır” demiş ve durumları kendisine arz edilen zina etmiş Yahudi ve muhsan bir erkekle bir kadının recmedilmesine hükmetmiştir. Ve onun hükmü Tevrat’a uygun olarak gelmiştir. Aynı şekilde o Müslümanlardan zina eden bir erkek ve kadının da recmedilmesini emretmiştir.

Kur'an'ın bazı âyetlerinin, hükmü baki kalmak sûretiyle tilâveten neshedildiği görüşü Kur'an âlimleri nezdinde muhkem bir mesele gibi sağlam değildir. Ayrıca bunun hikmeti anlaşılır görünmemektedir. Teşride recm cezasının önemi -zira o, kişiyi ortadan kaldırmaktır- bu görüşü bilhassa recm âyetine nispetle tereddüt noktası kılar ve ondaki hikmeti yok mesabesinde ya da yeterince açıklanmamış kılar. Bu, rivâyet edilen nassın, ondaki ihtilafın ve onu kendinden husule getiren tevakkuf ve tereddütün yanı sıra dır. Sonra diğer yaştakileri zikretmeyerek “yaşlı erkek” ve

Haddi gerektiren zîna, şöyle tarif edilmiştir: Erkeğin zînası, evlilik, şüphe ve mülkiyet gibi bir bağ bulunmadan hayatta olan bir kadınla cinsi münasebette bulunmaktır. Kadının zînası, yukarıda tarif edilen fiile rızasıyla imkân vermesidir. Zîna suçunun cezası “muhsan” olup olmamasına göre değişmektedir. Muhsan olmanın şartları Ebu Hanife’ye göre “ergenlik çağı, akıl, hürriyet, sahih evlilik içinde birleşme ve müslümanlıktır.”³⁶² Ayet-i kerîmede³⁶³ öncelikle gözün sakınılması emredilmiştir. Çünkü bakış zinanın aracı ve fesadın öncüsüdür. Allah, bakmanın yasaklanmasıyla namusu korumayı bir arada zikrederek önemine vurgu yapmıştır. Nitekim bakış, fiiliyâta geçmeye teşvik eder.³⁶⁴

“yaşlı kadın”la tahsis edilmesinin hikmetinin soruşturulması vardır. Buna, nassın, mutlaka yaşlı kadın ve erkeğin evli ve muhsan olduğunu kastetmediği, hatta muhsanların haddinin recm olduğu konusunda buna istinad edilmesinin kabul edilebilir olduğu da buna ilave edilebilir. Nur, 24/2- 3. âyetlerinin lafzı mutlak; muhsanları da muhsan olmayanları da içine alır. Onda sonuncular için tahsis yoktur. Nisa, 24/25. âyeti de zina ettikleri vakit evli cariyelerin haddinin evli olan hür kadınının yarısı kadar olduğunu ifâde etmektedir. Recmin ise yarısının olması söz konusu değildir. Bu ise, yarısı söz konusu olan bir haddir. Bu âyette ve Nur Sûresinin âyetlerinde haddi ifâde etmek için gelen “azab” lafzında ortaklık vardır. Nur, 24/7. âyetteki “*kendisinden cezayı kaldırır*” cümlesi de bu türdendir. İtham edilen eşin, eşinin şehadetine karşılık beş kez şehadet getirmediğinde suçun, üzerinde sabit olacağını ve kendisi için azabın, yani haddin vaki olacağını düşündürmektedir.

Alimlerin evli cariyeye konusu hakkında işkâl bulmalarına dikkat çekmek yerinde olacaktır. Onlar; onun haddinin, Nur Sûresi âyetinde zikredilen haddin yarısı kadar olup elli sopa olduğunu söylemekte ve bunu recm cezasının yarısının söz konusu olamayacağıyla gerekçelendirmektedirler. Bu gerekçe makul olsa bile bu konuda dikkatin yöneldiği nokta, evli cariyenin haddinin haddi zatında Nisa ve Nur Sûrelerindeki âyetlerde okunan Kur’ânî yasamaya dayanmasıdır.

Geçen bilgilere binaen, Nebî (s.a.)’den rivâyet edilen kavli ve fiilî sünnet sadedinde ve rivâyet edilen recm âyeti hakkında diyoruz ki: Recm hakkındaki âyet ya Nur Sûresinin 1-7. âyetlerinden ve Nisa Sûresinin 25. âyetinden sonra inmiş, Nebî (s.a.) bir ya da daha çok meselede onunla hükmetmiş, sonra neshedilmiş ve Nur ile Nisa âyetleri inmiş, celde haddi muhkem olmuş ve rivâyetlerde karışıklık vaki olmuştur ya da Nebî (s.a.) Tevrat’ın hükmüne dayanarak iki Yahudinin recmedilmesine hükmetmiş, bunun bir benzeri hükmü de iki müslüman hakkında Nur ve Nisa Sûrelerinin nüzûlünden önce ictihâden vermiş ve Nur sûresinin âyetleri inince ondaki hüküm muhkem olmuştur. Sahihayn’da Tâbiinden Ebu İshak eş-Şeybânî’nin naklettiğine göre o şöyle demiştir: “(Sahabeden) İbn Ebî Evfâ’ya ‘Rasulullah recm uyguladı mı?’ diye sordum. O da: ‘Evet’ dedi. Sonra ben: ‘Nur Sûresinden önce mi sonra mı?’ dedim. ‘Bilmiyorum’ yanıtını verdi.” Bunda, söylediğimiz şeyi destekleyen bir karine olması mümkündür. Ya da Nebî (s.a.) recm hükmünü Nur Sûresinin âyetleri nazil olduktan sonra vermiş ve bu, tahsis edilmiş bir sünnet olmuş, evli olanlara ve olmayanlara celdenin hükmü baki kalmış ve evliler için bir de recm ilave edilmiştir. Bu, cumhurun görüşüne uygundur. Onların bu konuda, rivâyet edilen hadislere ve sünnetlere dayandıkları açıktır. Cumhurun görüşüne saygı duymak gerekliliğiyle beraber recm hükmü, yalnız lafzı mensuh olan Kur’ânî bir hükümdür yahut da Nebî (s.a.)’in recm gibi -nefsi yok etmenin söz konusu olduğu- önemli bir haddi sünnet olarak uyguladığını ve böylece devam eden şer’î bir hüküm olduğunu; Kur’an mutlak bir nas olarak zina haddinin celde olduğunu belirlerken ve bu, hürler değil de evli cariyeler için geçerli olurken söylemek şaşırtıcı ve tartışmaya açık olarak kalır, gösterdiğimiz mülâhazaları dâima ortada bırakır. Derveze, *İzzet, ed-Düstûru’l-Kur’ânî*, s.193-194

³⁶² Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, c.1, s.182-183

³⁶³ Nur, 24/30

³⁶⁴ Bursevî, *Ruhû’l-Beyân*, c.6, s. 141

Zîna cezası, nesep karışıklığını, ırz ve namusu korumak içindir. Toplumun temel nüvesi olan aileyi korumak içindir.³⁶⁵

Zîna rızkı daraltır, rabbın gazabına sebep olur, insanların nefretini kazandırır, insanın güzelliğini giderir.³⁶⁶

"Çünkü bu bir hayâsızlıktır, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur" (Nisâ, 4/22) âyet-i kerimesine göre zîna, büyük bir fuhuştur, kin ve hiddettir. Gerek sıhhî, gerek tabîî, gerek ahlâkî, gerek hukukî, gerek ictimâî hangi yönden düşünülürse düşünülün zîna çok zararlı, harab edici bir günahdır. Erkekle kadının yaratılış ihtiyaçlarından olan cinsî münasebetlerinin, meşrû ve güzel yolu zînada değil, nikâhtadır. Nikâhta hayatın bir bereketi, Zîna ve hayâsızlıkta ise onun yok olması ve sonuçsuz kalması vardır. Nikâhın kolaylığı, doğruluk ve emniyeti, çoğalması bir toplum bünyesinin sıhhatinden olduğu gibi, tersi olan Zînanın yayılması da aksine toplum bünyesini kemiren, çürüten, her türlü ahlâkî kötülöklere sürükleyen tahrib edici şeylerin başıdır. Tıbbî ifade ile ifade edecek olursak zîna, toplum bünyesinin firengisidir.³⁶⁷

"Zînakâr, ancak bir fâhişe veya putperest bir kadınla evlenmek ister. Fâhişeyi de ancak bir zînakâr veya putperest nikâhlamak ister. Böyle bir evlilik müminlere haram kılınmıştır."³⁶⁸ Şu halde bu suçu işleyenler mü'minken işlemezler. Olsa olsa imandan veya imânî şuurdan uzak bir halde iken işleyebilirler. Bu suçu işledikten sonra da, mü'min biri, bu iğrenç işi yapmak suretiyle imanın dışına çıkmış bir kişiyle nikâh bağı ile bir arada bulunmak istemez. Bu bağdan nefret eder, tiksindir. Bu yüzden tevbe olayı gerçekleşmediği sürece zîna eden bir erkekle, iffetli bir kadının, aynı şekilde iffetli bir erkekle zîna eden bir kadının nikâh bağı ile bir araya gelmelerinin haram olduğunu söylemiştir. Bu yasakla, insanlar arasında yer alan kirli zümre ile tertemiz Müslüman toplum arasındaki tüm bağlar kesilip atılıyor.³⁶⁹

³⁶⁵ Akşit, M. Cevat, İslâm Ceza Hukuku ve İnsanî Esasları, s. 49

³⁶⁶ Bursevî, *Ruhû'l-Beyân*, c. 5, s. 154

³⁶⁷ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.5, s. 3470

³⁶⁸ Nur, 24/3

³⁶⁹ Kutub, Seyyid, *Fi Zilâli'l- Kur'an*, c. 4, s. 2479

Sosyal bir hayat düzenini oluşturmak için karşılaşılan sorunların başında cinsel anarşi gelmektedir. Bunu bir takım kâide ve kurallarla zabt altına almak gerekmektedir. İşte bu sebeple İslam, erkekle kadın arasındaki bağları bir takım kayıtlar altına almıştır. Kimisini kimisine ebedi olarak haram kılarken kimisini geçici süre haram kılmıştır.³⁷⁰

“Daha önce geçen durum bir tarafa, bundan böyle babalarınızın nikâhladığı kadınları artık nikâhlayamayın. Hiç şüphe yok ki bu, Allah’ın gazabına sebep olan bir hayasızlıktır. Ne iğrenç bir yoldur o! Ey mümin erkekler! Şunlarla nikâhlanmanız haram kılınmıştır: Anneleriniz, kızlarınız, kızkardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, kızkardeş kızları, Sizi emziren sütanneleriniz, süt kızkardeşleriniz, Kayınvalideleriniz, kendileriyle zıfafa girdiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız. Fakat zıfafa girmedığınız eşlerinizin kızlarını nikâhlanmanızda beis yoktur. Keza öz oğullarınızın eşleri ile evlenmeniz ve iki kızkardeşi nikâhınız altında birleştirmeniz de haram kılındı. Ancak daha önce geçen geçmiştir. Çünkü Allah gafur ve rahîmdir (çok affedicidir, merhamet ve ihsanı boldur).”³⁷¹

Erkeğin, başka bir erkekle evli kadın ile akit yapması da kesinlikle haramdır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyuruyor.³⁷² *“Kocası olan kadınlarla da evlenmeniz haramdır, ancak harp esiri olarak eliniz altında bulunan cariyeler bundan müstesnadır. İşte bütün bunlar Allah’ın kesin hükümleridir. Bu sayılanlardan başkalarını, iffetli yaşamak, zina etmemek şartıyla, mal harcayıp mehirlerini vererek nikâhlanmanız helâldir.”³⁷³* Evli kadınlarla evlenmek haram olduğu gibi, bunun dışındaki bekar kadınlarla mutlak manada bir serbest cinsel ilişki de haramdır.³⁷⁴

³⁷⁰ Mevdudî, Ebu’l-Ala, *Hicab* (trc..Harun Ünal), İstanbul, 1999, s. 267

³⁷¹ Nisa, 4/22–23

³⁷² Mevdûdî, *age.*, s. 268

³⁷³ Nisa, 4/24

³⁷⁴ Mevdûdî, *age.* s. 268

c. İftira (Kazif)

İftira kelimesi, Arapça, “firyetün” masdarından gelir. Çoğulu “feriye”dir. Sözlükte; “uydurmak, asılsız, söz söylemek, yalan isnatlarda bulunmak” demektir.³⁷⁵ Bir kimseye işlemediği bir fiili, suçu yahut yalan bir söz, davranış veya niteliği isnat etmektir.³⁷⁶ İftira, kişiye muttasıf olmadığı yani kendisinde bulunmayan bir kötülüğü isnad etmektir.³⁷⁷

İftira etmemek, insanlığın temel ahlâkî kâidelerinden birisidir. İftiranın hedefi olan kimse; Allah katında mazlum; müfterî dediğimiz bu işi yapan kimse ise; zâlim ve mel’ûndur.³⁷⁸ Dinî ve ahlâkî yönden günah sayılan davranışlar, hukuk düzeni tarafından da belli derecede cezalandırılarak topluma kıvamını veren bu üç kurum arasında sağlam bir bağlantının kurulması gerekir. Bu sebeptendir ki İslâm hukukunda iffet ve namusun önemi, aile kurumunun kutsallığı sebebiyle “zîna iftirası” ağır bir suç sayılmış, Kur’an ve Sünnet’te cezası (hadd-i kazif) seksen celde (sopa) olarak belirtilmiştir. Nûr 24/4. ayete göre zîna iftirası suçu, iffetli bir kimseye zîna isnat edilip, zîna suçunun ispat şartı olan dört şahidin getirilememesi halinde söz konusu olur.³⁷⁹

İnsanların en tabii hakları içinde yer alan namusun korunmasına İslâm’da büyük önem verilmiş, ona yapılan saldırılara karşı maddî ve manevî müeyyideler öngörülmüştür. Irz veya namus, insanın onur ve şerefine göstergesidir. Bir ülkeye nispetle bayrağın konumu ne ise, kişiye nispetle namusun konumu da odur. Tarih boyunca nasıl bayraklar için savaşmak bir şeref kabul edilmiş ise, kişinin namusunu korumak üzere gerektiğinde hayatını feda etmesi hemen hemen bütün milletlerce bir şeref olarak telakki edilmiştir. İslâm’da, kişilerin namus ve şereflerini zedeleyici nitelikteki sataşma ve saldırılar cezalandırılmıştır. Bu tür eylemlere karşı getirilen hukukî müeyyidelerin başında kazf cezası gelmektedir.³⁸⁰

³⁷⁵ el-Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sıhah Tâcu'l-Luga ve Sıhahu'l-Arabiyye*, Beyrut, 1979, c. 6, s. 2454; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, “ferae” mad.

³⁷⁶ Ragıb el- İsfahanî, *el-Müfredat*, Beyrut, 1992, s.634

³⁷⁷ Akseki, Ahmed Hamdi, *Ahlak Dersleri*, s. 240; Topal, Seyyid Ali, “İftira, İnsan Onuruna Karşı Saygısızlıktır” Heyet, *Kur'an'dan Öğütler*, c.1, s. 388

³⁷⁸ Akseki, Ahmed Hamdi, *Ahlak Dersleri*, s. 240; Topal, Seyyid Ali, *age*. c.1, s. 388

³⁷⁹ Topal, Seyyid Ali, “İftira, İnsan Onuruna Karşı Saygısızlıktır” Heyet, *age*. c.1, s. 388

³⁸⁰ Yiğit, Yaşar, *İnsanlık Onur Ve Şerefine Korunması Açısından Kazf Suçu Ve Cezasının Değerlendirilmesi*, Marife Dergisi, İstanbul, 2003, sy.1, s. 107

Kazf (zîna iftirası) cezası, şeref ve haysiyeti, ırz ve namusu, aile nizamını, sataşmalardan korumak içindir. Allah, zînayı fâhiş bir suç saydığı gibi, zînanın sözle yayılmasını da toplum düzenin bozulmaması için suç saymıştır. Kur'an'da: *“Müminler arasında çirkinliklerin yayılmasını arzu eden kimseler için, dünyada da âhirette de gayet acı bir azap vardır. Allah bilir, siz bilemezsiniz.”*³⁸¹ buyrulmuştur.³⁸²

İslam ahlâk ve hukuku zînayı ağır bir suç ve ahlâksızlık olarak mahkûm ettiği için masum insanların bununla itham edilmelerini, namuslu kadınlara zîna isnadında bulunulmasını da had cezasını gerektiren suç saymış ve karşılığında seksen sopalık bir ceza koymuştur.³⁸³ *“İffetli kadınlara zîna isnad edip de buna dair dört şahid getiremeyen herkese seksen değnek vurun ve bundan böyle, onların şahitliklerini artık ebediyyen kabul etmeyin. Çünkü bunlar gerçekten fâsıkların ta kendileridir.(4) Ama bu iftira suçundan sonra tövbe edip halini düzeltenler bu fâsıklık damgasından kurtulurlar. Çünkü Allah gafurdur, rahîmdir.(5)”*³⁸⁴ 4. Ayet-i kerîme, hür ve iffetli mü'min kadınlara zîna iftirasında bulunanların cezasını beyan etmektedir. Erkeğe de zîna iftira edildiğinde yine aynı şekilde ceza tatbîk edilir. Zîna iftirasında bulunan kimse için üç hüküm getirmektedir. Bu hükümler, zîna iftirasında bulunana, dört şahid getiremediği takdirde seksen sopa vurulması, şahitliğinin ebedî olarak kabul edilmemesi ve fâsık bir kimse olmasıdır. 5. ayette ise bundan sonra tevbe edip ıslah olanlar müstesna tutulmuştur. Ancak, seksen sopa cezası istisna edilmez. Bu itibarla zîna iftirasında bulunan kimse tevbe etse dahi kendisine seksen sopa vurulması hükmü kaldırılmaz.³⁸⁵ Birinci hüküm, bedensel bir cezadır. İkincisi ise, toplumsal düzeyde bir uslandırma yöntemidir. Bu iftirayı atanın sözünün boşa gitmesi şahitliğinin kabul edilmemesi, toplum içinde itibarının düşmesi, sözüne güvenilmeyen biri olarak halk arasında gezmesi yeterlidir. Üçüncüsü ise, dînidir. Böyle birisi imandan sapmış, doğru yoldan çıkmıştır. Ancak birini zîna yapmakla suçlayan kişi, suçun işlendiğini gören dört şahid getirirse veya kendisi görmüşse eğer

³⁸¹ Nûr, 24/19

³⁸² Akşit, M. Cevat, *İslam Ceza Hukuku ve İnsanı Esasları*, s.50

³⁸³ Karaman, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, s. 173

³⁸⁴ Nur, 24/4

³⁸⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, c.17, s.52; Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, c.2 s.184

üç şahit daha getirirse, o zaman söylediği doğru kabul edilir ve suçu işleyene zîna cezası uygulanır.³⁸⁶

Eğer bir toplumda müfteriler çoğunlukta ise veya bu konuda toplumun kendi kendini denetleme yetisi yoksa o toplumda öncelikle insanların birbirine karşı olan sevgi, saygı ve güvenleri yok olacaktır. Çok önemli olan bu değerlerin yok olduğu bir toplumda sağlıklı bir cemiyet hayatının olması imkânı ise ortadan kalkacaktır.³⁸⁷

İslâm hukukunda “*kazf*” denilen bu iftirayı yasaklamanın hikmeti insanları, başkalarının cinsel ilişkileri ile ilgili dedikodulardan engellemek, toplumun ve fertlerin haysiyet ve şerefini korumaktır. Bu dedikodulardan en fazla zarar gören kadınları böylesine koruyan, başka hiç bir sistem mevcut değildir. Böylesi gerçek veya gerçek olmayan, ama ilgi çeken haberlerle bir yandan insanlar karalanmakta, öbür yandan insanlar cinsel yönden tahrik edilmekte, fuhuş ve ahlâksızlık yayılmaktadır. İslâm hidâyetinden uzak bir kısım medyanın maalesef en fazla yer ayırdığı bu konuların ıslahı, bütün toplumlarda büyük bir gayret ve ihtimam beklemektedir.³⁸⁸

İffetli bir kadını kesin bir kanıt olmaksızın zîna etmekle suçlayanları, cezasız bırakmak, suçsuz bir erkek veya suçsuz bir kadını bu iğrenç suçla lekelemek isteyen, sonuçta da elini kolunu sallayarak gezen iftiracılar geniş bir imkân hazırlar. Bir süre sonra toplum ırzı kirlenmiş olur. Toplumda yer alan her fert, zîna etmekle suçlanmış ya da suçlanma tehdidi ile karşı karşıya bırakılmış olur. Her eş, eşinden kuşkulandır hale gelir. Her erkek soyundan kuşku duyar. Aileler çökme tehdidi ile karşı karşıya kalır. Bu ise, dayanılmaz bir kuşkunun, stresin, yiyip bitiren bir şüphenin egemen olduğu bir durumdur. Sonra zîna ile suçlamanın sık sık duyulması, bu suçu işlemekten çekinenleri toplumsal atmosferin bütünüyle kirlendiği sonucuna götürebilir. Bu yüzden çekinenler bu suçu işlemeye yeltenirler, sık sık duyulmasından dolayı suçun iğrençliği hafifler. Kendisinden başka daha birçok kimsenin bu suçu işlediğini düşünür. Bu yüzden toplum bu kirli, bu kötülüğü

³⁸⁶ Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, c. 4, s. 2491

³⁸⁷ Topal, Seyyid Ali, *Kur'an'dan Öğütler*, “İftira, İnsan Onuruna Karşı Saygısızlıktır” c.1, s. 389

³⁸⁸ Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, İstanbul, 1998, s.349

işlemeye teşvik eden ortamda günlerini geçirirken yalnızca zîna suçunu cezalandırmak bu suçun meydana gelmesini önlemek için yeterli değildir.³⁸⁹

d. Hırsızlık

Hırsızlığın (sirkat) sözlük anlamı; “başkasının malını gizlice almak” demektir.³⁹⁰ Cezaî ehliyeti hâiz bir kimsenin, kendisinin mülkü veya mülk şüphesi olmayan madrûb³⁹¹ on dirhem gümüş değerindeki bir malı korunmuş bir yerden gizlice almasıdır.³⁹² Hırsızlık, haddi gerektiren suçlardandır. Hırsızlığın haddi gerektirmesi için “aklı başında ve bülûğ çağındaki bir kimsenin başkasına ait hemen bozulmayan muayyen miktarda bir malı gizlice muhafaza altındaki yerden şüphesiz olarak almış olması” gerekmektedir. Bunun için hırsızlık fiilinin cezayı gerektirecek derecede tam anlamıyla oluşması iki şarta bağlıdır ki, birisi alınan malın az-çok beğenilebilecek bir ölçüye ulaşması, diğeri de bir mekânda veya muhafazalı bir yerde saklanmış olmasıdır.³⁹³ Hırsızlık cezası ile ilgili ayette:

*“Erkek hırsız ve kadın hırsızın, yaptıklarından ötürü Allah tarafından ibret verici bir ceza olarak, ellerini kesin. Allah Aziz’dir, Hakîm’dir. Ettiği zulümden sonra tevbe edip düzelen kimse, bilsin ki Allah onun tevbesini kabul eder. Allah şüphesiz bağışlayandır, merhametli olandır.”*³⁹⁴ buyrulmaktadır. Hırsızın, yaptığıının karşılığı olarak sağ eli kesilmesini emreder.³⁹⁵

İhtiyaç ve benzeri bir şüphe bulunması durumunda had kaldırılır. Bu yüzden Hz. Ömer, bir kıtlık döneminde hırsızlık suçu toplumda yaygınlaşmasına rağmen el kesme cezasını uygulamamıştır.³⁹⁶

³⁸⁹ Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli ’l-Kur’an*, c. 4, s.2489–91

³⁹⁰ Serahsî, *Mebsut*, c. 9, s. 133

³⁹¹ Tedavülde para olarak kullanılmak üzere basılmış gümüş

³⁹² Cevat Akşit, *İslâm Ceza Hukuku ve İnsanî Esasları* s. 95–96; Karaman, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, s. 170

³⁹³ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 3, s.1671

³⁹⁴ Maide, 5/38–39

³⁹⁵ Nesefi, *Medâriku ’t-tenzil*, c.1, s. 445; Cessas, *Ahkamu ’l-Kur’an*, c.2, s. 518

³⁹⁶ Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli ’l-Kur’an*, c. 2, s.883; Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, c.3, s. 1673

İslam hukuku el kesme cezasını kabul ederek insanı suç işlemeye sürükleyen psikolojik faktörleri ortadan kaldırmış ve yerlerine hırsızlık suçundan alıkoyan faktörleri yerleştirmiştir. Beşeri kanunlar hırsızlık cezası olarak hapsi öngörmektedir. Bu ceza genelde suçlarla, özelde de hırsızlık suçu ile mücadelede etkisiz kalan bir cezadır. Bu cezaların caydırıcılığı sağlamada yetersiz kaldığı ve suçların hızla artış gösterdiği görülmektedir. Hatta caydırmanın aksine hapis ortamının suçluyu daha da usta, profesyonel hale getirdiği ifade edilmektedir. Ayrıca bu cezalar kamu vicdanını tatmin etmede yetersiz kalmaktadırlar.³⁹⁷ El kesme cezası insanın gerek ruhu gerekse aklı ile uyum çerisindedir. Bu Allah tarafından caydırıcı bir cezadır. Bir suçun işlenmesini önlemek o suçu işleyecek olana bir acımadır. Uygulamalar el kesme cezasının İslamın ilk bir asırlık döneminde sadece bir kaç kişiye verildiğini göstermektedir. Ayrıca Allah tevbe kapısını da açmıştır:³⁹⁸ *“Kim yaptığı zulüm ve haksızlıktan sonra tövbe edip halini ve işini düzeltirse Allah tövbesini kabul eder; Çünkü Allah gafurdur, rahimdir (affi ve merhameti boldur).”*³⁹⁹

İslamda, temel haklardan olan ve toplumun devamlılığını sağlayan malın korunması için helal kazanç teşvik edilmiş, gasp, itlaf, hırsızlık yasaklanmış, hırsızlık fiiline cezai müeyyide konulmuştur.⁴⁰⁰ Diğer taraftan ahlâkî bir toplum inşa etmeyi hedefleyen İslam, suçun işlenmesinden önce suça sebep olabilecek ortamın izale edilmesine çalışır. Bu amaçla İslam, hırsızlık suçlarının önüne geçmeye vesile olacak zekâtı, varlıklı kimselere zorunlu bir görev kılmış fertleri sadaka vermeye ve birbiriyle yardımlaşmaya teşvik etmiştir. Bu itibarla hırsızın elini kesmek suretiyle İslam hukukunu uygulama iddiasında bulunmak, işe sondan başlamak demektir. İlahî kanuna uymaya çalışan bir toplumun ilk görevi, hırsızlığa yol açan sosyal şartları, her türlü sosyal adaletsizlik ve sefalet şekillerini kaldırmaktan ibarettir, denebilir. Bu sebeple hırsızlık cezası İslam devletinin insanların, gıda, giyim, barınma, iş gibi

³⁹⁷ Koşum, Adnan, “İslâm Hukukunda Hırsızlık Konusunda Yeni Yaklaşımlar” Diyanet İlmî Dergisi, Ankara, 2001, c. 37, s. 104; Dönmezer, Sulhi - Erman, Sahir, *Nazarî ve Tatbikî Ceza Hukuku*, İstanbul, 1994, c.2. s. 621

³⁹⁸ Koşum, Adnan, “İslâm Hukukunda Hırsızlık Konusunda Yeni Yaklaşımlar” s. 102–105

³⁹⁹ Mâide, 5/39

⁴⁰⁰ Bakara, 2/ 188 *“Bir de, birbirinizin mallarını haksız yollarla yemeyin. Halkın mallarından bir kısmını, bile bile haksız yere yemek için, rüşvetlerle hâkimlere koşmayın.”*

temel ihtiyaçlarını ve hatta bireysel ihtiyaçlarını karşılanmasından sonra yine de teşebbüs edilmişse uygulanır.⁴⁰¹

Hırsızlık hakkında Kur'an'da "el-fesâd fi'l-ard"⁴⁰² deyimini kullanılmaktadır. Hiç kuşkusuz günahsız ve huzur içinde yaşayan insanları korkutan ve huzursuz eden hırsızın elini kesme, hırsızlığın toplumda başıboş kalıp masum insanları korkutan ve birçok suçlara, kötölöklere yol açan felaket halini almasından daha hafiftir. Suçlu, tatbik edilen ceza ile uslanacak, tekerrüre ve günah bataklığına düşmekten kurtulacak, dolayısı ile bu kendisine bir rahmet olacak diğeryandan, cezanın tatbiki ile toplumun emniyet ve güveni sağlanacak, kamu vicdanı tatmin olacak ve mağdur olan toplumun ızdırabı dınecektir. Bu çerçeve içinde verilecek ceza hem toplum hem de suçlu açısından ilâhî adalet ve rahmetin bir parçasını oluşturur. Nitekim Hz. Peygamber (sav) tarafından Allah'ın koyduğı cezalardan birinin infazının yeryüzüne kırk sabah yağmur yağmasından daha hayırlı olduğı⁴⁰³ ifade edilerek sabit olan bir suça gereken cezayı vermenin adalet ve rahmet olacağına işaret edilmiştir. Bunun yanında hiç kimse insanlara karşı, insanların Yaratıcısından daha merhametli olamaz.⁴⁰⁴

Zulme razı olmayan, çalışmak için el ve kudret ihsan eden, Allah'tan gereğince korkmayı, vesile aramayı emreden; fakirleri korumak için bu kadar âyetler ve hükümler indiren; infak, zekât, sadakalar, yardımlaşma hükümleriyle gücü olanlara vazifeler farz kılan, Allah Teâlâ'nın bu emirlerini tatbik eden Müslüman, sosyal toplumu içinde Allah'tan korkmayarak, başkasının hukukuna gizlice el uzatmak kendisinin ne hakkı, ne de hakkı olduğı şüphesi bulunmayan bir malı Allah görmüyormuş gibi almaya kalkışmak elbette Allah'ın izzetine bir tecavüz ve gizliden gizliye bir harptir. Ve böyle bir elin cezası da kesilmektir. şu halde suç ile ceza arasında denklik yok zannedilmesin. Zira bu ceza yalnız malın karşılığı değıl, gizli bir hainlik ve Allah'ın izzetine bir tecavüz olan hırsızlık fiilinin cezasıdır. Bu, gerek ona ve gerek ona uyup azacak olanlara Allah tarafından sabit bir kelepedir.

⁴⁰¹ Koşum, Adnan, "İslâm Hukukunda Hırsızlık Konusunda Yeni Yaklaşımlar" *Diyanet İlmi Dergisi*, c. 37, s. 88

⁴⁰² Maide, 5/33

⁴⁰³ İbn Mace, Hudud, 3

⁴⁰⁴ Koşum, Adnan, "İslâm Hukukunda Hırsızlık Konusunda Yeni Yaklaşımlar" *age*. c. 37, s. 104

Bununla hem hırsız fesattan temizlenir, hem de diğerleri. Bu ceza tatbik edilen sosyal toplumda hırsızlığın kökü kesilir.⁴⁰⁵

İbn Kayyım şöyle demektedir: “İnsanlar arasında meydana gelen can, beden, ırz ve mallara taalluk eden öldürme, yaralama, iftira, çalma... gibi suçlara dair Allah’ın meşru kıldığı cezalar, O’nun insanlara rahmeti olarak değerlendirilir. Bu suçlardan caydırıcı ve alıkoyucu tedbirleri son derece sağlam bir şekilde vaz’etmiş, suç işlemeye engel olma maslahatını ihtiva eden en mükemmel usulleri koymuş; bu arada suçluyu engellerken gereğinden daha fazla ceza öngörülmemiştir. Mesela yalan söylemekten dolayı dili kesme veya ölüm cezası, zînadan dolayı iğdiş etme, hırsızlıktan ötürü suçluyu idam etme cezalarını vermemiştir.”⁴⁰⁶

Herkese tam güvenlik ve sosyal adaletin sağlandığı bir toplumda bir kimsenin toplumun diğer mensuplarının aleyhine olarak kolay ve haksız kazanç sağlama teşebbüsünde bulunması, bir bütün halinde sisteme karşı bir saldırı olarak görülmeli ve buna göre cezalandırılmalıdır. Hırsızın elinin kesilmesini öngören hükmün sebebi budur. Eğer toplum, mensuplarının her biriyle ilgili yükümlülüklerini yerine getiremiyorsa, münferit ihlallere karşı ceza hukukunun (had) en sert müeyyidelerini de uygulama hakkına sahip değildir ve bu durumda kendisini idarî cezaların daha yumuşak şekilleri ile sınırlamalıdır. Bu sebeple, Halife Hz. Ömer’in kıtlık zamanında söz konusu cezayı erteleme bu bağlamda değerlendirilmelidir.⁴⁰⁷

Şunu unutmamak gerekir ki; Allah, kullarına karşı hepimizden çok daha merhametlidir. Bizi bizden çok daha fazla sever ve düşünür. O halde bu cezalar infaz edilirken acıma duygusuna kapılmak Allah’tan daha çok merhametli olmayı gerektirir ki bu muhaldir. Eğer merhametli olduğumuzu düşünüyor isek asıl merhamet edilmesi gerekene karşı merhamet duymalıyız. Zalime merhamet, merhamet değil zulümdür. Eli kesilene değil, malı mülkü belki de evladı vs. çalınmış olan merhameti hak edendir. Her ne kadar alimler, el kesme cezasını gerektiren

⁴⁰⁵ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, c.3, s. 1672–1673

⁴⁰⁶ Koşum, Adnan, “İslâm Hukukunda Hırsızlık Konusunda Yeni Yaklaşımlar” *Diyanet İlmi Dergisi*, c. 37, s.88

⁴⁰⁷ Koşum, Adnan, “İslâm Hukukunda Hırsızlık Konusunda Yeni Yaklaşımlar” *age.* c. 37, s. 103; Esed, Muhammed, *Kur’an Mesajı*, c.1. 196–197; Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli’l-Kur’an*, c. 2, s. 883

çalıntı malın nisabı (miktarı) hususunda ihtilâf etmişlerse de, hırsızın elini kesme cezasının gerekliliği hususunda ümmet icmâ etmiştir. Çünkü nefisler malı severler. Husûsen zaruret ve ihtiyaç halinde insanların tabiatleri mala meyleder. Akıl ve nakil bazı kimseleri hırsızlık yapmaktan menetmez. Diyanet, emanet ve mürüvvet de onları mal çalmaktan caydırmaz. El kesme, asma vb. şer'î müyyideler olmazsa, göz göre göre başkalarının mallarını zorla ellerinden almaya veya gizlice aşırıp götürmeğe koşarlar. Bunda da gizlenemeyecek kadar açık fesatlar vardır. Fesat kapısını kapatmak ve insanların durumlarını düzeltmek için hırsızlık ve yol kesicilikte malı gizlice aşırıp götüren veya zorla alıp götüren kimseler hakkında bu gibi müeyyidelerin teşrî kılınması uygun görülmüştür.⁴⁰⁸

Hırsızlık haddi suçluyu mağdur etmek için değil, onu suçtan caydırmak için teşrî kılınmıştır. Zira haddler; dokunulmaz olan canları telef etmek için değil, büyük günahları işlemekten caydırmak maksadıyla teşrî kılınmıştır.

e. Terör (Hirabe)

Terör, silahlı gasp, soygun ve isyanı; “Allah’a karşı savaşma ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarma (amme nizamını bozma)” olarak vasıflandırılan ayet, bu suçun cezasını da tesbit etmektedir⁴⁰⁹:

“Allah ve Resulüne savaş açanların, (yol keserek terör eylemi yaparak) yeryüzünü ifsad etmek için koşuşanların cezası; öldürülmeleri veya asılmaları yahut sağ elleri ile sol ayaklarının kesilmesi yahut da bulundukları yerden sürülmelerinden başka bir şey olmaz. Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Âhirette ise onlara başkaca müthiş bir ceza vardır. Ancak kendilerini ele geçirmenizden önce tövbe edenler, bu hükmün dışındadır. Biliniz ki Allah gafurdur, rahimdir (affi ve merhameti boldur).”

410

Bir topluluk veya bir şahıs yol kesmeye çıkar ve bu işi yapmadan evvel yakalanırlarsa, tevbe edinceye kadar hâkim tarafından hapsolunurlar. Yol kesenler

⁴⁰⁸ Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el- Mavsîlî, *el-İhtiyar li-Ta'lîl'l-Muhtar*, 2009, c.3, s. 540–544; Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili* c.3, s. 1690–1695

⁴⁰⁹ Karaman, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, s. 171

⁴¹⁰ Maide, 5/ 33–34

bir müslüman'ın veya bir zımmînin malını alırlar ve bu mal bölününce her birine hırsızlık nisabı kadar hisse düşerse; el ve ayakları çaprazlama kesilir. Yol kesenler adam öldürmüşler ve mal almamışlarsa, öldürülürler. Bu hususta ölenlerin velilerinin affına itibar edilmez: Çünkü hâkim onları Allah'ın (c.c.) hakkı olarak hadden öldürür. Allah'ın (c.c.) hukukundan affetmek sahih olmaz. Her yönden veya bir yönden canı telef etmeyi içeren ceza, hadd olarak meşru kılınmamıştır. Sol elin ve sağ ayağın çaprazlama kesilmesi, eşyayı tutma ve yürüme menfaatini telef ettiğinden dolayı, hadd olarak meşru kılınmamıştır.⁴¹¹

İslam, Müslümanları, “iyiliği emredip, kötülükten alıkoymakla”⁴¹² yükümlü tutar. Terörün hedefi masum sivillerdir. Bunun ne dinî ne de ahlakî yönden meşrû gösterilebilecek bir yanı vardır. Ayrıca masum sivillere karşı girişilen her türlü şiddet eylemi, ister bir kişi tarafından isterse bir devlet tarafından gerçekleştirilsin, bir insanlık suçudur; lanetlenmeli ve kınanmalıdır. Ortada haklı gerekçeler ve meşru hedefler bile olsa, bu gerekçe ve hedeflere götürücü araçlar da meşru olmalıdır. İslam bunu emreder.⁴¹³ İslam sisteminin temel dayanağı gönül eğitimi huy güzelliği ve insan ruhunu doğru yola iletmektir. Kur'an üslûbu bu cezalarla korkutmayı bitirir bitirmez gönüllerde, vicdanlarda ve ruhlarda takva duygularını coşturur.⁴¹⁴

İslam, insanları, Müslim, gayrimüslim olarak ayırmaksızın herkese adaletle, hoşgörüyle ve sevgiyle yaklaşma, ihtiyacı olana yardım etme ve masum olanı koruma konularında sorumlu tutar. Karmaşa (fitne) ve bozgunculuk, güvenliği, huzuru ve barışı tehdit eden şiddet ve terörü doğurur.⁴¹⁵ İslâm, haksız yere bir insanı öldürmeyi tüm insanlığı öldürmek olarak algılar.⁴¹⁶

İslam'ı ve Müslümanları terörle ilişkilendirmede en çok kötüye kullanılan kavram, “cihattır.”

⁴¹¹ Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el- Mavsîlî, *El-İhtiyar Li-Ta'lîl'l-Muhtar*, Dımaşk, 2009, c.3, s.520

⁴¹² Âli İmran, 3/104

⁴¹³ Ataman, Kemal, “ Çağımızda İslam ve Güncel Meseleler” Editör: Hayati Hökelekli, *İslam'a Giriş - Gençliğin İslam Bilgisi*, s. 427

⁴¹⁴ Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, c. 2, s. 878

⁴¹⁵ “Allah sana ihsan ettiği gibi sen de insanlara iyilik et, sakın yeryüzünde nizamı bozma peşinde olma! Çünkü Allah bozguncuları sevmez.” Kasas, 28/77

⁴¹⁶ Mâide, 5/32

Cihadı savaş anlamında kullanmak en büyük hakarettir. En basit anlamıyla cihat “hak bir dava için var güçle mücadeleyi ifade eder” ve Hz. Peygambere göre cihadın en üst düzey şekli nefsi kötülüğe sevkeden eğilimlerine karşı verilen mücadeledir. İslam, “barış, esenlik, huzur” demektir. “Savaş”, İslam ile taban tabana zıt, anlamlar içermektedir. Kur’an, Müslümanlara, kendileriyle savaşanlarla cihat yapmalarına izin vermekle beraber onları haddi aşmamalar konusunda uyarmaktadır⁴¹⁷. “*Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın. Fakat haksız yere saldırmayın. Muhakkak ki Allah haddi aşanları sevmez.*”⁴¹⁸

Bozgunculuk suçları:

1. Düşmanlarla gizli görüşmeler yapıp onlarla anlaşmak, onlar için bilgi toplamak, devlete ve İslâm toplumuna ihanet etmek, huzur ve güven ortamını tehdit etmek, kötülüğü yaymak, bozgunculuk yapmak, fesat çıkarmak, vb. Kur’an’da kerih görülen suçların en kötülerinden ve en çok zarar verenlerindendir. Ahirette Allah’ın azabının yanı sıra dünyada da şiddetli ceza gerektirirler.

2. Devletin ya da başkalarının zararına hususî menfaatler temin etmek için imkânları değerlendirmek, kriz ve sıkıntı dönemlerinde Müslümanlarla dayanışma içinde olmamak, cihattan imtina etmek, zararlı propagandalar yaymak, kamu maslahatına çalışanları kışkırtmak vb. ahirette Allah’ın azabının yanı sıra dünyada da ceza gerektiren suçlardandır.

3. Müslümanları korkutmak, onların güvenliğini tehdit etmek, onların can ve mallarına açıkça düşmanlık etmek, Allah ve Resulü’nün emirlerine başkaldırıp iptal etmek ahirette Allah’ın azabının yanı sıra dünyada da ceza gerektiren suçlardandır.

4. Bu suçları işleyenleri şiddetle ikaz etmek de devletin görevidir.

5. Allah ve Resûlüyle savaşanlara, yeryüzünde fesada çalışanlara verilmesi mümkün olan suçlar; ölüm, öldürüldükten sonra ya da öldürülmeden önce çarmıh, elleri ve ayakları çaprazlama kesme ve sürgün.

6. Devletin, suçun netice ve tehlikesine göre cezayı takdir yetkisi vardır. Maslahat çerçevesinde suçlulara karşı tasarruf inisiyatifi vardır. Onlar hakkında ceza,

⁴¹⁷ Ataman, Kemal, “ Çağımızda İslam ve Güncel Meseleler” Editör: Hayati Hökelekli, *İslam’a Giriş - Gençliğin İslam Bilgisi*, s. 428–429

⁴¹⁸ Bakara, 2/ 190; Mâide, 5/2

eğer durum gerektirirse, tavizsiz ve hoşgörüyü dayanmadan verilir. Eğer bir fayda görülürse onlar uyarılır, korkutulur ve kendilerine nasihat verilir.

7. Bu hususta Nebî (s.a.) ve hulefâ-i râşidînden gelen rivâyetler vardır. Buna göre onlar zikri geçen fesat suçlarını işleyenlerden bazılarının öldürülmesini, dövülmesini, sürülmesini, hapsedilmesini ve kınanmasını emrediyorlardı.⁴¹⁹

Bir toplumda terörün artması, o toplumun, dinen ve ahlâken çöküntüde olduğunun en büyük göstergesidir. Müslüman ahlâkı, bırakınız bir insan canına kastetmeyi, bir hayvan ya da bir bitkiye bile zarar vermeye müsaade etmez. Bu bağlamda, terör, İslam ahlâkı ile taban tabana zıttır.

f. İçki ve Kumar

İslam, sarhoşluk veren içkileri yasaklayarak insanı hem kötü alışkanlık ve bağımlılığa karşı korumuş hem de ona destek olmuştur.⁴²⁰ Şarabın (hamrın) haram kılındığını ifade eden açık ifadeli ayetler (Maide, 5/90) ve sahih hadîs-i şerîfler vardır.

Başlangıçta kesin bir tavır ortaya koymasa da, içki yapımında kullanılan hurma ve üzümün güzel rızık olmayacağını öne sürmek suretiyle konuyla ilgili ilk adımını, Mekke döneminde atmış oldu.⁴²¹ Bu husustaki ilk ayette şöyle denilmektedir: *“Hurma ve üzümden hem sarhoşluk veren içki, hem de güzel gıdalar elde edersiniz. Şüphesiz bunda aklını çalıştıran kimseler için alacak ibret vardır.”*⁴²²

Kur'an'ın içki yasağı konusunda bundan sonraki aşamada –Medine döneminde- yer verdiği husus, faydasıyla zararını karşılaştırarak, zararın daha çok olduğunu gösterme şeklindedir.⁴²³ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنْفَاعٌ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا كَبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ *Sana şarap ve kumar hakkındaki hükmü sorarlar. De ki: İkisinde de hem büyük günah, hem de insanlara bazı menfaatler vardır. Fakat günahları faydalarından daha çoktur. Bir*

⁴¹⁹ Derveze, İzzet, *ed-Düstûru 'l-Kur'anî*, s. 209-214

⁴²⁰ Cici, Recep, “Günlük Hayat”, Editör: Hayati Hökelekli, *İslam'a Giriş - Gençliğin İslam Bilgisi*, s. 372

⁴²¹ Demirci, Muhsin, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, s. 245–246

⁴²² Nahl, 16/67

⁴²³ Demirci, Muhsin, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, s.246

de senden ne infak edeceklerini sorarlar. De ki: İhtiyacınızdan artanı harcayın. Böylece Allah size âyetlerini açıklıyor ki dünya ve âhiret hakkında düşünesiniz.”⁴²⁴

Bu ayetin de bir önceki gibi içki yasağıyla ilgili açık bir yasaklama getirmediği, ancak muhatapları böyle bir yasağa zihnen alıştırdığı anlaşılmaktadır.⁴²⁵ Kur'an üçüncü aşamada; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ *“Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi hakkıyla bilmedikçe namaza yaklaşmayın.”*⁴²⁶ diyerek kısmî bir yasaklama getirmiştir. ⁴²⁷ Dördüncü aşamada; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رَجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ *“Ey iman edenler! Şarap, kumar, putlara kurban kesilen sunaklar, fal okları, şeytana ait murdar işlerden başka bir şey değildir. Bunlardan geri durun ki felah bulasınız!”*⁴²⁸ demek suretiyle içkiyi kesin olarak yasak kılmıştır. Bu ayette içkinin yasaklığını hem رَجْسٌ kelimesinden anlıyoruz hem de فَاجْتَنِبُوهُ ifadesinden anlıyoruz. Çünkü “necis” manasına gelen “rics” kendisinden uzaklaşılması gereken pis şeydir,⁴²⁹ Emrin tedrici olmasında birçok hikmet vardır. İçkiye çok alışkın olan Cahiliye Arapları şayet, emir bir defada gelseydi bu oanlara çok ağır gelecekti. Ve belki de bu emri uygulayamayacaklardı.⁴³⁰

*“Şarap ve kumarla şeytanın yapmak istediği tek şey, sizin aranızda düşmanlık ve kin salmak, sizi Allah'ı zikretmekten ve namazdan alıkoymaktır. Artık bu habit şeylerden vazgeçtiniz değil mi?”*⁴³¹ : Müminin, bir işten duygusal olarak nefret

⁴²⁴ Bakara, 2/219. “İçki, akli götürdüğü gibi malı da götürür. Ayette geçen “menfaatlar” tabirinden maksat, maddî menfaatlardır. Zira içkiyi yüksek fiyatlara satarak büyük para kazanıyorlardı. İçki ticaretini yapanlar büyük paralar kazanırken içenler ise kaybederler. Ayrıca birtakım geçici olarak duydukları haz, sarhoşluk geçtikten sonra büyük bir hüzne dönüşebilir. Sâbûnî, *Revâiü'l-Beyân*, c.1, s.273

⁴²⁵ Demirci, Muhsin, age. s.246

⁴²⁶ Nisa, 4/43

⁴²⁷ Demirci, Muhsin, age. s.247

⁴²⁸ Mâide, 5/90

⁴²⁹ Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 2007, c.2, s. 577–578; el- Bursevî, *Rûhû'l-Beyân*, c. 2, s. 435

⁴³⁰ Sâbûnî, *Revâiü'l-Beyân*, c.1, s. 273

⁴³¹ Mâide, 5/91; “İçki, akli götürdüğü gibi malı da götürür. Ayette geçen “menfaatlar” tabirinden maksat, maddî menfaatlardır. Zira içkiyi yüksek fiyatlara satarak büyük para kazanıyorlardı. İçki ticaretini yapanlar büyük paralar kazanırken içenler ise kaybederler. Ayrıca birtakım geçici olarak duydukları haz, sarhoşluk geçtikten sonra büyük bir hüzne dönüşebilir. Sâbûnî, *Revâiü'l-Beyân*, c.1, s.273

etmesi, psikolojik olarak tiksinişmesi, fitrat olarak ondan ürküp kaçması ve ondan sakınması için, bu işin şeytan işi olduğunu öğrenmesi esasen yeterli olmalıdır.⁴³²

İslâm dininin içkiyi yasaklamasının birçok yarar ve hikmeti vardır. İlgili âyette de ifade edildiği gibi, sarhoşluk insanlar arası ilişkileri bozmakta, toplumda kin ve düşmanlığı, hayasızlığı körüklemekte, aklî dengeyi bozarak insanların iradelerini zayıflatmakta, onur ve kişiliğini zedelemekte, sonu gelmez bir bağımlılığın içine sürüklemektedir. Çoğu kez, kendisine alışanların ani ölümüne neden olmaktadır. Konuyu sadece yasal tedbir ve cezalarla önlemenin imkânsızlığı ortadadır. İnsanları içki içmeye sevkeden ortam ve şartların, bilgisizlik ve eğitimsizliğin, sosyal ve ekonomik sıkıntıların iyileştirilmesi, insanlara ayıp ve günah kavramlarının öğretilmesi, içki içmenin normal, hatta çağdaş ve entelektüel bir tercih olduğu şeklindeki ön kabul ve propagandaya karşı mücadele verilmesi, birey kadar toplum ve devletin de bu konuda ciddi ve kararlı bir politika izlemesi ve dinî öğretinin desteğini yanına alması şeklinde sıralanabilecek bir dizi tedbir ve çaba içkiyle mücadelede vazgeçilmez bir önem taşımaktadır.⁴³³

Esasen içkinin, akıl, ruh ve beden sağlığına zarar verdiği, aile ve toplumda derin yaralar açtığı herkes tarafından kabul edilmektedir. Kur'an, içki yasağının hikmetini, “*insanlar arasında kin ve düşmanlığı artırması, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoyması*”⁴³⁴ şeklinde açıklamıştır. Şerefli olan insan bir yönüyle de zayıf, bilgisiz ve kötülüğe eğilimlidir.⁴³⁵ Nefsine ve tutkularına kapılabilmekte, düşkün ve bağımlı duruma gelebilmektedir. Din, içkinin haram ve günah olduğunu bildirerek insana yardımcı olmakta, onu koruyup kollamaktadır. Dindar toplum ve kesimlerde içki tüketiminin az, dinî duyarlılığı zayıf kesimlerde ise çok yüksek olması, İslâm'ın önleyici ve koruyucu gücünü gösteren bir olgudur. O hâlde, toplumda huzur ve güven ortamının oluşması için İslâm'ın insan ve toplum hayatına ilişkin ilkelerinden yararlanmak büyük önem taşımaktadır.⁴³⁶

⁴³² Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c.2, s. 577–578; el- Bursevî, *Rûhû'l-Beyân*, c. 2, s. 435

⁴³³ Sâbûnî, *Revâiü'l-Beyân*, c.1, s.281; Heyet, *İlmihal* (TDV), c.2, s. 189

⁴³⁴ Mâide, 5/90–91

⁴³⁵ Meâric, 70/19; Ahzab, 33/72

⁴³⁶ Cici, Recep, “Günlük Hayat”, Editör: Hayati Hökelekli, *İslam'a Giriş - Gençliğin İslam Bilgisi*, s. 374

Aklın bozulması, tasarrufun disiplinsizliğinden dolayı büyük bir fesada götürür. İşte bunun için, ferdin içmekten, ümmetin de bireyleri arasındaki içki içmenin yaygınlaşmasından alıkonması gerekir. Aynı şekilde esrar, afyon, morfin, kokain ve eroin gibi Hicrî XIV. asırda kullanmaları artan uyuşturucuların (el-müfsidât) yaygınlaşmasından korunması da bu çerçevede yer alır.⁴³⁷ Bu nedenle içki içme suçu şahsi bir suç olmayıp, toplumsal bir suçtur.⁴³⁸

Başta ailenin dağılması, cinayetler, trafik kazaları olmak üzere birçok toplumsal sorunun da sebeplerinden biri olan alkollü içki kullanımını, sadece hukukî yaptırımlarla önlemek mümkün değildir. Nitekim çağımızda alkolizmi önleme yönündeki çabalar, arzu edilen sonuca ulaşamamıştır. Dolayısıyla bu konuyla mücadelede İslâm'ın, yasaklama ve diğer hukukî önlemlerden önce fertlerin sorumluluk bilincine dayalı dinî/ ahlâkî donanımı öngörmesinin daha önemli ve etkili olduğu anlaşılmaktadır.⁴³⁹

İslam ahlakı haksız kazancı haram sayar ve reddeder. İnsan için sadece çalışıp kazandığı geçerlidir. Gayri meşru yollarla elde edilen mallar ve paralar haramdır. Kumar, talih oyunları, karaborsa, ihtikâr, hayali ihracat, haksız kredi, rüşvet, suistimal, hırsızlık dolandırıcılık vb. faaliyetlerle elde elden mallar haksız kazanç olup haramdır.⁴⁴⁰ Bu konuya dair pek çok ayet mevcuttur ve kumar, içki içmek ile birlikte zikredilir.⁴⁴¹

Kur'ânî ahlâk, insanı iyi yönde faaliyette bulunmaya sevkeder. Bu yüzden ferdin bizzat kendisine, ailesine ve çevresine zararlı olan davranışları yasaklar. Herkesçe iyi bilinmektedir ki, ferdin manen ve maddeten bitip tüketen beden ve ruhen çöküntüsüne sebep olan aile yuvalarının yıkılmasını bile ortaya çıkaran kötülüklerin başında içki ve kumar gelmektedir. Kumar her defasında kazanma hırsını kamçılar, yenilen kimse bunu hazmedemez ve tekrar tekrar oynamak ister, kaybettiklerini geri alabilme arzusu ve hırsıyla yanar.

⁴³⁷ Cici, Recep, “Günlük Hayat”, Editör: Hayati Hökelekli, *age.* s. 374

⁴³⁸ Tahir b. Aşûr, *Mekâsıdu's-Şerîati'l-İslâmiyye*, s. 80

⁴³⁹ Cici, Recep, “Günlük Hayat”, Editör: Hayati Hökelekli, *age.* s. 374

⁴⁴⁰ Altıntaş, Hayrani, *İslâm Ahlâkı*, Ankara, 1999, s.251

⁴⁴¹ Bakara, 2/219; Mâide, 5/ 90- 91

Kur’ân’ın açıktan yasak kapsamı içinde belirttiği kazanç yolları ve gelir kaynaklarından biri olan kumar hakkındaki bir ayette, alkollü içecek ve uyuşturucularla birlikte; *“bu ikisinde insanların faydaları da vardır zararları da vardır. Ancak zararları faydalarından daha büyüktür.”*⁴⁴² buyrulur. Bir başka ayet ise zararı çok olan bu şeyleri başka unsurların da ilavesi ile “şeytan işleri” olarak vasıflandırır ve “kurtuluşa erebilmek için onlardan kaçının, uzak durun” hükmü ile yasaklar.⁴⁴³

Kumarın haram kılınmasında pek çok hikmetler vardır. Bunlardan bazılarını şöyle sayabiliriz:

- 1- Dinimiz, başkasının malını mukaddes sayar. Başkasının malını ancak emek, ticaret, hediye, sadaka gibi yollarla almayı caiz görür. Oysa kumarda başkasının malını haksız yere almak vardır.
- 2- Kumar, taraflar arasına kin ve düşmanlık tohumu eker. Buna bağlı öldürmeler çoğalır. Bu da sosyal hayat için zararlıdır.
- 3- Kumar ibadete engel olur.
- 4- Kumar neticesinde üretime katılmayan, işsiz, kumar oynamakla vakit geçiren kimseler çoğalır.
- 5- Kumarda kaybeden kimse ailesini ihmal eder. Onların ekmek parasını kumarbazlara ve kumarhanelere yatırır.
- 6- Kumarda kaybeden kişi kaybettiklerini geri almak ister, oynayacak parası olmadığından hırsızlık yolsuzluk rüşvet gibi haram ve zararlı yollara başvurur.
- 7- Kaybeden kişi bunu ailesine ve çevresine açıklamaktan çekindiğinde intihara başvurur.
- 8- Kumarcı, Allahın kazanç için emrettiği meşru yolu terk ederek işi şansa bırakır. Bu da onun yemesini içmesini hayatını ve çevresini etkiler.
- 9- Kumarda kaybetmek kişiyi, haysiyetini, vatanını ve namusunu fedaya kadar götürür.⁴⁴⁴

⁴⁴² Bakara, 2/219

⁴⁴³ Olguner, Fahrettin, *İnsan ve İslâm*, İstanbul, 2010, s.185

⁴⁴⁴ Mutlu, İsmail, *Kur'an ve Sünnet Işığında İslâm'da Örtünme*, İstanbul, 2002, s.147

Özet olarak şunu diyebiliriz ki, “hukuk” başlığı altında ele aldığımız, muamelât ve ukûbata dair konular, bireylerin hem özel yaşantıları, hem ailevî hayatları hem de toplumsal ilişkileri açısından çok önemli, önemli olduğu kadar da uygulamada eksik kalınan konular arasındadır. Hâlbuki İslamın ortaya koyduğu tavsiye ve uyarılar, emrolunduğu gibi uygulansa, akıbet muhakkak güzel ve sevindirici olacaktır. Hukuka taalluk eden bu konuların ahlâkî boyutu tam olarak kavrandığında, uygulamadaki eksikler de düzelecektir.

C. İDARÎ HUKUK

1. Yönetim

Kur'an insanların yönetilmeleri için ne siyasî bir rejim önermekte ne de belli bir bürokrasi tarzı teklif etmektedir. Kur'an'ın ve bunun yanında sünnetin yönetim yapısıyla alakalı belirleyici ve bağlayıcı ilkeler koymaması sebebiyledir ki, Müslümanlar bu hususta kendilerini serbest hissederek gerek dört halife devrinde gerekse daha sonraki dönemlerde zamanın şartlarını veya Müslüman yöneticilerin görüşlerini esas almak suretiyle yönetim biçimleri oluşturmuşlardır.⁴⁴⁵

Kur'an-ı Kerîm, meseleleri iç içe birbiriyle irtibatlı olarak ihtiva etmektedir. Bu arada devlet ve siyaset hayatı ile ilgili bazı kaide ve hükümleri de çoğu umumî prensipler halinde olmak üzere içine almıştır.⁴⁴⁶ Kur'an, ortaya konan yönetim tarzında yöneticilerin ve yönetilenlerin nasıl davranmaları gerektiği konusunda müdahil tavırlar takınmıştır. Kur'an'ın ayrıntılara inmeden yönetim tarzıyla ilgili sunmuş olduğu bazı temel ilkeler şunlardır.⁴⁴⁷

— Biat: Kur'anın iki ayrı ayetinde biatla ilgili şöyle buyrulmaktadır: “*Sana biat edenler, gerçekte Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli, hepsinin ellerinin üstündedir. Kim sözünden dönerse, kendi aleyhine olarak döneklik eder. Ama kim Allah'a verdiği sözünde durursa, Allah ona pek büyük mükâfat verir.*”⁴⁴⁸ “Ey

⁴⁴⁵ Demirci, Muhsin, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, s.329-330

⁴⁴⁶ Karaman, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, s.136

⁴⁴⁷ Demirci, Muhsin, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, s.330

⁴⁴⁸ Fetih, 48/10

Peygamber! Mümin hanımlar; Allah'a hiç bir sûrette ortak tanımamak hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, hiç yoktan yalan uydurup iftira atmamak, bulduğu bir çocuğu, kocasına isnat etmemek veya gayr-ı meşrû bir çocuk dünyaya getirip onu kocasına mal etmemek, senin kendilerine emredeceğin meşrû olan herhangi bir konuda sana karşı gelmemek hususlarında sana biat etmeye geldiklerinde, sen de onların biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan af dile. Çünkü Allah gafurdur, rahîmdir."⁴⁴⁹ Böylece anlaşılmaktadır ki, Hz. Peygamber Hudeybiye'de toplanan mü'minlerden biat aldıktan sonra yeni Müslüman olanlardan da İslâm'ın çeşitli hükümleri üzerine ve önemli siyasî olaylar arafesinde biat almıştır. Biat geleneği Hulefâ-i Râşidîn döneminde de devam ederek halifelerin seçiminde kullanılan bir prosedür olmuştur.⁴⁵⁰

Biat, toplumda, kargaşanın çıkmasını ve yönetimde çok başlılığın oluşmasını engellediği gibi kritik durumlarda alınacak kararların mesuliyet ve sorumluluğunun yüklenilmesinde önemli etkidir. Biat, yönetimde uzlaşi sağlanması açısından çok önemlidir. Esasen günümüzde ulaşılmak istenen refah ve demokratik yönetimlerde biat esasî farklı biçimlerde kendini göstermektedir. Biat, niteliği itibariyle ele alındığı zaman günümüz çağdaş ülkelerinde toplumsal mutabakatla oluşturulan kanun veya anayasalar anlamına geldiği söylenebilir. Ayrıca belki biraz farklılık gösterecek söz konusu ilkeyi doğrudan veya temsili demokrasi ile mukayese etmek de mümkündür.

— Şûra: Şûra sözlükte danışmak, meşverette bulunmak ve işaret etmek manalarına gelmektedir.⁴⁵¹ Terim olarak ise yöneticilerin özellikle de devlet başkanlarının kamu görevini yürütürken hakkında vahiy bulunmayan konularda ehil kişilere danışmaları demektir.⁴⁵² Kur'an siyasete, idareye, cihada, ekonomiye, yargı ve sosyal konulara ilişkin ayetlerin çoğunda genel prensipler koyup bu hususlarda ayrıntılara girmediği için Müslüman bilginler hayatın çeşitli alanlarında ortaya çıkan meselelere çözüm üretirken Kur'an'ın koyduğu bu genel ilkelerden hareket etmişler ve bu bağlamda şuraya olmazsa olmaz derecede önem vermişlerdir.⁴⁵³

⁴⁴⁹ Mümtetine, 60/12

⁴⁵⁰ Demirci, Muhsin, age. s.331

⁴⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, "şevere"

⁴⁵² Demirci, Muhsin, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, s.333

⁴⁵³ Demirci, Muhsin, age. s.334

Şûra sayesinde, İslâmî görevler tek bir şahsın veya sınıfın değil bütün Müslümanların görevi olduğundan bu görevlerin her hangi bir sınıf veya şahsın hak ve yetkisinde olduğunu iddia etmek söz konusu olamaz. Kur'an şûra ve halkın katılımıyla karar verilmesini talep ettiğinden demokrasinin benimsenmesi bir meşrulaştırma değil gerçek bir keşiftir.⁴⁵⁴

“...Öyleyse onların kusurlarını affet, onlar için mağfiret dile, ve işleri onlarla müşavere et...”⁴⁵⁵ *“Onlar öyle kimselerdir ki Rab’lerinin çağrısına kulak verip, namazı hakkıyla ifa ederler. İşlerini istişare ile yürütürler, kendilerine nasib ettiğimiz imkânlardan hayırlı işlerde sarf ederler.”*⁴⁵⁶ Bu ayetler gereği danışma iki taraflıdır. İdare edenler de edilenler de reylerini ileri sürerek danışmada bulunurlar. Böylece, halk, sesini duyurabildiği, taleplerini yönetime ulaştırabildiği ve netice alabildiği için sağlıklı ve mutlu bir toplum oluşur. Ayrıca ayette iyi mü’minlerin vasıfları sayılırken namazdan sonra istişareye vurgu yapılması, konunun vücubiyetine ve önemine dikkat çekmektedir.

2. Öteki Topluluklarla İlişkiler

Kur'an-ı Kerim’de diğer devletlerle ve topluluklarla ilişkilere ait mükemmel prensipler vardır. İslamın hedefi, insanların yeryüzünde diledikleri dini seçebilme ve inancı yaşayabilme hürriyetini getirmek, din yüzünden baskıyı (fitne), zulmü, insanların değer verdikleri şeylere tecavüzü önlemektir.⁴⁵⁷ İslam, bütün bunları ancak Allahın (İslamın) hükümrancılığı altında gerçekleştireceği inancındadır.⁴⁵⁸

İslam her şeyden önce hoşgörü ve barış dinidir. *“Dinde zorlama yoktur.”*⁴⁵⁹ Bu sebeple, kimse baskı altına alınmaz. Herkesle ölçüleri belirlemek şartıyla iyi geçinilir. Nitekim Kur'an-ı Kerim’de *“Bugün size temiz ve iyi şeyler helâl kılındı.*

⁴⁵⁴ Fazlurrahman, *İslâm’da Siyaset Düşüncesi*, (trc. Kazım Güleçyüz), İstanbul, 1995, s.18

⁴⁵⁵ Âl-i İmran, 3/159

⁴⁵⁶ Şûra, 42/38

⁴⁵⁷ Karaman, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, s. 141

⁴⁵⁸ Bakara, 2/193; Enfal, 8/61; Mümtehine, 60/1; Muhammed, 47/4; Nisa, 4/74

⁴⁵⁹ Bakara, 2/256

Ehl-i kitabın kestikleri ve diğer yiyecekleri size helâldir. Sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir. Namuslu, zinaya girmemiş ve gizli dostlar edinmemiş insanlar halinde yaşamanız şartıyla, müminlerden hür ve iffetli kadınlarla, sizden önceki Ehl-i kitaptan hür ve iffetli kadınlar da, mehirlerini verip nikâhladığınızda size helâldir.”⁴⁶⁰ ayetleri, İslamın dışlayıcı değil kapsayıcı olduğunu ortaya koymaktadır. İslam’ın öteki anlayışının temelleri Kur’an-ı Kerim’e ve İslam peygamberinin örnek hayatına dayanır. Kur’an-ı Kerim’in “hakikat iddiası” çoğulcu değildir. Belki “kapsayıcı” olduğu söylenebilir. Dinî inançta zorlamanın yasaklanması ve “mevize-i hasene” (güzel nasihat) ile sınırlı kalması kaydıyla tebliğe izin verilmiş olması buna işarettir.⁴⁶¹

*“Dininizden ötürü sizinle savaşımayan, sizi yerinizden, yurdunuzdan etmeyen kâfirlere gelince, Allah sizi, onlara iyilik etmeden, adalet ve insaf gözetmeden menetmez. Çünkü Allah âdil olanları sever. Allah sadece, dininizden ötürü sizinle savaşıp, sizi yerinizden yurdunuzdan kovan ve kovulmanıza destek veren kâfirleri dost edinmenizi meneder. Her kim onları dost edinirse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.”*⁴⁶² ayetleri İslâm toplumunun diğer toplumlarla ilişkilerini düzenler. Bu âyet (8) müslümanlarla Mekke müşriklerinin ilişkilerinin son derece gergin olduğu sırada inmiştir. Buna rağmen iyiliği, insaf ve adaleti emretmesi oldukça dikkate değer.⁴⁶³

*“Ey iman edenler! Hepiniz toptan barış ve selamete girin de şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, sizin aranızı açan belli bir düşmandır.”*⁴⁶⁴ ayeti Müslümanları barıştan yana tavır almaya, iyi niyet ve hoşgörüyü esas kabul ederek bütün insanları barış içerisinde yaşamaya, dünyayı barış ve esenlik yurdu yapmaya çağırmaktadır.⁴⁶⁵

Âli İmran, 3/ 28; Nisa, 4/ 144; Mâide, 5/ 51. ayetler, Müslümanların ilişkilerindeki sınırı belirlemektedir. Bu sınırlar; inançların zedelenmesine yol açacak

⁴⁶⁰ Mâide, 5/5

⁴⁶¹ Şenay, Bülent “İslam ve Öteki Dinler” Editör: Mehmet Paçacı, *İslam’a Giriş- Evrensel Mesajlar*, Ankara, 2008, s. 656

⁴⁶² Mümteherine, 60/8-9

⁴⁶³ Yıldırım, Suat, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*

⁴⁶⁴ Bakara, 2/208

⁴⁶⁵ Demirci, Muhsin, *Kur’an’da Toplumsal Düzen*, s.393–394

bir tarzda olmaksızın dünya hayatının düzen ve istikrarını sağlamak ve hangi sebeple olursa olsun Müslümanların, Müslüman olmayanlara inanç bakımından yakınlık duymalarını engellemek esasına dayanır.⁴⁶⁶

İnsanları müslüman olmaya zorlamak için savaş yapılmasını asla caiz görmeyen İslam, savaşan tarafların öldürülmesini yalnızca meşru bir savaş durumunda söz konusu etmektedir. İslam her zaman barıştan yana olmakla birlikte şartlar mecbur kıldığında ancak savaşa izin vermiştir. Bunun için de bazı ahlâkî esaslar ön görmektedir. Savaş esnasında kadınları, çocukları, yaşlı erkekleri sakatları yaralıları din adamlarını ve savaşla ilgisi bulunmayan kimseleri öldürmek caiz değildir. Savaşın kazanılması durumunda da Hz. Ali (ra)’den nakledildiğine göre yaralıların öldürülmesi, esirlere zarar verilmesi, savaş alanından kaçanların takip edilmesi, kadınların esir alınması yahut tecavüze uğramaları, ölümlerin organlarının kesilmesi, askerlerin karargâhları dışında bulunan mallarına dokunulması asla tasvib edilmemiştir.⁴⁶⁷ Çünkü Yüce Allah, Kur’an’da “*Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın. Fakat haksız yere saldırmayın. Muhakkak ki Allah haddi aşanları sevmez.*” buyurmaktadır. Savaşta alınan esirlerin, karşılıksız ve fidye karşılığı salıverilmesi, kölelerin her fırsatta hürriyete kavuşturulması teşvik edilir.⁴⁶⁸

Dinî evrenselliğe dayalı Kur’ânî öğretisi ve evrensel bir doğaya sahipengin tarihsel tecrübeler temelinde, İslam medeniyeti, modern dönemden önce başka bir dinde görülmeyen kozmopolit ve dünya çapında bir dinî perspektif geliştirmiştir. Şimdi böylesi uzun bir tarihsel tecrübe, entelektüel birikim ve toplumsal bir arada yaşama tecrübesinin üzerine bugüne bakıldığında görülen manzara şudur: Çağdaş İslam dünyası, tarihte olduğu gibi bugün de bağrında öteki dinlerin mensuplarını yaşatmaktadır.⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ Demirci, Muhsin, *age.* s.396

⁴⁶⁷ Mes’ûdî, *Mürûcû’z-zeheb*, Fransa, ts. c.4 s.316–317

⁴⁶⁸ Karaman, Hayrettin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, s. 141

⁴⁶⁹ Şenay, Bülent “İslam ve Öteki Dinler” Editör: Hayati Hökelekli, *İslam’a Giriş- Evrensel Mesajlar*, s. 655

SONUÇ

İslam dini, kaynağını Yüce Allah'tan alan bir ahlâk sistemidir. İslam, dünya-ahiret; fert-toplum, iman-ibadet- ahlâk-hukuk arasında kendine has bir takım özellikleri ile denge kurmuştur. Kur'an-ı Kerim'de geçen “edep”, “terbiye”, “birr”, “takva”, “sıdk”, “istikâmet”, “amel-i salih”, “hayr”, “maruf”, ve ihsan kelimeleri eş anlamda “ayıp”, “fuhş”, “münker”, “zulüm”, “bagy”, “seyyie”, “israf”, “fısk”, “fücur”, “nifak”, “fesat”, ve “günah” kavramları zıt anlamda “ahlâk” kavramının mana alanını oluştururlar. Bu terimlerin hepsi, Yüce Allah'ın; insanları manevî bir olgunluğa erdirmek için eğitici ve topluma kazandırıcı niteliklerle ve hasselerle donattığını göstermektedir. Onu peyder pey kötünden alıkoyup yine peyder pey aslî fitratına yani hayr'a yöneltmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in; namaz, oruç, hac, zekat ve kurban gibi ibadetler ile insan haklarını, özel hayatı, aile ilişkilerini, yargılama ve ceza hukukunu düzenleyen tüm kâidelerinin hedefinin, insana; sorumluluk duygusu, vicdan sahibi olma, sosyal hayatı belli bir nizama oturtma, diğergamlık, alçakgönüllülük, tevazu, doğruluk, dürüstlük, hoşgörü, sabır gibi ahlâkî özellikleri öğretmek olduğu aşîkârdır.

İnsana fazilet ve erdemlerle donatılmış güzel bir hayat sunan İslam, ahlâka büyük önem vermiştir. İnsanı manevi yönden eğiterek, güzel özelliklerle donanmasını istemiş ve bunun için güzel ahlâkî şart koştur. Buna nasıl ulaşacağını, yine koyduğu evrensel prensiplerle belirlemiştir.

Ahkâm ayetlerinin tamamı dikkatle incelendiğinde görülecektir ki, her bir ahkâm ayeti, ahlâkî öğelerle dolu bir misyon üstlenmiştir. İşte bu ahlâkî öğeleri içinde bulunduğumuz toplumun hizmetine sunmak, çalışmamızın ana hedefidir.

Ahlâkî öğelerin varlığı, ibadetlerde de kendini farklı formlarda gösterir. Örneğin namazın insana kazandırdığı “huzur” hali yani daimi gözetimde olduğu bilinci onu namazın dışında da iyi bir insan olmaya teşvik eder. Bu bilinç, kişinin

defalarca eğilip kalkarak ulaşamayacağı bir mertebedir. Zira sadece secdede iken O'nun karşısında olmadığını her an bir sinema sahnesi gibi kayıt altında olduğunun bilincini verir. Ya da oruç bireysel olarak yapılan bir rejim faaliyeti değil paylaşma ve yardımlaşma neticesinde toplumsal kaynaşmaya ulaştıran; sabır, hoşgörü ve diğergamlık ile nefsi arındıran bir maneviyat mevsimidir. Zekâtta da durum farklı değildir. Zekâtı malının azalması olarak değil malının temizlenmesi ve sigortalanması olarak görmek yine İslam ahlâkının insanoğluna ihdas ettiği bir hakikattir. Yani bütün ibadetlerin tıpkı muamelat alanındaki uygulamalar gibi bireysel sorumluluktan çok sosyal ve toplumsal sorumluluğa önem verdiği, ve bu önem neticesinde ahlâki olgunun esas kabul edildiği ayandır.

Allah'ın, bireyin huzur ve saadeti için beyan etmiş olduğu düzenlemelerin büyük bir kısmı da hukukî ilişkiler alanındadır. Kur'an, elbette bir hukuk kitabı değildir. Ancak insanı yaratan Allah, onu başıboş bırakmamış, ona yol göstermiştir. Kısas ile ilgili olarak, ortaya koyduğu "...göze göz, dişe diş,..” emri, iftira ile ilgili “celde” cezası, hırsızlık ile ilgili “el kesme” cezası, hepsi insanın,canı ve malı için, yani insanın temel hak ve özgürlüklerinin korunması ve yaşatılması içindir. Bu bakımdan çalışmamızda, hukukî alana taalluk eden ayetleri dâreyn saadeti açısından ele alıp değerlendirmeye çalıştık.

Tezimizde ayetlerin maslahatını bulma, maslahat esaslarını sıralama gibi bir iddiamız yoktur. Nitekim bu mezhep imamlarının bile kaçındığı ağır bir mesuliyettir. Ancak takdir edilmelidir ki, sebepsiz, boş yere gönderilmiş, bir anlam ifade etmeyen hiçbir ayet de yoktur. Herbiri, insan hayat nizamı için elzemdir. Öyleyse ayetlerdeki derin manaları ortaya çıkarmaya çalışmak, önemli bir görevdir. Bir katresi dahi izhar edilebilse büyük bir iş yapılmıştır, denilebilir.

Temel kaynaklarda incelenen “ahkam ayetleri” konusu mevzui (konusal, bütüncül) olarak değil mevzii (parçacı) olarak ele alınmıştır. Bu da günümüz için çok önemli olan bu konuyu araştırmamızı hayli zorlaştırmaktadır. Bütüncül yaklaşımda elde edilecek faydalardan ve manalardan uzak kalınması muhtemel bir risktir. Halbuki günümüz insanının ihtiyacı gereği Kur'an ile ilgili yapılan son dönem çalışmalarının çoğu bu disiplin çerçevesinde hazırlanmaktadır. Biz de mevzui yöntemi tercih edip çalışmamızı bizden sonraki araştırmacılar için faydalanılabilir bir

formda hazırlamaya çalıştık. Nitekim farklı perspektiflerden de ele alınabilecek bir konu olduğu için İslami ilimler alanındaki yeni araştırmacıları beklemektedir.

Tefsirin yanı sıra İslam Hukuku, Hadis, Tasavvuf ve İslam Felsefesi gibi alanlarla da ilgili olması dolayısıyla interdisipliner bir özelliğe sahip olan bu konu, araştırmacıyı fazla mesaiye sevk etse de kendi alanı haricinde diğer İslamî ilimler sahasında da bilgilendirmekte, bu da ilmî açıdan daha doyurucu olmaktadır.

Son olarak, ele aldığımız konunun; geniş, zor ancak bir okadar münbit bir konu olduğunu söyleyebiliriz. “Ahkâm ayetlerinin ahlâkî boyutu,” noktalanabilecek bir konu olmayıp, araştırmacılar için henüz bâkir bir zemine sahiptir. Dolayısı ile üzerine dikkatle ve sabırla gidildiğinde, uzun uzun incelenebilecek araştırma yapılacak ve her seferinde yepyeni bilgi ve yaklaşımlar üretilebilecek kadar verimlidir. Bu bağlamda konunun çerçevesini çizmenin oldukça güç olduğu unutulmamalıdır. Elbette çalışmamızda, fikhî değil, ahlâkî değerlendirmelerde bulunduğumuz da göz önünde bulundurulmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdülaziz BAYINDIR, *İslâm Muhakeme Hukuku* (Osmanlı Devri Uygulaması), İstanbul, 1986
- Abdülbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut, 1945
- Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el- Mavsîlî, *El-İhtiyar Li-Ta'lîl'l-Muhtar*, Dımaşk, 2009
- Acar, Halil İbrahim, *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*, Erzurum, 2000
- Akkad, Muhammed, *Kur'an'da Kadın Hakları*, (trc. Ahmet Demirci) İstanbul, ty.
- Akseki, Ahmed Hamdi, *İslâm Dini*, Ankara, 1972
- Ahlâk Dersleri*, İstanbul, 1968
- Akşit, M. Cevat, *İslâm Ceza Hukuku ve İnsanî Esasları*, İstanbul, 2004
- Aktay, Yasin, *Uluslar Arası Kurban Sempozyumu*, “Bir Varoluş Düzeyi Olarak Kurban”, İstanbul, 1994
- Akyüz, Vecdi, *Hayatın İçinden Fıkıh*, İstanbul, 1998
- *İbadetler İlmihali Serisi: Hacc*, İstanbul, 2006
- *İbadetler İlmihali Serisi: Oruç*, İstanbul, 2006
- *İbadetler İlmihali Serisi: Namaz*, İstanbul, 2006
- *İbadetler İlmihali Serisi: Zekât*, İstanbul, 2006
- “Fıkîhî Açıdan Kurban” *Uluslararası Kurban Sempozyumu*, İstanbul, 2008
- Altıntaş, Hayrani, *İslâm Ahlâkı*, Ankara, 1999
- Altıntaş, Halil, *Pencereyi Işığa Açmak: Din-Düşünce-Yorum Yazıları*, Ankara, 2007
- Armağan, Servet, *Anahatlarıyla İslam Ekonomisi*, İstanbul, 1991
- Arslantürk, Zeki, *Araştırma Metod ve Teknikleri*, İstanbul, 2001

- Aslan, Nasi, *İslam Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri*, Ankara, 2005
- Ataman, Kemal, “Çağımızda İslam ve Güncel Meseleler” Editör: Hayati Hökelekli, *İslam’a Giriş - Gençliğin İslam Bilgisi*, İstanbul, 2007
- Atar, Fahrettin, “Mahkeme” *DİA*. Ankara, 2003
- Atay, Hüseyin, “Kurban ve Felsefesi” *AÜİF Dergisi*, Ankara, 1969
- Ateş, Süleyman, *Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, y.y. t.y.
- Aybay, Aydın, *Borçlar Hukuku Dersleri*, İstanbul, 1991
- Aydın, M. Akif, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul, 1996
- Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul, 1999
- Aydüz, Davut, *Hucûrat Suresi Tefsiri*, İstanbul, 2006
- Aynî, Mehmet Ali, *Ahlak Dersleri*, İstanbul, h.1343
- Bardakoğlu, Ali, “Hukukî ve Sosyal Açıdan Boşanma” *Türk Aile Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991
- “Hak” *DİA*. İstanbul, 1997
- Barbarosoğlu, Fatma Karabıyık, *Modernleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet*, İstanbul, 1995
- Bayındır, Abdülaziz, “Günümüz Karı-Koca İhtilaflarının Sebepleri” *Sosyal Hayatta Kadın*, İstanbul, 2005
- Belgesay, Mustafa Reşit, *Kur’an Hükiimleri ve Modern Hukuk*, İstanbul, 1963
- Berki, Ali Himmet, *Açıklamalı Mecelle*, İstanbul, 1968
- Beyhakî, es-Sünenü’l-Kübra, Kitâbu’n-Nikâh, y.y. h. 1303
- Bilmen, Ömer, Nasuhi, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmûsu*, İstanbul, ty
- *Nazarî ve Amelî Ahlâk-ı İslâmiyye Dersleri*, İstanbul, 1928
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *Câmiu’s-Sahih*, Dimaşk, 1990
- Bursevî, İsmâil Hakkı, *Ruhu’l- Beyân*, İstanbul, h. 1389
- Canbulat, Mehmet, “Faiz İnsanları Mutsuz Eder” Heyet, *Kur’an’dan Öğütler*, Ankara, 2010
- Carullah, Musa, *İslâm Şeriatının Esasları*, (trc. Hatice Görmez) Ankara, 2002
- Cemel, İbrahim, *Müslüman Kadının Fıkıh Kitabı*, (trc. Beşir Eryarsoy), İstanbul, 1986
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, DİB. Yay. Ankara, 1988
- Cessas, *Ahkâmu’l-Kur’an*, Beyrut, 2007

- el-Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sihah Tâcu'l-Luga ve Sihahu'l-Arabiyye*, Beyrut, 1979
- Cici, Recep, "Günlük Hayat", Editör: Hayati Hökelekli, *İslam'a Giriş - Gençliğin İslam Bilgisi*, İstanbul, 2007
- Cin, Halil; Akgündüz, Ahmet, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul, 1990
- Cin, Halil, *Eski Hukukumuzda Boşama*, Konya, 1988
- Cürcanî, Ali bin Muhammed Seyyid Şerif, *Tarifât*, Lübnan, 1983
- Çağrı, Mustafa, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, İstanbul, 1985
- İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, İstanbul, 1989
- Çayıroğlu, Yüksel, "Dinî Hükümlerde Taabbudilik" *Yeni Ümit Dergisi*, 2010, sy.89
- Çelebi, Kâtip, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, y.y, h.1310
- Dağcı, Şamil, "Kıyas" *DİA*. Ankara, 2002
- Daryal, Ali Murat, *Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri*, İstanbul, 1994
- Demirci, Muhsin, *Lokman Suresindeki Ahlâkî Öğütler*, İstanbul, 2001
- Nas Olgu İlişkisi Bağlamında Kur'an'da Sosyal Gerçeklik*, İstanbul, 2008
- Tefsir Tarihi*, İstanbul, 2006
- Kur'an'da Toplumsal Düzen*, İstanbul, 2005
- Tefsir Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2009
- Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, Beyrut, 2000
- ed-*Düstûru'l-Kur'ânî*, Dımaşk, yy. 1956
- ed- Dihlevî, Şah Veliyullah, *Huccetü'l-Bâliğa*, Kahire, ty.
- Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle İslam Hukuku*, İstanbul, 1983
- Delilleriyle Aile İlmihali*, İstanbul, ty.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, *İİGYA "Zekât"*, İstanbul, 1997
- Dönmezer, Sulhi; Erman, Sahir, *Nazarî ve Tatbîkî Ceza Hukuku*, İstanbul, 1994
- Draz, Muhammed Abdullah, *Kur'an Ahlâkı*, (trc. Emrullah Yüksel, Ünver Günay), İstanbul, 1993
- Düre, Abdurrahman, *İslâm Ahlâkı ve Manevî Tekâmül*, İstanbul, 1971
- Ebû Bekr İbnu'l- Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Mısır, 1967
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi, *Kitâbu's-Sünen*, Cidde, 1998
- Ebu Talib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, Kahire, h. 1310
- Ebu Zehra, Muhammed, *el-Müctemau'l-İnsan fî Zilli'l-İslâm*, Beyrut, 1970

- el-Ahvâlu 'ş-Şahsiyye*, Kahire, 1950
- İslam Hukukunda Suç ve Ceza* (trc. İbrahim Tüfekçi)İstanbul, 1994
- İslâm'da Sosyal Dayanışma*, (trc. E. Ruhi Fırlalı, Osman Eskicioğlu)
İstanbul, 1969
- *İslâmın Gölgesinde İnsanlık*, (ter. Osman Şekerci) İstanbul, 1970
- Erbay, Celal, *İslam Ceza Muhakemesi Hukukunda İspat Vasıtaları*, İstanbul, 1999
- Erdem, Hüsameddin, *Ahlâk Felsefesi*, Konya, 2009
- Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, İstanbul, 2006
- Erdoğan, Mehmet, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İstanbul, 1990
- Eminefendizâde Küçük Ali Haydar, *Dürerü'l-Hükkâm Şerh-u Mecelleti'l-Ahkâm*,
İstanbul, h. 1330
- Erkal, Mehmet, *Zekât*, İstanbul, 2004
- Erul, Bünyamin - Keleş, Ekrem, *Haccı Anlamak*, Ankara, 2007
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, İstanbul, 1999
- Fadlullah, Muhammed Hüseyin, *İslâmî Açidan Kadın Sorunu*, (trc. Ali Kaya)
İstanbul, 2005
- Fazlurrahman, *İslâm'da Siyaset Düşüncesi*, (trc. Kazım Güleçyüz), İstanbul, 1995
- Fendoğlu, Hasan Tahsin, *Hukuk Tarihimizde Temel Haklar*, Konya, 1994
- Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2005
- İslam ve Osmanlı Anayasası Hukukunda Yargı Bağımsızlığı*, İstanbul,
1996
- Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 2000
- Gazzâli, Ebu Hamid Muhammad b. Muhammad, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, Beyrut, 1983
- *el-Mustesfâ min İlmi'l-Usûl*, Beyrut ty.
- Göle, Nilüfer, *Modern Mahrem*, İstanbul, 1993
- Görgülü, Faruk “Kurban: Tüm Dinlerdeki Ortak İbadet” Heyet, *Kur'an'dan Öğütler*,
Ankara, 2010
- “Hac: Evrensel Buluşma” *Kur'an'dan Öğütler*, Heyet, Ankara, 2010
- Güç, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban*, Bursa, 2003
- Gül, Ali Rıza, *Borç Ayetlerinin Aktüel Değeri*, Ankara, 2004
- Güleç, Hasan, *İslâm Hukukunda Nafaka*, İzmir, 1996

- Güner, Osman, “İslam Düşüncesinde Kadına Yönelik Şiddet Söylemine Bir Bakış”, *OMÜİF Dergisi*, Samsun, 2007, sy. 23
- Güngör, Mevlüt, *Kur'an Tefsirinde Fıkhî Tefsir Harekeri ve İlk Fıkhî Tefsir*, İstanbul, 1996
- Gümüş, Sadrettin, vd. *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul, ty.
- Elbânî, Nâsıruddin, *Kur'an ve Sünnete Göre Müslüman Kadının Örtüsü*, (trc. Vahdettin İnce) İstanbul, 2008
- Erbay, Celal, *İslâm Hukukunda Evlilik ve Hısımlık Nafakası*, Bakü, 1995
- Erten, Hayri, “Hz. Ömer Döneminde Sosyal Yapı ve Değişme” *Marife Dergisi*, İstanbul, 2001, c.1, sy.1
- Firuzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *Kâmûsi'l-Muhît*, Mısır, h. 1371
- el- Halebî, İbrahim, *el-Mülteka'l-Ebhur*, Beyrut, 1989
- İzahlı Mülteka el-Ebhur Tercümesi*, (trc. Mustafa Uysal) Konya, 1993
- Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, (trc. Vecdi Akyüz) İstanbul, ty
- Havva, Saîd, *el- Esas fi't-Tefsîr*, (ter. M. Beşir Eryarsoy), İstanbul, 1990
- *İslam'da Nefs Tezkiyesi*, İstanbul, 1987
- Haydar, Hoca Emin Efendizâde Ali, *Dürerü'l-Hükkâm Şerh-u Mecelleti'l-Ahkâm*, İstanbul, h. 1330
- Heyet, *İlmihal* (TDV), Ankara, 2006
- Hökelekli, Hayatî, “İslam'ı Bilmek” Editör: Hayati Hökelekli, *İslama Giriş-Gençliğin İslam Bilgisi*, İstanbul, 2007
- el- Hüseyinî, Muhammed Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, Beyrut, t.y.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Makâsidü's-Şerîati'l-İslâmiyye*, Tunus, 1978
- İbn Haldun, Abdurrahman, *Târîhu İbn Haldun*, Beyrut, 1992
- İbn Hazm, *el-Muhalla*, Mısır, h. 1347
- İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, y.y. 1970
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail İmadu'd-din ibn Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Riyad, 1997
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce*, Riyad, 1997
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed, *Lîsânu'l-arab*, Beyrut, 1993
- İbn Miskeveyh, *Ahlâkı Olgunlaştırma*, (trc. A. Şener, C. Tunç, İ. Kayaoğlu), Ankara, 1983

- el-İsfahanî, Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Rağıb, *el-Müfredat li Elfâzı'l-Kur'an*, Beyrut, 2002
- İslâmoğlu, Beşir, *Modern İlmihal*, Ankara, 2002
- İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an- Gerekçeli Meal-Tefsir*, İstanbul, 2008
- İz, Mahir, *Din ve Cemiyet*, İstanbul, 1973
- Kandemir, Yaşar, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, İstanbul, 1986
- Kapukaya, Mehmet, “Nikâhta Uyulması Gereken Ana İlkeler” Heyet, *Kur'an'dan Öğütler*, Ankara, 2010
- Karagöz, İsmail, *İnsan Din ve Özgürlük*, Ankara, 2010
- Karaman, Hayreddin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, İstanbul, 2007
- *Anahatlarıyla İslam Hukuku- Giriş, Amme Hukuku*, İstanbul, 1993
- *İslam'da Kadın ve Aile*, İstanbul, 1995
- *Hayatımızdaki İslâm*, İstanbul, 2002
- *Yeni Gelişmeler Karşısında İslâm Hukuku*, İstanbul, 2004
- *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul, 2006
- *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul, 2003
- *Modern Problemler Karşısında İslam Hukuku*, İstanbul, 1972
- Karaman, Hayrettin; Çağrıcı, Mustafa; Dönmez, İbrahim Kâfi; Gümüş, Sadrettin, (Heyet) *Kur'an Yolu*, Ankara, 2007
- Karataş, Mustafa, *İbadetlerde Ruh ve Şekil*, İstanbul, 2005
- Karadâvî, Yusuf, *el-İbade fi'l-İslâm*, Kahire, 1985
- *Fıkhu'z-Zekat*, Beyrut, 1969
- el-Kasîmî, Zafîr, *Nizamü'l-Hükm fi's-Şer'iâti ve't-Tarihi'l-İslamî*, Beyrut, 1987
- Karlı, Hilmi İbrahim, *Kur'an Yorumunda Kadın*, İstanbul, 2003
- Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekr b. Mes'ud, *Bedaiu'-Sanaî fi Tertîbi's-Şerâî*, Beyrut, 1986
- Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'an'da Ahlâk Psikolojisi*, İstanbul, 1997
- Kılıoğlu, İsmail, *Ahlâk- Hukuk İlişkisi*, İstanbul, 1988
- Kırca, Celal, *Kur'an ve İnsan*, İstanbul, 1996
- Kileci, Mehmet Refii, *Kur'an'da Yeminler*, İstanbul, 1988
- Kip, Salahattin, *Hucurat Suresi Etrafında İnsan ve Terbiyesi*, y.y. t.y
- Kiraz, Celil, *Kur'an'da Ahlak İlkeleri*, Bursa, 2007

- Koşum, Adnan, “İslâm Hukukunda Hırsızlık Konusunda Yeni Yaklaşımlar” *Diyanet İlmi Dergisi*, Ankara, 2001
- Kunter, Nurullah, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, İstanbul, 1989
- Kurtubî, Ahmed İbn Ebî Bekr İbn Farh, *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 1985
- Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, Beyrut, 1985
- Kur'an'ın Gölgesinde Kadın*, (trc. Mustafa Nuhoglu) İstanbul, 1995
- Mahmasânî, Subhî, *Nazariyye Âmme li'l-Mücebât ve'l-Ukûd*, Beyrut, 1987
- Menekşe, Ömer, “Eşler Arasında Sevgi” Heyet, *Kur'an'dan Öğütler*, Ankara, 2010
- el-Merğînânî, Ali b. Ebî Bekr, *el-Hidaye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, İstanbul, 1986
- Meriç, Ümit “Sosyolojik Açıdan Kılık Kıyafet ve İslâm'da Örtünme”, *Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi-2, (İslâm'da Kılık Kıyafet ve İslâm'da Örtünme özel sayısı)* İstanbul, 1991
- Mevdûdî, Ebu'l-Ala, *Hicab* (trc. Harun Ünal), İstanbul, 1999
- Mutlu, İsmail, *Kur'an ve Sünnet Işığında İslâm'da Örtünme*, İstanbul, 2002
- Münavi, Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Ali, *Feyzü'l-Kadir Şerhi'l-Câmi's-Sagîr*, Beyrut, 1938
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn, *Sâhîh-i Müslim*, Riyad, 2006
- Nesâî, *Sünen-i Nesâî*, Beyrut, 1988
- en-Nesefî, Ebu'l-Berakât, Abdullah b. Ahmed, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, Beyrut, 2005
- Oğuzman, M. Kemal, *Borçlar Hukuku Dersleri*, İstanbul, 1987
- Oktay, Ayşe Sıdika, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlâk-ı Âlâi*, İstanbul 2005
- Özek, Ali, “Kur'an'da Kadınlara Ait Hükümler, Haklar, Vecibeler” , *Sosyal Hayatta Kadın*, İstanbul, 2005
- Özel, Ahmet, “Ahkâm” *DİA*, İstanbul, 1988
- Öztürk, Mustafa, *Başüstündeki Örtü*, İstanbul, 2006
- Paçacı, Mehmet, *Kur'an'a Giriş*, İstanbul, 2008
- Paçacı, Mehmet, “Sosyal Hayattaki Değişim Sürecinde İslam Aile Hukuku” (Evlenme ve Boşanma Örneği), *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Ankara, sy.11, 2008
- Pazarlı, Osman, *İslâm'da Ahlak*, İstanbul, 1972

- er- Razi, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin, *Mefâtihi'l-Gayb*, Beyrut, 1990
- Rıza, Reşid, *İslam'da Kadının Hukuku* (trc. Mehmet Çelen) Malatya, 2008
- Said, Havva, *Allah Erinin Ahlâk ve Kültürü*, (trc. Harun Ünal), İstanbul, t.y.
- Sâbık, Seyyid, *Fıkhu's-Sünne*, Kâhire, t.y.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Revâiü'l-Beyân fî Tefsîri Âyâtî'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân*, Dımaşk, 1980
- *Safvetü't-Tefâsir*, Beyrut, 1981
- es-Sadr, Muhammed Bâkır, *İslâm Ekonomi Doktrini*, İstanbul, 1978,
- Salih, Subhi, *İslam Kurumları*, (trc. İbrahim Sarmış) Ankara, 1999
- Salman, Yüksel; Canbulat, Mehmet; Yiğit Yaşar, *Hız. Peygamberin Örneği, İslâm'ın Sosyal Dayanışma Ve İsrafa Bakışı*, Ankara, 2002
- Serahsi, Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Mebûsât*, İstanbul, 1982
- Seyyar, Ali, *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007
- Soysaldı, Mehmet, *Kur'an ve Sünnete Göre Evlenme ve Boşanma*, İstanbul, 1999
- Suyûti, *ed-Durru'l- Mensur*, Beyrut, 1983
- Sülün, Murat, "Namaz" *Kur'ânî Hayat Dergisi*, 2010, sy.10
- "Kur'an-ı Kerimde Arınma Amaçlı Verişler" *Kur'ânî Hayat Dergisi*, 2009, sy.7
- Şa'ban, Zekiyüddîn, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usul-i Fıkıh)*, (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara, 2006
- Şarkavî, Muhammed Abdullah, *el-Fıkru'l-Ahlâkî*, Kahire, 1988
- Şatibi, Ebû İshak İbrâhim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati, *Muvafakat*, Kahire 1341
- Şener, Abdülkadir, "Abdest" *DİA*. İstanbul, 1998
- Şentürk, Hâbil, *İbadet Psikolojisi*, İstanbul, 2000
- Şenay, Bülent "İslam ve Öteki Dinler" Editör: Mehmet Paçacı, *İslam'a Giriş- Evrensel Mesajlar*, Ankara, 2008
- Şeraiti, Ali, *Hacc*, (trc. Mustafa Çoban), İstanbul, 2006
- Şimşek, Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Konya, 1997
- Tabakoğlu, Ahmet, *İslam ve Ekonomik Hayat*, Ankara, 1988
- et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân*, Beyrut, 1986

- Tahir b. Aşûr, *Mekâsıdu's-Şerîati'l-İslâmiyye*, Tunus, 1973
- Taşköprüzade, Ahmed Efendi, *Mevdûatü'l-Ulûm*, İstanbul, 1313
- Tehanevî, *Keşşafu Istılahati'l-Fünûn*, Beyrut, t.y.
- Tekeli, Hamdi, “Boşanma: Ailede Eşlerin Yol Ayrılığı”, Heyet, *Kur'an'dan Öğütler* Ankara, 2010
- Temel, Nihat, *Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an'da İnfak*, İstanbul, 2001
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünen-i Tirmizi*, Beyrut, 1996
- Tolan, Barlas, *Toplum Bilimlerine Giriş-Sosyoloji ve Sosyal Psikoloji*, Ankara, 1985
- Topaloğlu, Bekir, *İslam'da Kadın*, İstanbul, 2004
- Topal, Seyyid Ali, “İftira, İnsan Onuruna Karşı Saygısızlıktır” Heyet, *Kur'an'dan Öğütler*, Ankara, 2010
- Topçu, Nurettin, *Ahlâk*, İstanbul, 2005
- Turgut, Ali, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Ahlâk Esasları*, İstanbul, 1980
- Udeh, Abdülkâdir, *İslam Ceza Hukuku ve Beşerî Hukuk*, İstanbul, 1976
- Uludağ, Süleyman, “Ahlak, Maneviyat ve Gündelik Hayat”, Editör: Süleyman Uludağ, *İslam'a Giriş- Temel Esaslar*, Ankara, 2007
- Ülken, Hilmi Ziya, *Ahlâk*, İstanbul, 1946
- Ünal, İsmail Hakkı, “Kur'an'da Aile Kurumu” *Diyanet İlmi Dergi*, Ankara, 2004
- Ünalan, Abdülkerîm, *İslam Ceza Hukukunda Kısas*, Diyarbakır, 2002
- Vehbi, Konyalı Mehmet, *Ahkâm-ı Kur'aniyye*, İstanbul, 1966
- Yaran, Cafer Sadık, *İslâm Ahlâk Felsefesine Giriş*, İstanbul, 2011
- *İslâm'da Ahlâkın Şartı Kaç*, İstanbul, 2005
- Yavuz, Cevdet, “Dava” *DİA*. İstanbul, 1994
- Yunus, Vehbi, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, İstanbul, 1972
- Yavuz, Yunus Vehbi; Karagöz, İsmail, “Allah'a Karşı Görevler”, Editör: Hayati Hökelekli, *İslam'a Giriş- Gençliğin İslam Bilgisi*, İstanbul, 2007
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1960
- *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu*, İstanbul, 1996
- Yeprem, Saim, *Hac ve Kurban*, İstanbul, 1965
- Yerinde, Adem, *Ahkâm Ayetlerinin Tefsirinde Sünnetin Yeri*, İstanbul, 1997
- Yeniçeri, Celal, *İslam İktisadının Esasları*, İstanbul, 1980
- Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, İstanbul, 1998

Yıldız, İsmail, *İslâm'da Giyim ve Tesettür*, İstanbul, 2006

Yiğit, Yaşar, “İnsanlık Onur Ve Şerefının Korunması Açısından Kazf Suçu ve Cezasının Değerlendirilmesi” *Marife Dergisi*, İstanbul, 2003

— “Oruç, Mü'minler İçin Kalkandır” Heyet, *Kur'an'dan Öğütler*, Ankara, 2010

Yıldız, Kemal, *İslam Yargı Hukukunda Şahitlik*, İstanbul, 2005

ez- Zebidî, Murtaza Muhammed, *Tâcu'l- Arûs min Cevâhiri'l- Kâmûs*, Beyrut, 1989

ez- Zerkâ, Mustafa Ahmed, *el-Medhalu'l-Fıkhiyyu'l-Âmm*, Şam, 1946

ez- Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi'l- Kur'an*, Mısır, 1957

Zeydan, Abdulkerîm, *Nizâmü'l-Kadâ*, Bağdat, 1994

Zihni, Mehmet, *Ni'metü'l- İslam*, İstanbul, ty.

Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Beyrut, 1991

— *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, (ter. Heyet) İstanbul, 1994